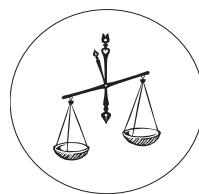

TARTALOM

- 3 Nagy Gáspár levelei 1988–1991-ből – magyarázó idézetekkel, kommentárokkal
- 15 Vasy Géza: Életutak találkozása
(Nagy Gáspárról)
- 31 Borián Előd: Pannonhalmi mozaikok Nagy Gáspárról
- 35 Ekler Andrea: Prédául a vers
(Önreflexiók a versről Nagy Gáspár költészetében)
- 43 Tornai József: Mint a semmi, ami voltál; A mesterséges intelligencia; Nem is titok
- 48 Bene Zoltán: Északi éjszakák
- 52 Debreczeny György: hozasson virágföldet; tegyen muskátlit ablakába; sárga köles
- 55 Mats Traat: Res nostra
- 69 Mogyorósi László: Team building; Más istenek; Requiem
- 73 Taxner-Tóth Ernő: Párizsi mozaik nap- és dicsfényben
- 83 Gy. Szabó András: Cervantesnek; Önmagához
- 85 Borsi-Kálmán Béla: Titkosszolgák és célszemélyek, futballmezben – és anélkül
- 99 Luzsicza István: Találkozás; Fázisok; Levitézlett miniszter cikke alá; Progresszió
- 102 Képiró Ágnes: „Tradíció nélkül nem lehet semmit sem csinálni”
- 111 Regős Mátyás: Házi démonokról; A fiúk otthon maradnak
- 113 Kiss Gy. Csaba: Hungaro-Polonica et Europa Centralis, avagy hol is vagyunk végtére?
(Megjegyzések Waclaw Felczak tanúságtételéhez)
- 118 Kemsei István: Az irónia pátosza
(Tóth László: Wittgenstein szóvivője)
- 121 Nagygéci Kovács József: Sorsok és sortűz
(Király Farkas: Sortűz)
- 124 Kiss Eszter Veronika: „Kis Kidéből el kell menni...”
(Fehér Anikó tanulmánykötete a népzene kutató Járdányi Pálról)
- 127 Papp Endre: Mórocz Zsolt halálára

Borító: Jánosi Nikolett. Vajda Lajos és Korniss Dezső képei Képiró Ágnes írását kísérik.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökösztiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatársak:** Ágh István, Tornai József; **Szerkesztők:** Falusi Márton, Léka Géza, Nagy Gábor, Tevelj Arató György; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A „Hitel folyóirat és Könyvműhely működéséért” szakmai program megvalósítását 2018. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908.

Vajda Lajos: Felemelt karú önarckép (szén, papír, 31,5×24,7 cm, 1925, magántulajdon)

Nagy Gáspár levelei 1988–1991-ből – magyarázó idézetekkel, kommentárokkal

„Ha úgy véljük, hogy az irodalompolitika feladata az irodalom alakulását direktívaszerűen meghatározni, az épp taktikusnak ítélt eszközökkel befolyásolni – akkor ennek sikertelenségét és kilátástalanságát irodalmunk tárgyszerűen igazolja. Öregedő tapasztalat, hogy időtálló formában és szinten a politikának még soha nem sikerült az irodalmat irányítani, mivel az lényegénél fogva nem ismerheti a zsoldosságot s mindazt, ami vele jár. Az irodalom közege csak a manipulálatlan őszinteség lehet. [...] Adjuk meg hát a jogot a mai magyar irodalomnak is, hogy a büntetés, tiltás, meghurcolás mindig újra felbukkanó fenyegetése nélkül testálhasson olyan hagyományt, melyből majd a jövő választja ki, hogy mit ítél és »érez« haladónak. [...] Mert végre is ilyen egyszerű a demokratikus nyíltságú, egyenrangú felek közti párbeszédhez szükséges alapfelismerés, alapgondolat. [...] Mai legnagyobb kérdőjelünk pedig éppen az, hogy válsághelyzetünk szorításában lesz-e erőnk, talentumunk, nemzeti egyetértésünk egy legvégső óráig halogatott új reformkor megalapozásához.”¹

Mészöly Miklós

„A választmány foglalkozott Spiró Györgynek a *Mozgó Világ* 1987/4. számában megjelent a »magyarkodók ellen« szóló – szélsőségesen gyűlölködő – versével, amelynek megjelenése miatt állítólag Sumonyi Zoltán, az MV egyik szerkesztője kilépett a laptól. A jelenlévő Spirót a szövetség több nagytekintélyű tagja – egyebek között Karinthy, Vas István, Rab Zsuzsa stb. – leckéztette meg. Végül abban maradtak, hogy »ne ismétlődjön meg a Nagy Gáspár-ügy«, ezért elég lesz Spirónak az elhangzott elmarasztalás, ügye nem kerül az Etikai Bizottság elé. A »történelmi felelősség« kérdéskörének megvitatását azonban napirendre tűzik.”²

Napi operatív információs jelentés a Magyar Írószövetség havi elnökségi és választmányi gyűléséről, 1987. 05. 29.³

1 Mészöly Miklós: A párbeszéd elé. Huszonhárom év. *Életünk*, 1987/12. sz., 1189–1206.

2 https://iii-iii-kronika.blog.hu/2015/05/29/kulturbotranyok_cpg_84_spiro

3 Tabajdi Gábor: *A III/III. krónikája* című könyvéből. Bp., 2013, Jaffa Kiadó.

Mészöly Miklósnak
Budapest

Kedves Miklós,

csupán azért zavarlak, hogy jóérzésemnek és teljes egyetértésemnek adjak hangot az Életünk-ben megjelent írásaiddal kapcsolatban. V. P. bácsihoz⁴ írott akkori leveled roppant tanulságos, s kitűnő dokumentum. Amit a Szövetség dolgában leírsz, amikre figyelmeztetsz – az idő múlásával is aktuális, s főleg mostanság, amikor nekem nem tetsző „barátkozások” történnek.

A Te áprilisi 16 pontod, téziseid sajnálatos módon csak most válnak ismertté a szürke választmányi tagok számára is. Nem tudom – ill. tudom, hogy kiknek a felelőssége lett volna ezt velünk ismertetni az elnökségi ülést követő választmányon.

A szerencsétlen Spiró-ügy tárgyalásán hál’ Isten én nem voltam jelen, így is megkaptam P. Szűcs Júliától, hogy itt én voltam a „bezzeg” katalizátora a korábbi meghurcoltatásaim miatt. A Kritika illetően válaszát sem értem, miért kell lenyelnünk. Mi ez a bölcs hallgatás? A becsületünk semmi? A szövetség kollektív önérzete elhanyagolható? Az a nő olyan dolgokkal vádolja meg a hozzászólókat, aki most a nagy békehozó hírében áll, hogy pirulhatunk. Mások miatt pedig nem szabad pirulnunk.

A minisztérium újabb gesztusaival nagyobb fönntartással kéne bánnunk, hiszen ugyanazon emberek felejtik el korábbi tetteiket, s akarják: mi is feledjük el. (Mozgó Világ, Tiszatáj átalakítása s két olvashatatlan lappá való degradálása, emberek meghurcolása, részleges szilencium feloldások, de közben azért az elhallgatás minden eszközét bevetik! – hogy például nem írhatnak könyvekről, vagy nevetséges kis példányszámok okán még a szűkebb szakma se juthat hozzá művekhez stb.) Az a miniszter, aki 1987 januárjában még minden vádat elősorol a szövetségről, most egy semmitmondó levélben a külügyek intézését nagy kegyesen engedélyezi. Ettől ne essünk hasra. Legalábbis ne egy felelős testület, amelyik 1981 óta valamiféle rangot vívott ki magának.

Ezért üdvözlöm a Te nyílt, egyértelmű téziseidet a párbeszéd feltételeiről.

Barátsággal köszönt:
Nagy Gáspár

1988. január 23.

1986 nyarától (a Tiszatáj felfüggesztése Nagy Gáspár versei miatt) az állampárt és az Írószövetség kapcsolata egyre feszültebbé vált. Az 1986. november végén tartott írószö-

4 Veres Péterhez (a szerk. megjegyzése).

vetségi közgyűlésen aknák robbantak, de előbb Mészöly Miklós előadásában higgadtan elemezte a helyzetet, s azt javasolta, hogy a hatalom és az íróársadalom az ellentéteket feloldva próbáljon meg új működési kereteket létrehozni. Köpeczi Béla miniszter ridegen és mereven felolvasott előadásában minden kiegyezési elképzelést elutasított. A tagság ezt hallgatva keményebb hangot ütött meg. Januárban Köpeczi gyakorlatilag felfüggesztette az Írószövetség korábbi működését. Az új elnök, Cseres Tibor keserves körülmények között tartotta életben a szervezetet. Egy év telt el, s ekkor szelídült meg a politikai szigor.

A válsághelyzetben készült el Mészöly javaslata az Elnökség részére 1987 áprilisában. Ez a hozzászólás jelent meg 1987 végén, decemberben az *Életünk* oldalain. Nyilván ekkor olvashatta el Nagy Gáspár Mészöly megoldási javaslatokat tartalmazó írását.

1981-től Nagy Gáspár az Írószövetség egyik titkára volt. Nagy Imrét felidéző verse akkora botrányt kavart pártkörökben, hogy 1985 tavaszán lemondott tisztségéről. Ezzel a szövetség fennmaradását segítette. Így viszont az *Életünk* közléséig nem tudhatott Mészöly leveléről.

Vasy Géza

Alexa Károly úrnak

'88. jan. 24.

Kedves Karcsi,

zavarnálak egy csöppet, mert nagyon jó érzések kerítettek „hatalmukba”, így aztán elkezdtem csépelni ezt a rozoga masinát. Onnan kezdem a dolgot, hogy hálásan köszönöm az okt. végén küldött, fölöttébb elgondolkodtató leveledet, melyet könyvemre írtál. Köszönöm, mert jó volt olvasni, s láttam, hogy Te igen-igen érted, ami itt most új és más. (Eleddig csak az októberi *Könyvvilág* tehette le voksát, napilapféle újságokból – ahogy mondják – a főszerkesztők kinyírták a megszületett recenziókat, ahol meg lesz /folyóiratban/, ott nem tudom, mit értenek belőle. Volt szerencsém futólag látni a februári *Kortársban* jövő, tul.képpen szimpatikus írást /Berkes Tamás/, de Ő csupán a prózához ért, s ez meg is látszik a művén, mert a két prózai „kitérőmet” emeli csúcsra, és sok lírai finomságot nem vesz észre, ami itt... fontos. No, most itt a zárójel, mert nem erről akartam írni.)

Hanem arról, hogy mennyire örültem a Barta János utolsó könyvéről⁵ írott (talán a *Kortársban* is olvashattam) nagyszerű kritikádnak, s most kezembem a legfrissebb *Kritika* is! Erről az írásodról már sokat hallottam, s ha most nem jön, akkor bátorkodtam volna elkérni. Ahogy hírelték, a *Kortárs* főnökei nem merték hozni... (Szegény Száraz is! Nem tudom, hogy emberek a halálos ágyukon is, a Jó Istenen kívül, még kinek akarnak TÚLTELJESÍTENI?) – persze, persze – tudjuk, ne legyünk naivak. Ezért üdvözlöm a Csoóri könyve kapcsán „elkövetett” éles töprengéseidet. A legfőbb kérdésekben csak megerősíthetlek:

5 Barta János: *A pálya végén*. Bp., 1987, Szépirodalmi Kiadó (a szerk. megjegyzése).

erről van szó, így kell olvasni, így kell elemezni és továbbgondolni, s ily elegánsan elejteni, felrajzolni a szuverenitásodat jelző (és nem a vezérelt, parancsolt, taktikus) kérdőjeleket. Azért is nagyszerű az írás, mert a sok maszatolás után Sándort ritka plasztikusan tudod – nem szégyellve és rejtve a személyes rokonszenvet sem – objektív elhelyezni. Fölmerült bennem, hogy szegény Kiss Feri kidőlése után (aki nagyon sok dolgot összeírt már Cs. S.-ról, és igen színvonalan), Te tudnád megírni a legérzékenyebb és egyszersemind legobjektívebb Csoóri-könyvet. Nem gondoltál még erre? Gondolj erre is!

Egy dolgon vitatkoznék csak Veled, ez pedig az, amit Te a „legjobbakat” védvén, mentvén „ízlés és alkat” dolgának tartasz, mintsem „tartózkodásnak, áthárításnak”. Itt személyenként kell megvizsgálni a dolgot. Alapjaiban azonban (a személyes tapasztalatok alapján) mégis Sándornak adnék igazat. Végigvitázva néhány évet az Írószövetség választmányában és egyéb fórumokon, s látva azt is, hogy azért pontosan tudják: mi térül meg; s a tiszta esztétikum szentségébe vonulván a politikanak ez irányú hátszelét is a művek „megcsinálásába” tudták fogni. S olykor nagyon fölülről pislogva csak a Csoóri-féle erőfeszítésekre. Hogy félre ne érts: a magam részéről nagyon kedvelem ezeket az urakat, elmondhatom, többek is jó barátaim, de az olyan tiszta beszédnek vagyok híve, mint a Mészölyé a 12. Életünkben, amit a szövetség dolgában elmond. Ilyen pontosan még senki nem mondta el és ki. (Ez azért is fontos, mert kockázatos lavírba kezdett a Cseres vezette Elnökség, bár most, úgymond, a békülés ideje van, de nem minden áron... s én nem hiszek a kultúrpolitikusok megváltozásában, nekünk az elkövetett gaszágaikat számon kell kérnünk, s nem haverkodnunk a lapbeszüntető, cenzúrákat gyakorló, megbélyegzési akciókat vezető kisiparosokkal, akik most – új szelekre állítva föl „vitorláikat” – mosolyogva békülgetnek. Az ominózus 86-os közgyűlést sem szabad felejtenünk. Mert azért ott történt valami – épp ezért nehezen menthetem föl – E. P. barátomat, aki (s most Mészöly ellenpéldáját hozom), a tavalyi évváró Jelenkorban, amidőn hatyúút kommentálja (e gyűlésen s annak szüneteiben lányos izgalommal figyel: vajon ki sejtí, ki tudja, ki kérí meg – hogy ki is az az elbűvölő Csokonai „elvtársnő”?), s aközben e közgyűlésről (kinek a szemszögéből mondja így?): „álmban ne jöjjön elő”. S ha a legvégén, a „nagy csíny” után Jovánovics elvtárssal is pezsgőzik, akkor, akkor..., de nem mondom tovább... Nem akarok képzelődni, mert szeretem Őt, csak éppen nem értem. Ezért inkább érthetek egyet Csoórral vagy Mészölyvel. S ez erősen egyfelé tartó szemlélet azzal az Új Holdas szerkesztőktől hallott és másoknak is sugalmazott megállapítással, megrovással, hogy ti. a mi „ugrálásaink”, „ügyeink” rontják az Ő mostani szaladásukat. A kárpótlás ténye – a valóban elveszített évekért – mennyire teheti őket lojálissá a mostani kultúrpolitikával, ha csak azt látják, hogy nem Rákosi és Révai van. Ha a megosztási kísérletet és gyakorlatot oly okos koponyák (esszéíró fenomenok) sem veszik észre, mert a kárpótlás jobb éveit élík, akkor én igen szomorúan vonok le néhány következtetést. De ezzel most nem fárasztalak.

Abból indultam ki, hogy nagyon-nagyon örültem ennek az írásodnak. (Németh G. erőlködése szó szerint is zárójelbe tehető a Tiedé mellett.)

Más. A múltkoriban Gödöllőn jártam egy kiállítást szemlélendő, és ott futottam össze Polonyi Péterrel. Nagy szeretettel emlegetett, s javasolta, hogy együtt látogassuk meg gödöllői múzeumában. Kérdezem: mikor? Szíves elnézésedet kérem a csúnya gépelésért, de úgy ugrálnak a betűk, sőt pattognak, mint a labda. (A bajnokságban csapataink harcban, avagy szövetségben állnak-e majd? Örülnék, ha nem a Honvéd vagy a Dózsa lenne a bajnok, és nem is a mostanság nagyon favorizált Váci Fegyház!! /két válogatott kerettaggal/.)

Baráti öleléssel:
Nagy GAZSI

*

Levél Nagy Károlynak és feleségének, Tóth Katalinnak⁶

'90. ápr. 20.

Kedves Kati és Károly Barátom!

Köszönöm a III. 25-én keltezett levelet, a jókívánságokat. (J. Attila-díj stb.) Ha az ember nem hal meg túl korán, mondjuk az Ő korában, akkor még megér ilyesmit is. Megéri, hogy szabadon, csak a szakma véleménye érvényesüljön. És megértük azt is, hogy 3 és fél év idegölő küzdelmei után túl vagyunk a választásokon. Az eredményt ismeritek. Az MDF szempontjából s talán az országéból is: **győzelem!** (Ezt persze kedves barátaink, ellenfeleink nehezen fogják elismerni.) Köszönjük, ha kiigazítjátok az amerikai lapokban megjelenő szándékos csúsztatásait vagy itt-ott még rágalmazással is illelhető szélsőséges véleményeket. Itthon is sok provokáció történik.

A kulcsszó: antiszemitizmus. Képtelen vád, de napi. Sok nyilatkozattal ezt akarják súlykolni, végül elhiszik, akik amúgy is el akarják hinni. Persze: okosnak, bölcsnek kell, kéne lenni. Remélem, lesz egy ütőképes, jó szakemberekből álló kormány. (Pozsgayékat meg őszintén sajnálom, mert több érdemük volt, mint amit most kaptak egyrészt a sztálinista kommunistáktól, másrészt meg a szélsőséges ellenzéktől, akiket sok esetben éppen Pozsgay védett, mentett stb.) Hamar felejtünk!

Ma volt itt Farkas Árpád Sepsiszentgyörgyről, de onnan is csak az elszomorító újabb hírek jönnek, pedig hogy reménykedtünk karácsonykor!

Sütő tragédiáját híreljétek az egész világnak, mi meg itthon tesszük a dolgunk. Bizonyos szempontból most lesz nehezebb.

6 Nagy Károly (1934–2011) szociológus, egyetemi tanár, irodalomszervező. 1956-ban az Erdős-mecskesi Forradalmi Nemzeti Tanács egyik vezetője volt. 1956-tól az Egyesült Államokban élt, a Rutgers egyetemen tanított.

Május 27-én megyünk Helsinkibe (Csoóri, Kányádi, Tornai Jóska, Fodor András és jómagam) így aztán a Görömbei családot is látjuk, akik már nagyon készülnek a nyári vakációra.

Ti mikor jöttök ismét? Immár a szabad ország vár Benneteket. Piroskát március 25-én este láttam az MDF központban, fotózta a boldog csapatot (de ez még csak az első forduló boldogsága volt, az igazi ápr. 8-án történt, amikor...).

Nagyon köszönöm a nagyon informatív küldeményeidet, sajtószemléket. Ha időd engedi, eztán is küldjél munkásságod eme darabjairól.

Szeretettel köszöntöm mindőtöket, és üdvözlétét küldi

a Nagy család és
Nagy Gazsi

P. s. Sass Magdi is a napokban ment vissza, ő járt Erdélyben is. Sokat tudna mesélni.

*

„A Tanácsköztársasággal, a Horthy-korszakkal, de különösen a Vészkorszakkal a szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt. [...] fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbantót ácsolhatott magának, amelyet eddig még nem ácsolhatott soha.”

Csoóri Sándor: Nappali hold, 1990

„Ezzel a megjegyzéssel robbantotta ki Csoóri a magyar szellemi élet talán legnagyobb fantomháborúját. Az ellene írt közel kétszáz cikk ugyanis nem őt bírálta, hanem azt a fantomot, amelyiket helyette elképzelt. Ezzel a fantomképpel hadakozva fordultak el tőle, kiáltották ki antiszemitának még olyanok is, akiket korábban barátai között tudhatott. Voltak, akik visszamenőleg is megvonták tőle megbecsülésüket, visszamenőleg is meg rótták önmagukat, amiért nemrég még oly sokra becsülték személyét és műveit egyaránt.”⁷

Görömbei András

„Közben megjelent a Nappali hold című naplójegyzetem. Elképesztő támadás zúdult rám, s ami a legjobban fáj, hogy a barátaim is ellenem fordultak. Az Írószövetség elhatárolódott Jókai Anna elnök asszony vezetésével. Az értelmiségiek kilencvenen aláírtak ellenem egy Nyilatkozatot, amelyet Göncz Árpádnak küldtek el, s kéri, hogy mentse meg a magyar demokráciát ellenemben... Kik írták alá? Jókai Anna is.”⁸

Csoóri Sándor

7 Görömbei András: Csoóri Sándor. Bp., 2010, Nap Kiadó, 210.

8 Csoóri Sándor: Éjjeli nap – Nappali hold, 1990–2011. Naplójegyzetek, töredékek. Bp., 2018, Erdélyi Szalon-IAT Kiadó, 131.

Jókai Annának
a Magyar Írószövetség elnökének
és az Elnökség tagjainak

Kedves Anna! Kedves Elnökségi Társaim!

Október 1-jei ülésünk végén azt gondolom, többen is nem a legjobb érzésekkel távoztunk, hiszen egyik legkiválóbb írótársunk nagy vihart kiváltó cikkéről kellett gyorsan mondanunk valamit a Szövetség egysége, egyben maradása végett. Nem idézem az ott elhangzó aggályaimat, melyek nemcsak stiláris kérdésekről szólnak. Gondolom a magnetofonszalag megőrizte. Bizony azóta gyötrődöm kollektív állásfoglalásunk miatt, mert lehetett volna jobb is annál, mint az, ami a másnapi lapokban szembenézett velem. És azt gondoltam, ezzel az elnökség részéről s így a szövetség részéről lezártuk az ügyet, nyilatkoztunk későn vagy inkább korán Csoóri megszólalása előtt kissé a pártállamra emlékeztető hangnemben. S gyötrődésemet, aggodalmamat teljesen elmélyítette az október 3-án megjelent s a köztársasági elnökünkhöz címzett független értelmiségiek által aláírt levél, melyet szeptember 30-ára datálnak. Ha ezt a névsort nézem, akkor arra kell gondoljak, hogy a mi elnökségi véleménynyilvánításunk, mint legfőbb irodalmi testületé, fölösleges volt, hiszen eme függetlenségi magyar és keresztény nyilatkozatot elnökségi, választmányi és szövetségi író tagtársaim írták zömmel alá, kimondottan politikai, ha tetszik pártpolitikai síkra terelvén az ügyet. Szinte kimondva, hogy két szövetség létezik. S akik nem írták alá vagy nem is tudtak erről a rövid beadványról, azok megnézhetik magukat. Újságíróknak, írószövetségi tagoknak nyugodtan lehet a sajtószabadság jegyében, melyről köztársasági elnökünk is szól, ezen őszi nagyvadászat idején „csoórikámozni”, „besenyőzni”, ízetlenül és nyegle stílusban élcelődni, mert a visszaszóló egyén vagy lap csupán egy jelzót érdemelhet ki: antiszemita. Szomorú és elkeseredett vagyok az elmúlt néhány nap sajtóját olvasva. A Csoóri-cikk nyomán kilépett tagtársaim írásban jelentették, hogy nem lépnek vissza, s félő, a sornak még nincs vége.

Sajnálom, de a további elnökségi és választmányi tagságot teljességgel fölöslegesnek s a magam számára a történetek után elfogadhatatlannak tartom. Maradok csupán tagdíjfizető a Szövetséget messzibbről figyelő szürke tag, akinek, úgy látszik, igen elege volt az elmúlt tíz esztendő megpróbáltatásaiból, melyeket ebben a kitört nagy szabadságban most könnyedén felülmúlhatunk. De most nem a párttal, hanem pártokkal vitázva, és sajnos megint itt a szövetségi agorán, melyet olyannyira el akartunk kerülni. Igaz, a nyíltan politikai nézetek most is értékelvőséget, értékhierarchiát kívánnak jelezni. Amúgy meg függetlenek, és a tiszta esztétika mezején sétáló s csupán humánus eszméket valló, a szolidaritást sohasem kirekesztőlegesen, csonkítva értelmező kitűnő barátaim szokták volt így magukat nevezni.

Én bevallom, már régóta nem érezhetem magam függetlennek, hisz ennek az Országnak a keresztjén függök. Rosszul is viselném, mint azt is, hogy ezt

a levelet most, tán kissé indulatos fogalmazásban, de meg kellett írnom, hogy végre egy csöpp nyugalom lehessen. Bocsássatok meg nekem! Az eljövendő békességben azért bízva, köszöntéssel.

Bp., 1990. október 4.

Nagy Gáspár

Levél Tóth Erzsébetnek

Kedves Erzsébet!

Ma, október 9-én kaptam meg leveledet s a kilépési nyilatkozatodat. Őszintén megdöbbenett és megrázott, mert én egy hete ebben az örületben élek, sőt annak az elnökségnek vagyok tagja, amelyik „inkvizíciós szellemet” sugall nyilatkozatával. Egyszer majd írok bővebben arról, hogy például én miért nem rúghattam fel ott az asztalt, és miért nem rúghatta föl Annus József sem, s hogy milyen szöveget kellett legalább erre „az inkvizíciós szintre” menteni azok után, hogy Sándor már az elnökség összejövetele előtt írásban közölte, hogy kilép az elnökségből és a választmányból. De a tagságát megtartotta!

Sándor pontosan tudja, mire megy itt a játék. És ezért biztatása másképp szól: „maradni, mert éppen azt akarják, hogy lépjünk ki”. Gondold el, hogy ez nekem, mint a Hitel egyik szerkesztőjének (amely lapról minden körben mint tendenciózusan antiszemita lapról beszélnek) mit jelent most, s mit jelentett azon az ominózus elnökségi ülésen, ahol a lapot és a szerkesztőséget is védenem kellett.

Sándornak, Bíró Zoltánnak és Alexa Károlynak mutattam nyilatkozatodat. Ők is megrendülten olvasták, de semmiképp nem hozhatjuk a Hitelben. Sándor külön is köszöni, s igazán meghatódott! S vele együtt őszintén aggódunk nyilatkozatod utolsó mondata miatt!

Kedves Erzsébet! Az utolsó mondatod örültség. Ha nem küldted volna el leveledet az Írószövetségnek, akkor azt mondom, ne is küldd el! Inkább próbáld megírni erről az egész ügyről a véleményedet, kifejtve indokaidat stb., mert ez a véleményem, véleményünk, hogy az egyik oldalról jövő csak gesztus értékű örült lépésekre nekünk másképp kell válaszolnunk. Ahogy ezt Csoóri tette volt okt. 6-án a M. Nemzetben, s még a Hitelben is lesznek mindenféle árnyalt szövegek. Vannak, akik most elhagynak bennünket, de vannak, akik most jönnek.

Ez azt is jelenti: hogy szívesen olvasnám új verseidet!

Csoórral és Bíró Zolival is beszéltem állásügyedről. Sajnos, itt a Hitelben mostanság semmi lehetőség nincs.

Lezsák Sándor barátunk az MDF központban biztosan tudna segíteni, kiadványt is szerkesztenek, s egyéb területekre is sok embert vettek fel. Ott dolgozik

Kiss Irén is. Zoli megígérte, hogy utánanéz, de én is próbálom Lezsákkal beszélni. Azt gondolom, hogy ettől függetlenül nyugodtan szólhatnál te is Lezsáknak, már csak a barátság okán is, hisz Sándor valóban örült hajszában él, és megfedkezhet tavalyi kérdéséről. De ha figyelmeztetik rá...!

Csupán emlékeztetni kell, mert Ő valóban most kulcshelyzetben van. De Te se légy szemérmes.

Kedves Erzsike! Bevallom, én is a 99 független magyar és keresztény levelén akadtam ki, mert akkor nagyon sokan ennek „ellenkezői” vagyunk. Külön bántott, hogy az írószövetségi nyilatkozat után jó néhány író társam ezzel a levéllel valóban politikai síkra terelte az ügyet. Persze mindegyik el tudja mondani a maga „vad meggyőződését” vagy „mentségét”. Én is tartok a kezemben egy levelet, de annak a címzettje Jézus Krisztus, valamint az én háborgó lelkem. Megértéseteket kérem. És még azt, hogy nagyon vigyázz magadra.

Budapest, 1990. október 9.

A régi barátsággal köszönt:
Nagy Gáspár

Nyilvánvaló, hogy a Hitelben 1990. szeptember 5-én megjelent Cs.-írás, a Nappali Holdra következő baloldali hisztéria és levéláradat válthatta ki a Nyilatkozatot, mely szerint nem tudok olyan szervezet tagja lenni, amely ennyire nem képes megvédeni egy író.

Azt a mai napig nem értem, miért nem közölhették.

Az viszont világos, hogy hozzájuk is álláskéréssel fordultam, de nem volt hely.

Nem sokkal ezután mentem az ÉS-hez versszerkesztőnek.

Tóth Erzsébet

Levél Jókai Annának

Kedves Anna!

Kedves elnökségi tagtársaim!

az október 1-jei elnökségi ülésünk által gyötrődve meghozott egységes állásfoglalásunk, melyre meggyőződésem szerint, már a következményeket is látva, nem leszünk túlságosan büszkék, azt hittem, valóban viszonylagos nyugvóponttra hozhatja ezt a vibráló ügyet. Nem így történt. Főlösképpen tán főlemlégetnem, de a nemcsak stílári gyötrődéseink közepette azon a hétfőn azt képviseltem, hogy várjuk meg Csoóri Sándor válaszát, melyet Kertész Ákosnak és a Magyar Nemzetnek megígért, mert nem az állásfoglalásokat, hanem a nyílt vitákat, véleményeket látom célravezetőnek, azt a lehetőséget, hogy a súlyos szavakat a valóban pontos – ha kell a tévedést beismerő –, így a sebeket begyógyító szavak oldják, és újabb írásokban helyettesítsék.

Nem így történt, s külön fájdalom, hogy szinte ez az elnökségi állásfoglalás erősítette meg azokat az íróársaimat, köztük elnökségi, választmányi tagokat, hogy kilépve saját körükből, teljesen politikai síkra tereljék a magunk háza táján kezelendő ügyet. Aláírásgyűjtő íveket kaszabolnak jobb sorsra érdemes tollak, s fordulnak a tegnapi elnökünkhöz, a mai köztársasági elnökhöz. Bulvárlapokban bátran és fölényesen és minden ízlést nélkülözve „csoórikámozhatnak” „besenyőzhetnek”, „magyarozhatnak” írószövetségi tagok és újságírók. S nyilván antiszemita mindenki, aki a Hitelben ír, s nyilván az is, aki ott dolgozik. Hölgyeim és Uraim! Vegyük észre, már túl vagyunk az Olajfák hegyén, és túl a Főpap udvarán, s túl akár az 5. kakasszólaláson is.

Ami a büntetőexpedíciók nyomán a politikai megfontolásból célba vett írókra vár ebben a nagy plurális demokráciában, az bizony már kezdeteiben is bőven túlhaladja az átkos pártállam könnyebben viselhető dorgálásait, szilenciumait.

Tragikusnak látszik, ahogy most írók, fölkent újságírók, írói csoportosulások kéjjel és meglehetősen nagy szakszerűséggel végzik azt, amit a régi pártközpont is ímmel-ámmal, még felsőbb parancsra végzett. Merthogy a vélemény szabad, a kivégzés, kirekesztés szabad, sőt kívánatos.

Az ezek nyomán következő, úgymond, „nem megspórolható” állásfoglalásokhoz, s becsült íróársaim (elnökségi és választmányi kollégáim) közötti viták ilyen vagy olyan előjelű lezárásához hangsúlyozottan illetéktelennek érzem magam, azaz ezennel csak tagdíjfizető tag szeretnék maradni. Így hát búcsúzóan a közel 10 esztendő választmányi és még csak alig-alig esztendő elnökségi tagságomtól. Senkivel nem beszéltem, de nyugodtan aludni sem tudok. Isten óvja a Magyar Írószövetséget és külön is szegény, szegény Jókai Annát!

1991. január

Nagy Gáspár

Levél Nagy Károlynak és feleségének, Tóth Katalinnak

1991. szept. 15.
éjszaka-hajnal

Kedves Kati és Karcsi!

Hálásan köszönöm a rám gondolat az MBK ITT-OTT konferenciáról,⁹ ami tudom, hogy mindig a Ti figyelmességtektől, buzgalmatok okán valósul meg.

9 A Magyar Baráti Közösség az USA-ban, Oregon államban bejegyzett vallási, kulturális és jótékonyági szervezet. Eredetileg ITT-OTT Baráti Köre néven Éltető Lajos és Ludányi András alapította 1967-ben.

Cs. Sanyival még csak egyszer találkoztam, nagyon fáradtan érkezett meg, és átadta az üdvözlőleveleket. Ott voltunk Görömbei András nagyszerűen sikerült akadémiai nagydoktori védésén. (Nagy Lászlóból írt András egy kitűnő könyvet, talán karácsonyra meg is jelenik. Ő most aztán még egy esztendőre visszautazott Helsinkibe, de a család itthon marad.) Réka nagyon kihúzta magát, mikor édesapját az opponensek annyi dicsérő szóval és a maximális pontszámmal illették. Kész hölgy, mint ahogy az én Réka lányom is, aki már 3. gimnazista, tehát nem addig, 17 éves. A fiam, Áron is 3. gimnáziumba jár (de ez 8 osztályos gimnázium), ő meg 13. évében van. A legkisebb, Rita pedig 3. általánosba jár. Tehát az idén mindenki e szám jegyében tanul. Réka és Áron is elég jók angoltól. Áron most kezdett németet és latint is. Réka az angol tagozat mellett megtartotta az o r o s z t is, bár már kimentek a katonák! De jönnek a turisták! (Jajj nekünk!) Ez komoly!

Gondolom, Sándor kitűnően összefoglalta az itthoni anomáliákat. De azért mi reménykedünk, még akkor is, ha valóban nagy-nagy bajok vannak.

Örvendek, hogy az MBK-nek, az ily módon történt írásos visszajelzés szerint is sokat jelentett a Márton Áron-emlékérem. Sass Magdi biztos eljuttatta már Ludányi Andrásnak Szervátiusz Tibor gyönyörű alkotását. Szomorú és szánalmas kísérlet volt Csernohorszky V.¹⁰ támadása az MBK ellen; a mi kuratóriumunk¹¹ erre nem reagált, mint ahogy még eddig Soros György vádaskodására, ill. nyilvánvaló tévedésére sem. Nyilván arról Cs. Sanyi szólt legalább magánbeszélgetésben. Amikor az amerikai magyarok Gereben István vezetésével közzétettek egy nyilatkozatot* (Soros Gy. belső használatú környékén elejtett néhány sora nyomán, hogy ti. Csoóri egy kijelentése miatt szakította meg a kapcsolatot a Bethlen Alapítvánnyal), akkor mi szakszerűen helyesbítettünk a Magyar Nemzetben, I. M. Nemzet ápr. 26-án.

Soros úgy tüntette fel magát, mintha az egész Bethlen Alapítványt támogatna volna, holott csak egy közös kisebbségi ösztöndíjalapban működtünk együtt 1988 legvégétől 1990 júniusáig (ez másfél év mindössze) s ebben mi közösen, az Ő kérésére. S itt valóban ők lényegesen több pénzt adtak a közös ösztöndíjhoz. (Megtehették!) De a Bethlen Alapítvány számlájára egy fillért se utaltak át. Csak addig kellettünk, míg Soros nem nyithatta meg a bukaresti, kolozsvári, pozsonyi külön alapítványait. A „forradalmak” után már volt erre lehetősége. Addig ő csak magyar állampolgárnak adhatott hivatalosan támogatást. Így egyezett meg Aczél Györggyel és az MTA-val. A Bethlen viszont 1985-től elsősorban a hátráinkon túliakat támogatta, erősítette. Ez volt a jogosítványa. Soros és Csoóri ügye más, régi ügy. Sándor ezt tisztázta a május 13-i Népszabadságban, ennek ellenére ismételten felelevenítik, legutóbb az aug. 16-i Népszabadságban, ahol Soros ismét csúsztat, vagy az emlékezete nagyon gyatra.

10 Dr. Csernohorszky Vilmos orvos, 1956-ban az esztergomi városi kórház munkástanácsának elnöke.

11 A Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumáról van szó (a szerk.).

Valamit jól csinálhattunk, ha két oldalról is lőnek erre az első, pénzbelileg nagyon szerény, de legtöbb érdemes embert, társaságot, közösséget kitűntető alapítványra, amely 1979-től szinte az országot is szervezte a diktatúra ellen. Jómagam február végén leköszöntem a csaknem 7 évig tartó titkárkodástól, mert híve vagyok a rotációnak! Sajnos, a Kuratórium megújítása elmaradt, pedig az elfoglalt embereket ugyancsak cserélni kéne (költők, képviselők, miniszterek stb.). De ki hallgat itt a legkisebb Nagy-ra?

A Hitel szénája is elég rosszul áll; a szerkesztőség (is) politikailag már korántsem egy irányba húz. Ezt nem részletezem; egyesek lépéseiből ezt Ti jól tudjátok. Én maradtam MDF-es tag az írói függetlenségem, szuverenitásom őrzésével. Hibát látok bőven. De hogy itt váltás történt, azt nem tagadhatom. Az anomáliákat pedig kemény munkával nekünk kell megszüntetnünk. A buk-dácsoló, sokszor már süllyedő hajót mégis azoknak kéne a nyugodtabb vizekhez elkormányozniuk, akik óhajtották ezt a hajóutat...

Itt befejezem a hosszú, bár azért elviselhető (és elolvasható) levelet.

Köszönetemet és ölelésemet az egész családnak

Írjatok majd!

Nagy Gazsi és családja

* de megütköztem néhány néven az aláírók között!

Szerkesztette Papp Endre¹²

12 Köszönet a levelekért Nagy Gáspár özvegyének, Szabó Mártának!

Életutak találkozása

Nagy Gáspárról

A szombathelyi főiskola elvégzése után, 1971 őszén került Nagy Gáspár a fővárosba, s könyvtárosként kezdett dolgozni. Én meg – tanársegédi munkám mellett – 1972 januárjától lettem a *Magyar Ifjúság* hetilapjának irodalmi szerkesztője. Az újságnak rendszeresen egyetlen oldalnyi helye maradt az irodalomra. Hetente fogadóórát is kellett tartanom, s egy ilyen alkalommal ismerkedtem meg Gazsival már az év tavaszán. Többször közöltem egy-egy versét. Felhívó erejűvé a melléklet 1973. decemberi számának versösszeállítása lett, melynek élén az *Anyámmal hófehérülők* című vers állt. A bemutatáshoz egy rövid méltatás is kapcsolódott: „...Nagy Gáspárt legutóbb elkészült munkája, az *Anyámmal hófehérülők* teljes fegyverzetében mutatja. A legújabb magyar líra csodaszép édesanya-képei – Nagy László, Csoóri Sándor, Juhász Ferenc, Ágh István versei – után is tud új módon szólni, keményen és lágyan egyszerre, feledhetetlenül. Az édesanyjától hosszú évek óta elszakadt, csak karácsonyra hazalátogató fiúnak számolnia kell az elmúlás döbbenetével is, ami szétronthatná e gyönyörűen épített látomás tartópilléreit. De megbűvöli a világot, a rontás ellen tiltakozva, a halhatatlanságot éneklí, s így vállalja az édes szülő sorsát: »befödöm vizek homlokán a sírást s anyámmal hófehérülők«” (*Magyar Ifjúság*, 1973. XII. 7.).

Gazsi versét olvasva állapítottam meg magamban, hogy nem csupán a tehetséges pályakezdők egyike, mert ő a legjobbak közé tartozik. Az akkor már létező, műveket szemlélő folyóirat, a *Látóhatár* ezt a verset át is vette másodközlésre. Nem sokkal e költemény megjelenése előtt, 1973. október 20-án mutatta be a költőt – akit Nagy László is ajánlott – Kormos István az *Élet és Irodalom* lapjain.

Egy másik *Magyar Ifjúság*-beli közléshez a korban nem ritka esemény fűződik. Az újság „éber” cenzora közvetlenül a megjelenés előtt engem meg sem kérdezve átírta Nagy Gáspár egyik verssorát. Ebben az nem tetszett neki: „jöhetett kozák-szurony, tehervonat”, mert a kozák szó szerint szovjetellenes minősítésű, ezért „csendőrszurony” lett belőle. A versben egyébként félreérthetetlen

volt, hogy Petőfi Sándorról, majd József Attiláról szó. Emlékszem arra is, amikor 1972 novemberében Illyés Gyula megkapta a Munka Vörös zászló Érdemrend magas kitüntetését, miként mérgelődött a főszerkesztő-helyettes a szerkesztőségben: „Kitüntetni ezt a fasisztát!” Meggyőzni őt tévedéséről nem sikerült. Mindazonáltal azokban az években már szelídebb volt a szigor, s ugyanakkor a lap Illyést köszöntő összeállítása, benne a fiatal írók KISZ-szervezetének köszöntő levelével nyugodtan megjelenhetett. S ezt a köszöntőt is újraközölte a *Látóhatár*.

Évekkel később olvastam Szőnyei Tamás *Titkos írás* (2012) című könyvében a Nagy Gáspárról készült jelentések között azt, amely engem is érintett. Madróczy fedőnevű ügynök említi 1974 januárjában, hogy a *Magyar Ifjúságban* közölt Nagy Gáspár-versekből „tisztán kihallatszó vallásos hangvétel” miatt érthetetlen a szerkesztői koncepció, könnyelmű a szerkesztő. A kifogásolt személy én voltam.

*

Életünknek másik közös színhelye a Magyar Írószövetség székháza volt. Gazsival rendszeresen találkoztunk a fiatal írók számára rendezett esteken a Bajza utcában. 1972-ben pedig külön a fiatalok számára az Írószövetség ajánlásával kihelyezett esztétikai tanfolyamot indítottak a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem engedélyével. Ennek három éven keresztül Tőkei Ferenc volt a tanára, s időnként Zoltai Dénest is meghívta. Ezen a képzésen Nagy Gazsival együtt vettem részt én is. Talán húszan jelentkeztünk, de elég hamar jónéhányan lemorzsolódtak. 1973 tavaszán megalakult a FIJAK, s ennek tagja lett Gazsi is. A következő évben pedig ő lett az Írószövetség egyik könyvtárosa, így még tartósabbá válhatott kapcsolatunk.

*

Nagy Gáspár egyik választott mestere – Jékely Zoltán és Nagy László mellett – Kormos István volt. A költőnek közel negyedszázados szünet után jelent meg *Szegény Yorick* című, karcsú, de lényegében gyűjteményesnek nevezhető verseskönyve. Igazából én is akkor ismerkedtem meg a költővel, akinek addig inkább csak a gyermekirodalomban voltak fontos művei. Az új kötetről lelkes méltatást írtam a *Népszavában*, s talán ennek is szerepe volt abban, hogy egy-két év múlva barátságos kapcsolatba kerültünk. A Móra Kiadónak és a frissen induló Kozmosz Könyveknek egyik főszerkesztője Illés Lajos volt, aki jóakarátúan a Móránál is kezdett nekem lektori, szerkesztői munkát adni. Ennek számomra fontos eredménye lett három antológia is, s ezek révén kerültem munkakapcsolatba is Kormossal. Először a *Tengerlátó* antológia készült el. 1974 táján láttunk munkához. A felelős szerkesztő ugyan Fazekas László volt, de a költői antológia minden lényeges feladatában meghatározó munkát vállalva részt vett Kormos Pista is. Emlékszem rá, hogy lektori jelentést is készített a kötetéről, amely aztán 1977-ben jelent meg. A gyűjteményben, amelyet válogattam, szerkesztettem és előszóval is elláttam, Nagy Gáspárnak kilenc verse kapott helyet. S ez

a nagyobb terjedelem korántsem volt szerkesztői elfogultság sem részemről, sem Kormostól.

A *Tengerlátó* sikerén felbuzdulva, hiszen 9800 példányban adták ki, újabb javaslattal ostromoltam a kiadót, hogy a már egy vagy több kötetes, de 35 éven aluli költők antológiája után jelenjen meg olyan könyv is, amely a kötet nélküli pályakezdeket mutathatná be. (Az életkornak azért volt fontos szerepe, mert hivatalosan 35 éves korig számíthattak a művészek is fiatalnak.) A kiadók küszködtek a sok-sok jelentkezővel, s ehhez képest kötethez csak kevesen juthattak. Ezt maga Kormos István is megtapasztalta, hiszen ő már 1970-től szerkesztette évente 2-3 elsőkötetes könyvét, de a Szépirodalminál és a Magvetőnél is sorba álltak a pályakezdeők. Érthető, hogy Kormos is nyomatékosan támogatta az újabb antológiát. Ezt 1976–77-ben kezdtem el összeállítani és szerkeszteni, s a válogatásban Kormos Pista is részt vett, egészen váratlan haláláig. De a könyv felelős szerkesztője akkor már Nagy Gáspár volt, aki 1976-ban lett a kiadó munkatársa. Kormos halála után pedig ő kapta meg az elsőkötetes sorozat szerkesztését. Még nem fejeztük be egészen a szerkesztést, voltak vitatható nevek. Én néhányat kihagytam volna, de ekkor a kiadó úgy döntött kegyeleti okokból, hogy akiket Kormos javasolt, maradjanak benn. Utólag be kell vallanom, hogy túlságosan jólelkűek voltunk. A 45 fiatal költőből nem mindenki bírta a *Madárúton* való szárnyalást. Többen elhullottak, s egyetlen kötetük sem jelent meg. De az 1979-ben megjelent gyűjtemény olyan induló költőket is bemutatott, mint Ferenc Győző, Gécz János, Lezsák Sándor, Ószabó István, Rakovszky Zsuzsa, Szervác József, Szkárosi Endre, Tóth Erzsébet, Zalán Tibor.

Még egy antológiát szerkesztettem, hogy ne hiányozzanak a fiatal prózaírók sem. A *medveölő fia* 38 szerzőt mutatott be. Ebben nem pályakezdeők, hanem egy vagy több kötetes prózaírók kaptak helyet. Nagy Gáspár volt a felelős szerkesztő, a könyv 22 000 példányban jelent meg. Emlékszem, többen azt hitték, hogy cím kamaszregényre utal, vadásztörténetre, pedig a címadó történet, Simonffy András elbeszélése nem erről szólt.

*

Nagy Gazsi kozák-szuronyos versének a hetilapon belüli botránya múltó epizód volt életemben. Nem volt ilyen egyszerű a Nagy Imre-verssel kapcsolatos történetem. Tudjuk, hogy 1984 őszén ez a híressé-hírhedtté vált vers arra utalt, amiről nem lehetett beszélni. Az egyetemen, a tanszéki értekezleteken Király tanár úr minden hónapban megvitatta az aktuális politikai kérdéseket is. Indulatosan kifakadt, mondván, hogy egy névtelen fiatal költő feltűnési vágyában rátámadt Kádár Jánosra. Az ő lélegzetvételnyi szünetében belém bújt az ördög, s megszólaltam: „De Pista, Nagy Gáspár tehetséges költő!” Mire ő, a falat nézve, lefojtott indulattal szólt: „Neked tehetséges az, aki Kádár elvtársat gyilkosnak nevezi?” Mire Czine békítően közbeszólt: „De hát ezt senki sem mondta.” Ő pedig folytatta, nekem címezve, hogy ez egy állami egyetem, ahol kötelező az állami fegyelem. Akinek ez nem tetszik, az holnap kérje ki a munkakönyvét!

Nem kértem ki. Talán tíz nap múlva találkoztunk a folyosón, s belém karolt: „Igazad volt, Nagy Gáspár tényleg tehetséges. De kérlek, te pedig ismerd el, hogy az ő részéről súlyos politikai hiba volt ennek a versnek a közlése.” Én ezt megkönnyebbülve elismertem. S erről többé nem beszéltünk.

*

Első kötetétől kezdve írtam róla, s kaptam a baráti dedikációkat. Interjút kétszer készítettem vele. Egyszer a *Magyar Ifjúság* részére a Hónap költője rovatba 1977-ben, de az írás nem jelent meg. Ma már nem emlékszem rá, hogy miért. A másik interjú Budakeszin készült tévések részvételével 1999-ben. Ekkor történt, hogy Gazsi büszkén mutatta nem is olyan régen kapott Balassi-kardját.

A Széphalom Könyvműhelynél Mezey Kati kiadásában megjelent *Ezredváltó sűrű évek* kötetét én mutattam be 2003-ban. Utolsó személyes találkozásunkra a Petőfi Irodalmi Múzeumban a Czine Mihály-díj átadásán került sor, ahol én mondhattam laudációt, amely később a *Hitel*ben jelent meg (*Bevezetés és 12 pont Nagy Gáspárról*, 2006/12). Amikor 2006-ban a *Tíz kortárs költő* című könyvemet állítottam össze, abban a legfontosabb szereplő éppen Gazsi lett: 16 írást gyűjtöttem össze Gazsiról. Már tudtuk, hogy gyógyíthatatlan beteg, de még megírhattam neki, hogy készül a kötetem a Felsőmagyarország Kiadó gondozásában. A megjelenését ő már nem érthette meg.

2006 vége felé ismétlődően influenzával kínlódtam. Nem mertem Budakeszire menni, nehogy megfertőzzem a beteget. Gazsi 2006. december 5-én rövid levelet írt, amelyben megköszönte, hogy a Művészeti Alap segélyezési bizottsága, amelynek én voltam az elnöke, segélyt szavazott meg számára.

Még ötvenedik születésnapjára írtam neki egy játékos vers-rigmust, felsorolva addig írott köteteinek címeit így módon:

Visszaszámlálás

Nagy Gáspárnak,
ötven utánra

Idő nem jön kegyesen
anyánkkal hófehérülni,
elfogy lassan a tenyérynyi:
szaltószabadság.
TUDOM, NAGY NYÁRI DÉLUTÁN LESZ,
s kattog a ZÓNAIDŐ,
mikor megszólítnak
FÖLÖS ÉBRENLÉTEM
riadt szívrugásai,
nyugtázza egy tétova
MOSOLYELÁGAZÁS:
akármint számolsz,

MÚLIK A JÖVŐNK.
TÉKOZLÓK IMÁJA csikorog,
kavics a szájban,
KIBIZTOSÍTOTT BESZÉD.
Most ÁRON MONDJA,
mózesi szóval:
Mind elévülnek
a FÖLDI PÖRÖK,
mire utolsó ver
a HALÁNTÉKDOB,
s porrá éget
fehérizzásában
a KORONATŰZ.

(1999. 01. 30.)

Ez derűs írás volt, az viszont torokszorító, amelyet 2007 januárjának legvégén ismerhettem csak meg. Hatvanötödik születésnapom alkalmából köszöntő könyv készült az Írószövetség szervezésében. Gazsi nagybetegen is vállalkozott arra, hogy ő is ír ebbe. December folyamán készült el a kézirattal, s mint később megtudtam, ez volt életében a legutolsó befejezett költői megszólalása. A szerkesztők tisztelgésül az ő versét rakták a köszöntő könyv élére, hogy soha el ne feledjem e halál dátumát.

Biztató Vasy Géának

Csonthideg januárban
elképzelem az irodalom
örök szolgálatosának
álombeli szép útját
amint megcsavart fák között lépeget
az idő alakította, amint engemet
hisz kibírt már ennyi telet
de sosem mondta: most már elég!
örök optimista tanárként hajtogatja:
„Géza kék az ég”
talán diákjai csenték zsebébe
a nyelvi tréfát
mennyit alakít, hitet, meggyőződést,
szerencsés mint ama fák,
dacolva az idővel
ott állnak még helyükön
a vándoroknak utat mutatnak

hófúvás határán is
hogy célba érjenek
hirdetjük: olyan január van
amikor az ifjúkor
lelkesült hite üzeni
csorbíthatatlanul mégis nyár van
mely az ifjúsággal, hittel újra felér
kívánom így legyen 2007 telén.

Még Gazsi is bizakodott, miként ezt legutolsó levele tanúsította, sőt engem is biztatott.

„Kedves Gézám!

Köszönöm figyelmedet (Segély)

Kórházban olvastam a Közelebb az életemről írt dolgozatodat, ez biztos, csak jövőre jön a Kortársban, mert a decemberi az tele van.

Még Krisztina is közöl benne egy kritikus írást!

Várom a decemberi Hitelt!

Vigyázz az egészségedre, jövőre meg kell gyógyulnunk! Ez a cél!

A prima-átadásra nem tudnék elmenni, gyerekeim lesznek ott helyettem. De legkevésbé sem érdekel, ezek lefutott játszmák.

Szép ádventi időt, nyugalmat kívánok

Ölel:

Nagy Gazsi”

2006. XII. 5.

Kedves Gazsi!

Köszönöm nemrégén írott leveledet meg azt a CD-t is, amelyet tegnap hozott a postás. Gratulálok hozzá, s a nyugalmasabb karácsonyi órákban hallgatni fogjuk. Idén csak a lányunk jön haza, ma éjjel, ha nem lesz sztrájk az ottani repülőtéren, férjével és fiával Brüsszelből, január elején pedig mi megyünk néhány napra Madridba. Kalifornia most távol marad a fél-kínai unokával.

Új könyvem sajnos nem készült el a Széphalomnál decemberben, csak januárra várható, de akkor lesz egy másik is. A Krónika Nova kiad egy karcsú válogatott tanulmányokat az év elején, s ahhoz elkészítettem írásaim bibliográfiájának első, jelentősebb felét, ötszáz tétel lett. (Nem kaptak helyet a napi- és hetilapokba írottak, így sokallja a kiadó, de majd egy másik alkalommal azt is megcsinálom.) De lesz tavasszal még egy könyvem Serfőző Simon másik kiadójánál. Ez azért érint téged, mert *Tíz költő* a címe, s az egyike te vagy. Benne lesz minden, amit eddig írtam rólad. A teljes névsor: Veress Miklós, Szepesi Attila, Kerék Imre, Serfőző Simon, Szöllősi Zoltán, Nagy Gáspár, Tóth Erzsébet, Pintér Lajos, Zalán Tibor, Dobozi Eszter. Remélem nincs ellenedre ez a lista. Az Ághról,

Belláról, Ratkóról, Budáról, a Kilencekről írottak nagyrészt már megjelentek korábbi könyveimben.

A bibliográfia készítése közben egy érdekes kéziratra találtam az 1977-es dossziében. Egy veled készített interjú ez az év végéről. A *Magyar Ifjúság* számára csináltuk, A hónap portréja sorozatba, de nem emlékeztem rá, s arra sem, hogy végül megjelent-e. Nálam nincs írásos nyoma, se lapszám. Könyvtárban megnéztem 1977 októberétől 1978. március végéig a lapot, de nem találtam. Nem tudom, neked van-e valamilyen emléked erről. Mindenesetre gépbe írtam a szöveget, s jelképes karácsonyi ajándékként elküldöm, s ha nincs ellene kifogásod, beleteszem a *Tíz költő* c. kötetbe is. Aztán majd sorra küldöm az új könyveket is.

Elsőbbséggel adom fel ezt a levelet, így talán még megkapod az ünnepek előtt. Békés és áldott karácsonyt kívánok neked, feleségednek, az egész családnak. S amint az legutóbb írtad: vigyázzunk az egészségünkre, mert jövőre meg kell gyógyulnunk! Így legyen!

Budapest, 2006. december 21-én,
a téli napforduló napfényes örömeiben

A farkasréti búcsúztatóra csonthideg januárban került sor. Döbbenetes volt halani felvételtől az ő szavait. Különbusz vitte a szülőfalujába a gyászolókat, de én nem mehettam, mert arra a délelőttre ki volt írva egy vizsganapom, s azt nem lehetett elhalasztani. Csak később jártam Bérbaltaváron, s a vasvári emlékülésen előadást is tartottam. Halála után is többször foglalkoztam Nagy Gáspár életművével.

*

Levélváltásunk is őrzi barátságunkat.

Nagy Gáspár levelei

1.

Kedves Géza!

Kedden vártam Rád. Sajnos nem jöttél. Kicsit összefirkáltam a kéziratot. A „többféle közéleti...” fölöslegesnek érzem. Ezért kihagynám. Ha valahol rosszul javítottam, azt tetszésed szerint írd át.

Különben kösz, azt hiszem, túl vagyok értékelve.

Szeretettel köszönt:

n. Gazsi

dec. 6. Mikulás napján
ui – majd próbálj telefonon keresni.

2.

Kedves Géza!

Köszönöm a meghívót a Magyar Írók Szövetsége KISZ-szervezete taggyűlésére és nyilvános vitájára. Sajnos 15-én (pénteken) nem tudok részt venni – ugyanis akkor dolgoznom kell – de 16-17-én szeretnék ott lenni Hatvanban. Gondolom ez azt jelenti, hogy számomra egy éjszakára kell szállás. Tehát megyek szombaton (16-án). Nagyon köszönöm a meghívást. Ha mégis valami probléma lenne, úgy kérek, hogy értesítsél. Te: 359-179 vagy Bp. XII. Lékai tér 3. I. 4.

Barátsággal üdvözlő:

Nagy Gáspár

Bp., 72. 9. 5.

3.

Hatvanban találkoztunk utoljára, s azóta bizony eltűntem. Rengeteg dolgon mentem keresztül. Sorolni fölösleges volna itt. Karácsony táján, évvégén mégis jelentkezem. Mivel úgy tudom, egyetlen versem sincs Nálad (ill. egy közölhetetlen), küldök 3-at. Mondhatnám azt is, hogy jó lenne, ha valamelyik megjelenhetne, mivel aktuálisnak érzem őket. De ez már a Te dolgod. Független a versektől – teljesen külön – elválasztva a fenti soroktól. Úgy érzem a Forrás rovat 180°-kal változni tudott 1 év alatt. Mert azért én olvastam ám, ha nem is volt éppen benne versem. Külön gratulálni szeretnék a határainkon túliak bemutatásáért (főleg szép válogatás volt Erdélyből) és az Illyést köszöntő szövegért. Egyszerűen jól, felelősséggel, stílusosan dolgoztál kedves Géza! Szerkesztőre ilyen csak Ília Mihályra mondanék jelen pillanatban. Hogy egy ilyen „bulvár” lapban valószínűleg meg elképzeléseid, mint a M. I., ez még külön nagy szó! Szívből gratulálok ezért. Éreztem a profilt! S hiszem, hogy a dilettánsok is kiszűrődtek, pedig azelőtt voltak bőven ezen az oldalon. Őszintén írtam ide ezeket a mondatokat. Találkozás hiányában és nem valaminek az ürügyén. Aztán olvastam még nagyon jó írásodat az Újforrásban. Sárándi Jóska mutatta. Nagyon tetszett. Így gondolom én is. Magamról annyit, hogy januártól állás nélkül vagyok egy ideig. A Szabó Ervin Könyvtár ideiglegesen jól kikészített, s különben is. Viszont az 1973-as év publikálás szempontjából tűrhetőnek ígérkezik már. Márciusra jövök a *Kortárs*ban, *Alföld*ben. Bizonytalan idejű elfogadások vannak a *Tiszatáj*ban, *Napjaink*ban. S januárban a Rádió – (Fiatalok Stúdiójában lesz 11 versem, amit még idén áprilisban vettek fel). Lassan épülnek a hegyek, aztán ki tudja milyen hamar leomolhatnak.

Kellemes ünnepeket és áldásos újesztendőt kívánva

Szeretettel üdvözlő:

Nagy Gáspár

Budapest, 1972. december 16.

4.

Bp., 77. jan. 20.

Kedves Géza!

Gondoltam, hogy találkozunk 19-én a FIJAK megbeszélésén. Sajnos nem így történt. Rengeteg dologról kéne beszélnünk. A legelső: Miskolcon ápr 5-6. Ady ünnepség kapcsán valamelyik este lenne egy „reprezentatív” költői est. Javasoltam, hogy ennek szerkesztésével Téged bízunk meg. Mindenki elfogadta: érveim a következők voltak: 1. a Tengerlátó-t, a legreprezentatívabb antológiát Te szerkesztetted, onnan csak ki kell emelni a verseket, bizonyos szűkítéssel; s így reális képet kaphat mindenki a „fiatal költészet” helyzetéről. 2. Te kritikus vagy, tehát pártatlan a szó jó értelmében. Felmerült a kérdés, hogy a legfiatalabbaknak is rendezzünk egy műsort = a másikkal párhuzamosan. Itt felajánlanám segítségemet (szóval Veled dolgoznánk össze, és főleg ezért szeretnék találkozót kérni Tőled). Tudom, hogy szerkesztész egy ilyen antológiát is. Kb. 20-25 emberem, nevem van akiknek kéziratait szívemen viselem mert tehetségesek, tehát nyugodtan bekerülhetnének ebbe az antológiába. (Kötetük van a Móránál, de még sokára jön, vagy félig kész, aztán vidéki műhelyekben eldugva írnak, bár némelyik mögött jelentős publikáció van.) Szóval kész örömet felajánlanám segítségemet, és talán Miskolcra is össze lehetne állítani egy műsort az ő verseikből. (Január 27-én a pécsi műhely, febr. 10-én a somogyi műhely mutatkozik be a Fiatal Művészek Klubjában.)

Szeretettel köszönt:

Nagy Gazsi

Üi – itt küldöm a KISZ KB. levelét. Szabó Éva tegnap nekem adta oda. De gondolom azért ez igazán a Titkár elvtársat érdekli. A díjak még messze vannak. Lassan dolgozik a KB.

5.

A Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó hivatalos levélpapírján

Levelünk száma: 5736

Budapest, 1978. október 10.

Vasy Géza

Budapest,

Oltó u. 2. IV. 19

1108

Kedves Géza!

A prózai antológia ügyében kellene tárgyalnunk, ezért kérlek, amint tudsz, gyere be a kiadóba. Pár helyen változtatnunk kell, mert mint később megtudtam itt nem szerepelhetnek azok a novellák, amelyek a „szarvasokban”. S még né-

hány esetben lenne jobbító tervem, ami a szerzők és az antológia javára is válhatna. (Ez most az összkép után alakult ki bennem.)

Szeretettel köszöntelek:

Nagy Gáspár

6.

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó hivatalos papírján

Otthoni címem:

Budakeszi, Felkeszi u. 17.

2092

Budapest, 1979. december 14.

Kedves Géza,

nagyon rég találkoztunk, s azóta itt nálunk komoly változások történtek; Illés Lajos nyugdíjazását kérte, és helyére Sík Csaba került. Ezt gondolom, föl tudod mérni, hogy mit jelent. Azt hiszem azt az utat, melyet Kormos Pista csinált itt – Gyöngyszem, első kötet s egyéb antológiák –, Sík meglehetősen szűk és sznob ízlése mellett és miatt nem lehet járni. Én pedig nem fogok alkalmazkodni, vagy általam hülyeségnek tartott ügyekben aszisztálni. Egy csomó jó dolog szerkesztésemben még 80-ban, 81-ben megjelenik, de aztán... (PL. most Ószabó és Szikszai szerződéses kötetét nyirják.)

Volt-e Madárúton felvétel a Rádióban? Kedden az Írószövetségben elég keményen összevitatkoztam Könczöl Csabával az elsőkötetes költők összefoglaló estjén; ő még mindig a Madárúton-t, mint népfrontos antológiát szidta, én meg az ő védencét, Fodor Ákost marasztaltam el. (S eléggé megmondtam a véleményemet a két korreferensnek is, akik nem annyira elsőrangú poéták (Iszlai, Kartal.) Kenyeres összegzésében a három Kozmoszos volt a legjobb. Különösen Tóth Erzsí és Keresztes Jóska!, de Pátkai is jó értékelést kapott, csak Kartal Zsuzsa érezte képzavarnak ezt a gyönyörű sort „Ablakod alatt / ácsorgó dal vagyok / Magyarország.”

Más: második kötetemre most kaptam a Magvetőtől egy nagyon szép összeggel járó nívódíjat.

Olvastam a Napjainkat. Mit is mondjak? Köszönöm, hogy értetted, hogy próbáltál azonosulni a leírt versekkel, gondokkal. Őszintén örültem írásodnak, de talán nem is vagyok illetékes, hogy elmondjam neked.

Kedves Géza! Kívánok minden jót; békés, boldog ünnepeket neked és családnak.

Öllelek:

nagy gazsi

Ui - a december 8-i *Nők Lapjában* 9. oldalon a Madárúton-ról, ill. bizonyos, nevetséges hiányosságokról írnak. Állati jó!

7.

Kedves Géza!

Arra kérném kedves feleséged, hogy a Gimnáziumában függessze ki ezeket a papírosokat, s esetleg agitáljon, hogy jöjjenek tehetséges gyerekek. (Szécsi Margittal csináljuk ezt a dolgot, majd szóban többet)

Ha feleségednek más Gimnáziumokban van magyartanár ismerőse, aki tudna tehetséges gyerekeket; úgy kérem, próbáljon velük kapcsolatba lépni. Köszönöm előre is! (Jó és fontos ügyekről van szó!)

Szeretettel köszönt:

Nagygazsi

febr. 15.

8. Strugai képeslap

A STRUGAI költészeti fesztiválról – ahol most Blázse KONESKI (macedón) költő kapta az aranykoszorút – gondolok Rád nagy szeretettel

Nagy Gazsi
1981. aug. 31.

MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE
BUDAPEST, VI. BAJZA UTCA 18.
Telefon: 228-840

Budapest, 1981.

4. január 3.

Előadó:

Tárgy:

Hiv. szám:

Kedves Géza!

Nagyon kíváncsi vagyok rád!
Végül, hogy megjelent! Nekem
ez igen. Karácsonyi ajándék volt
Tőled. Kiválóan most bekészítetted,
műveket termő új esztendőre, s Haorai
jól az egész családunk.

Régi Barátságokból él:

Nagygazsi
x perre, legutolsó - Komoró tanulmányt olvastam el, —
aztán a nagy készséget

9.

Magyar Írók Szövetsége hivatalos papírján

Budapest, 1984. január 3.

Kedves Géza!

Nagyon köszönöm szép könyved.* Végre, hogy megjelent! Nekem ez igazi karcsonyi ajándék volt Tőled. Kívánok most békességes, műveket termő új esztendőt, s hasonló jókat az egész családnak.

Régi barátsággal ölel:

nagygazsi

* persze, legelőször a Kormos-tanulmányt olvastam el, aztán a Nagy Lászlókat.

10.

Kedves Géza,

87. március 25.

kezembe került a „nem-Tiszatáj” 87/1–2. száma. Csupán a Te írásodat és Tóth Béláét olvastam el. Gondolhatod, hogy kíváncsi voltam „indokaidra” – hisz régi barátság fűz Hozzád. Sajnos, elfogadhatatlan számomra okfejtésed, még akkor is, ha próbálom megérteni, megmagyarázni. A régi szerkesztőkről és lapról jót mondani és mégis írni ide, talán még rosszabb, mintha szidnád őket az elkövetett „szerkesztéspolitikai tévedésekért” stb. – ahogy elképesztő beköszöntőjében a főszerkesztő írja (még ezt is elolvastam). Tóth Béla sem tudott meggyőzni, a különben sok érdekes és árulkodó adalékot szolgáltató HAJÓS-történetével arról, hogy most ő ott, és így... Ennyit szerettem volna csupán írni. Köszönt:

Nagy Gazsi

11.

Hitel levelezőlapján

Kedves Géza!

Most adták kezembe a Népszava jan. 22-i számát, benne kritikádat. Hát bizony sokat várakozott! Köszönöm. Talán jönnek jobb idők is. Csupán ennyit akartam írni most.

Minden jót kívánok:

Nagy Gazsi

1989. jan. 30.

Nagy László halálának 11. évfordulóján

12.

Vasy Géának
Bp.

1989. XI. 10.

Kedves Géza!

Betegágyamhoz* hozták el Bíró Zolinak címzett leveledet. Zoltán Alexának és nekem „passzolta” tovább olvasásra. Nagyon remélem, hogy valamelyikre érdemben válaszol, mert kéziratodat csak ők olvashatták. Én nem is láttam! Így visszaküldeni is ők tudják. Sajnálom a történeteket. Ezt csak Zoltán rendezhetné el méltán azzal, hogy valami újabb kéziratot kér Tőled. Az nyilvánvaló, hogy itt nálunk többféle ízlés, szempont „elő-mögé-fölé ítélet” munkál a szerkesztőkben. Az biztos, hogy az indulás hónapjaiban kimondva-kimondatlanul is „büntettük” a Tiszatájba írókat. De ennek vége, ha látod a szerzőinket. Lezsák Sanyi

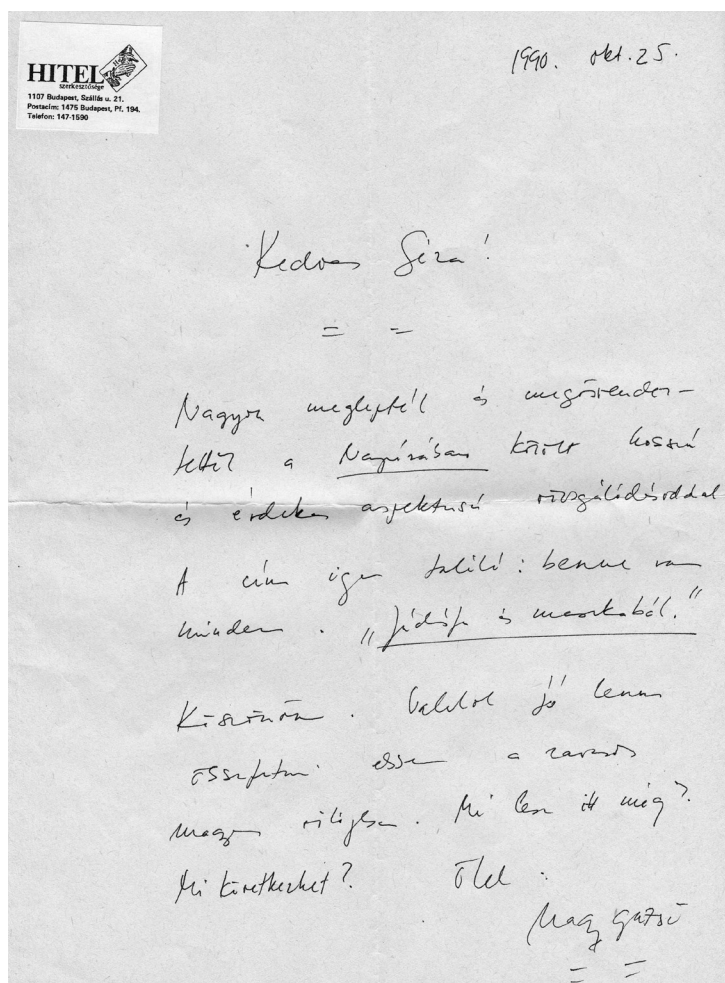
nagyjából jól fogalmazott. A kritika, esszé dolgában Bíró Zoli, Alexa, Mátyóki Endre a legfőbb illetékes, persze egy szerk. ülésen mi is belekotyogunk dolgokba, de bizony egy csomó kéziratról semmit sem tudunk: mi lesz a sorsa, ki olvassa, ki ül rajta stb. Ez nekem személy szerint is gyötrelmem.

Ennyit tudok írni a tegnap olvasott leveledre. Kivánom – ne maradjon túske Benned. Persze azt is tudom: rohadt ügyek, helyzetek ezek! Mit lehet tenni?

Barátsággal köszönt:

Nagy Gazsi

* október 21-én egy szépen perforált vakbéllel műtöttek és ebből sok komplikáció volt, most még itthon gyógyulgatok

13.

Hitel hivatalos papírján

1990. okt. 25.

Kedves Géza!

Nagyon megleptél és megörvendezettél a Napórában közölt hosszú és érdekes aspektusú vizsgálódásoddal. A cím igen találó: benne van minden. „Júdásfa és maszkarál.” Köszönöm. Valahol jó lenne összefutni ebben a zavaros magyar világban. Mi lesz itt még? Mi következhet?

Ölel:

Nagy Gazsi

14.

Kedves Géza!

95. aug. 15-én

Nagyon szép és tartalmasa a Nagy László=monográfiád! Öszintén gratulálok, és köszönöm, hogy a könyvheti tanulmányköteted után ennek is birtokosa lehetek. Lám, csak úgy sorjáznak a könyveid! Sok erőt eztán is. Ölel:

Nagy Gazsi

P.S.

Azt hittem, hogy mindezt Tokajban koccintással is erősíthetem, de sajnos nem mehetek. Dolgaim ugyanabban az időben másfelé szólítanak. Jó tanácskozást, baráti eszmecserét, ha még lehetséges...

n gazsi

15.

Kedves Géza!

2000. 4. 15.

Köszönöm a versezetet és jó szavaidat. (Kossuth Lajos nevében is!) Sajnos, Hatvanba nem tudtam elmenni, mert megbetegedtem. Kormos ügyében majd még cseréljünk eszmét, s köszönöm, ha a R. Zs.-levelek visszakérülnek.

Szép Húsvétot kíván: N. Gazsi

16.

Kedves Géza!

2000. nov. 22.

Azt hittem, hogy okt. 26-án találkozunk e kis füzet bemutatásán a Károlyi Palotában. Nem találkoztunk. (Juhász Feri, a Kormos-lányok ott voltak, s Havas Judit csapata, no és a mosonszentmiklósi gyerekek igen szép műsort adtak.)

E könyvet á = 2500 Ft ért árulják. Ott a helyszínen több is elfogyott. Neked ezt a példányt szereztem, és szeretettel küldöm K. I. „megbízásából” is, aki tudja, hogy pályaképén szorgalmasan dolgozol. (a Dülöngélünkéből mindössze 1 vers – Eltűntek az égen – maradt átdolgozatlan formában. Yorickban 7-8 versen csak alig-alig változtatott Pista. Az az érzésem, hogy az első változat sok esetben üdőbb volt. S Kotnyek István rajzai – szerintem – nagyon szépek, illenek a korai Kormoshoz. Ölel: Nagygazsi

P. S. A Rab Zsuzsához írott Kormos-leveleket várom vissza!

17.

Kedves Géza!

2002. V. 1-2. éjjel

Köszönöm a két nagyon fontos könyvet! Régtől bámulom azt a kitartó, szorgos munkát, amellyel Te figyeled a kortársi magyar irodalmat, s aztán ezekről mindig jelet is hagysz! Azaz: fontos, érvényes műveket teszel le az asztalra. A Kilencek költőcsoport – édes bátyáim és néném, Mezey Kati – igen hálás lehet Neked. Ez a könyv, mégha késett is! – de van, bármikor elővehető; ez már irodalomtörténet, azaz nem veszhetnek el figyelmünk elől! Aztán Kormos Pista – valahol az Ég szélénél – nevetve mondja: nem hittem volna, hogy ez a Géza gyerek minden legendám, „mesém” után ered, s csaknem mindenre fényt derít. Lenyűgöz az alapos biográfiád, ez az aprómunka, mely K. I. életét fölmutatja.* A költészetet tárgyaló fejezetek is a lényegre érintik; ha majd egyszer valaki csak erre koncentrál, annak is igen hasznos lesz ez a „terepfölmérő” első kísérlet Kormos István kivételes költészetének betájolásához.

Amikor a prózakötetet (kétszer is) összeállítottam, sajnos, a kiadói szerkesztő Domokos Mátyás sem figyelmeztetett a kimaradt írásokra. A Kiss Annáról szólót sajnálom leginkább, de Anna se szólt, se más. A családnak se volt meg. Ha még egyszer lesz ilyen kötet – pótolható a Te jóvoltodból. (Egyszer majd elkérem Tőled, ha birtokodban van.) Külön köszönöm, hogy az Október-t, ezt a nagy létösszegző verset Te is kiemelten tárgyalod. (Itt mellékelem a Korunk körkérdésére adott válaszomat, azóta a teljes könyv is megjelent, én még nem kaptam meg, szóval itt is az Október szerepel Kormostól!)

A különböző folyóiratokból már szinte teljesen ismertem a Kormos-könyvet, de az igazi egybeolvasás élménye eztán érhet el, amikor lesz nyugalmas idő, hogy csak ezzel foglalkozzak.

Még egyszer köszönöm a könyveket. Jó egészséget, szép májust kívánok (ha ebben az idegbeteg, túlfeszült országban lehet ilyet elgondolni!)

Sokszor ölel:

Nagy Gazsi

* mint egy izgalmas nyomozás, olyan az életrajzi rész!

Pannonhalmi mozaikok Nagy Gáspárról

A 1990-es évek közepén osztályfőnök és diákotthoni nevelő voltam a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban és Diákotthonban. Nyáron minden hét végén osztálytalálkozókat tartanak az itt érettségizett diákok. Egyik hétvégén meghívott néhány „öregdiák” mint bencést, hogy vegyek részt a találkozójukon. Ebbe az osztályba járt Nagy Gáspár, akinek Forrai Botond atya volt az osztályfőnöke. A meglett férfiak egymást ugratták az osztályban megterített asztalok mellett. Az asszonyok mosolyogtak a már ismert poénokon, régi diáktrefákon, beceneveken. Volt azért, aki csöndben ült, magába roskadva elvesztett feleségét gyászolta, aki nélkül életét elveszettnek látta. Gáspár nem mesélt poénokat, hanem a mellette ülőkkel beszélgetett. Élvezte az estét. Több programon résztvevőként, láttam, hogy mennyire hallgatnak rá, és sokszor ő döntött, mi hogyan legyen. Néhányszor sikerült vele beszélnem, a várkörön sétálva hallgattam őt. A pannonhalmi élményeken kívül említette küzdelmeit a szocialista rendszerrel. Csöndesen próbálta elmondani azt az elmondhatatlan érzést, amit akkor élt át, amikor 1989-ben az Írószövetség képviselőjeként ő koszorúzhatott Nagy Imre koporsójánál, a Hősök terén. Elégtétel volt számára, és kegyelem. Vagy pontosabban: kegyelem és elégtétel. Ott voltam, fölfoghatatlan csodaként éltem át.

Emlékszem arra is, hogy kissé keserűen említette, hogy nem szerepel a *Pannonhalmi Szemle* folyóiratban. Ironikusan mondta, hogy mégis ott van az impresszumban a monogramja: „Nyomdai munkálatok: Nagy-Gáspár Kft.” Nem akartam megbántani azzal, hogy elárulom: a versrovatért felelős bencésnek lényegesen más elképzelése van az irodalomról, mint neki. Nem véletlenül nem szerepelnek a versei a folyóiratban. Az volt az érzésem, hogy valószínűleg sejti ezt.

2003-ban igaz örömmel, meghatódottan vette át a Szent Márton-díjat a pannonhalmi bazilikában. Várszegi Asztrik főapát a laudációjában többek között ezt mondta:

„Az életmű és az életút, ez a kikezddhetetlen művészi és erkölcsi háttér adta az alapot, hogy Nagy Gáspár műve, a *Symphonia Ungarorum* legyen a szöveg-

könyve Szokolay Sándor oratóriumának, amely 2000. január 3-án hangzott el az Operaházban a keresztény magyar állam millenniumi ünnepségén.

Szemléletének tágassága formagazdagsággal párosul, a kettő kiegészíti egymást. Költészetében egyesíti a hagyományos, a modern és a posztmodern költészet elemeit, műveiben jelen van az érzelmeteli énlíra és az ironia, a távolságtartás és a pátosz, a soha nem csak a kísérletezést szolgáló betű- és szójáték, a rejtett és megjelölt idézet, a verstani-metrikai és a felépítésbeli sokféleség.”

Néhány évvel később Nagy Gáspár mondott beszédet pannonhalmi osztálytársának a temetésén. A következő napon nem érezte jól magát, azt gondolta, gyomra beteg, mert valami rosszat evett a halotti toron. Felhívta a temetésen jelen levő néhány osztálytársát, hogy érdeklődjön, nekik nem fáj-e a hasuk. Nemleges választ kapott. Aztán elment orvoshoz. Kiderült, hogy nagy a baj a szervezetében. Készülhet a halálra.

Ott voltam a temetésén. Előtte még irodalomórát tartottam. Az óra második felében Nagy Gáspár verseket olvastam és magyaráztam. Fájdalmasan érintett, hogy az egyik osztálytársa a temetés után számon kérően kérdezte: „Miért nem tanítják Nagy Gáspárt Pannonhalmán?”

Egy évvel később, az 1956 őszére emlékező iskolai ünnepségen Nagy Gáspár versét adtam az egyik diáknak, hogy szavalja el. A *Tudom, nagy nyári délután lesz* című költeményét választottam ki azért, mert úgy éreztem, hogy Gáspár halál-élménye az 56-os hősök halál- és feltámadás-élményét is kifejezi.

[...]

Aki álomból kél, álomnak hiszi,
aki ébren, riadalmán túl remegve
és lebegve könnyűnek érzi magát,
különös, de nincs nagyobb zöreje,
a fák sem hajladoznak, a falak sem
dőlnék senkire, holott dőlhetnének éppen...

Akkor a szeretetben kíméletlenül pontos
for g a t ó k ö n y v szerint megszólalnak
mind a négy égtáj felől a h a r s o n á k...
a tücskök...

Tudom,
emlékezetes, nagy nyári délután lesz,
s nem lesz idő meg ír ni, l e f o r g a t ni,
de mindenki – – – holt és eleven – – –
főszereplőként találkozik
a RENDEZŐVEL...

A Pannonhalmi Bencés Gimnázium képviselőjében részt vettem néhányszor a Nagy Gáspár-díj megbeszélésén. Megtisztelő volt, hogy megismerhettem Gás-

pár feleségét, Mártát és fiát. Gülch Csabát javasoltam kétszer is a díjra, de teljesen egyértelmű volt számomra, hogy a díjazott személye már a megbeszélés előtt eldőlt. Gáspár fiának átadtam egyik alkalommal Gülch Csaba Nagy Gáspár-ciklusát, örült neki, mert még nem ismerte.

2017 nyarán Heltai Bálint tanár úr eljött Pannonhalmára, hogy Nagy Gáspár *Esztergomi apokrif* című verse előtti paratextusban a Balassi haláláról olvasható, egy jezsuita házfőnök által lejegyzett mondatának lelőhelyéről is érdeklődjön. Sajnálattal közöltem vele, hogy nem találtam meg, és a könyvtári vezetés sem tud róla. Pedig az első osztályomnak még felmutattam fénymásolatban. A könyvtár akkori igazgatója, Bánhegyi Miksa atya másoltathatta ki nekem azt a latin szövegrészt, amelyben Dobokai Sándor jezsuita szerint Balassi halála előtt ezt mondta: *Miles tuus fui, Domine. A te katonád voltam, Uram.*

Heltai Bálint beszélt arról is, hogy Nagy Gáspárral kapcsolatos kiállítás anyagát több iskolába is elvitte. Érdeklődött, hogy itt is fogadnánk-e. Mondtam neki, hogy örömmel, és mivel én vagyok a gimnázium galériájának szervezője, ezért mindenben segítek neki. 2018. szeptember 14-én nyílt meg a *Hullámozó vizeken kereszt* címmel a kiállítás. König Róbert főiskolai tanár linómetszeteihez írta Gáspár – a tihanyi belső tó mellett – a verseket. A metszeteket felül, a hozzá való verseket pedig alattuk helyeztük el. Néhány tablón fotók emlékeztettek Nagy Gáspárra, illetve édesanyjára, Botond atyára és másokra. Hangsúlyos helyre, a kiállítás végére került egy rövid versnek a tablója. Márta asszonytól tudtam meg, hogy ezt Gáspár halála után találta az íróasztalán:

Szerethetett engem az Isten
mert teremtményének
engem is elfogadott;
sárból-agyagból apám és anyám álmaiból

Gülch Csaba költő és újságíró, Gáspár barátja nyitotta meg a kiállítást. Beszédét így kezdte:

Kedves Egybegyűltek, Emlékezők!

Megvérezte azt az éjszakát a hír: 2007. január 3-án, ötvenhét éves korában, türelemmel és méltósággal viselt hosszú szenvedés után Nagy Gáspár költő visszaadta lelkét Teremtőjének. Meghalt az a születésekor hűségbe öltöztetett Ember, aki „példamutató személyes bátorsággal akkor vállalta 1956 eszmei örökségét, amikor a bűnösök megnevezése tilalmas beszédnek minősült”. A költő látnok, állította hajdan egy bölcs. Szavait Nagy Gáspár, a „költők költője” egyik megrendítő versével igazolta: „Bár még öntudatlanul / de szegény anyámat / oly nagyon megkínózva / jöttem a világra / a jóslatok szerint is / nagy kínok között / szörnyű haláltusával / megyek majd utána / így lesz kiegyenlítve / rendben az a számla / amiért ez a halandó / sűrűn pislog hátra.”

S a múltat oly gyakran faggató Nagy Gáspárt, akivel a nehéz évtizedekben nem bírt a hatalom, az öntörvényű politika, nem tudták megfélemlíteni a hangjára, lépteire, leveleire állított pribékek, azt a Nagy Gáspárt a gyilkos kór két hosszú évszaknyi idő alatt halálra ölelte. Halálra ölelte azt az embert, aki legendás költő volt, aki olyan különös

nemzedékbe született, amelyről a már évek óta az angyalokkal parolázó Csengey Dénes úgy nyilatkozott: „első és utolsó történelemélményük ötvenhat volt, amikor mintegy álarcosból végén egyszerre eltűntek az igazi arcvonásokat addig takaró maszkok, pillanatok alatt megváltozott az ismertnek vélt világ, a valóság átvérzett az ideológia szorítókötésén”. Ezzel a valósággal, a történelemmel jegyezte el magát később, 1968 augusztusában Nagy Gáspár is, amikor Szombathelyen látta a ködből előbújít, megállíthatatlanul Prága felé dübörgő szovjet harckocsioszlopot. Soha nem feledte az áldott emlékü nagyszülei, szülei és – bencés diákként – a „szent hegyen”, Pannonhalmán lelkébe tarisznyált tiszta törvényt, az igaz szó súlyát, a tekintetére terített, örökölt szemfedőket, a temetetlen holtak versekbe rejtett emlékét.

Orosz István képzőművész, a Nemzet Művésze, Gáspár egyik legjobb barátja is ott volt a kiállításon. Ő készítette Gáspár több könyvének borítóját, többek között a *Tudom, nagy nyári délután lesz* című kötetét (1998). Elmesélte Gáspár könyveinek és borítóterveinek érdekes sorsát a szocialista rendszerben. Őt hívtam meg a következő kiállítónak.

Karácsonyváro műsort szervezve Nagy Gáspár *Hóttalan a hegyek inge* című, ismert rövid versét választottam ki az egyik diák számára, aki el is vállalta az előadását. A diák azonban megbetegedett két nappal a műsor előtt. Nem volt más választásom: meg kellett tanulnom. Nagyon izgultam a már gyöngülő memoriám miatt. Először a munkatársak karácsonyváro ünnepségén, majd több száz diák, tanártársak előtt szavaltam el. Többen gratuláltak. Megköszöntem. Arra gondoltam, hogy ezt el fogom mesélni Gáspárnak, amikor találkozunk azon a *nagy nyári délután*.

In memoriam

Nagy Gáspár

Hétepcsétes fák
között haladva
állj meg égi vándor,
nézz vissza Tilajra:
Erdők agancsa
borítja sírodat.

Tél

1956

Temetett szavak
Temetetlen holtak
Béke-bőrbe bújt
erőszak
2006

Prédául a vers

Önreflexiók a versről Nagy Gáspár költészetében

Az „emberi közösségek irodalomra irányuló történelmi látásmódjában a kortárs irodalom hozadéka fokozatosan egyforma jelentőségűvé válik a múlt hozadékaival”.¹ Escarpit ezt elsősorban az egyes műfajokba sorolt művek egyik kiválasztási kritériumával kapcsolatban vetette fel, mégis ez jutott eszembe, amikor Nagy Gáspár verseinek újabb értelmezési lehetőségein tűnődtem. Továbbfűzve a gondolatot, két fő kérdést vet fel: egyiket a szerző, másikat a befogadó, az olvasó részéről. A kettő elválaszthatatlanul összefügg. Amennyiben feltételezzük, hogy az elv érvényes, és egy lezárt életmű a többi múltbéli életmű közé kerül, az életmű éppen aktuális kánonban vagy kánonokban való megtartásáért, a művek megőrzéséért, életben tartásáért a befogadó, az olvasó felel. A lezárt életmű viszonylatában a befogadói magatartás is változik. A kritikus elsősorban a jelenre figyel, új impulzusokra, egy-egy szerző új alkotásaira. Egy lezárt életmű már történetiséget is jelent, és ontológiai értelemben más értelmezői magatartást igényel. Ezzel persze nő a hermeneutikai előfeltevések, Robert Jauss fogalmával élve, az „elvárási horizont” elkerülhetetlenségének veszélye. De valójában mi is ezzel a probléma? Megkísérlettem önmagukban olvasni az egyes verseket, elhatárolódnai az előzetes ismeretektől, Nagy Gáspár más műveitől. Azonban óhatatlanul eszembe jutottak más versek, esszék és a személyes találkozások, beszélgetések is. Értelmezést zavaró szempont ez? Lehet ebből az életmű javára fordítható előnyt kovácsolni? Etnográfusként elsősorban az önelbeszélések különféle formái foglalkoztatnak. A műfajilag besorolható és az új, átmeneti műfajokat teremtő alkotások komoly kihívások elé állították és állítják a kutatókat. Az áttörést egykor az elhangzott alkotások rögzítése jelentette. A rögzített szövegek a kollektív alkotás felől az egyéni szerzőség felé irányították a figyelmet, ami természetesen nem jelentette a társadalmi, szellemi hagyó-

EKLER ANDREA (1971) irodalomtörténész, a *Magyar Napló* szerkesztője.

- 1 Robert Escarpit: *Le Littéraire et le social*. Párizs, 1970, Flammarion, 151. Id.: Philippe Lejeune: *Önéletírás és irodalomtörténet*. Ford. Varga Róbert. In Philippe Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Szerk. Z. Varga Zoltán. Bp., 2003, L'Harmattan, 87.

mányból való kiragadottságot. Megszületett az egyéniségkutatás, amelyre igazán büszkéek lehetünk, mert „magyar iskolaként” emlegetik világszerte. S miért tettem ezt a kis kitérőt? A befogadó részéről az adott művel kapcsolatban óhatatlanul kialakul valamilyen érzelmi viszonyulás is. Ha ez pozitív, akár segítséget is jelenthet az önreflexív, autoreflexív művek megértésében, amennyiben a személyes érintettség révén a befogadó könnyebben alakít ki egy képet a mű szerző-lírai én-szereplő hármasáról, azok viszonyáról.

Philippe Lejeune az önreflexív írásokat négy aspektusból vizsgálja: a nyelvi forma; a bemutatott tárgy; a szerző helyzete (vagyis a szerző és elbeszélő azonossága) és az elbeszélő helyzete (az elbeszélő és a főszereplő azonossága, illetve az elbeszélés visszatekintő/retrospektív perspektívája) szempontjából. Noha P. Lejeune elsősorban prózai szövegeket értelmez, megemlíti az önreflexív, autoreflexív költeményeket is.

P. Lejeune Gérard Genette gondolatmenete nyomán megkülönbözteti „a nyelvtani személyt és azon egyének személyazonosságát, akikre a nyelvtani személy aspektusai vonatkoznak”.² Nyelvtani személyen a névmásokat, főként a személyes névmásokat érti. Ennek vonatkozásában vizsgálja, milyen viszony állhat fenn a szerző és az elbeszélő/lírai én, a szerző és a szereplő, valamint az elbeszélő/lírai én és szereplő között. Az önreflexív művek szerzőivel kapcsolatban megállapítja: a „szerző nem személy, hanem író és publikáló személy, összekötő szál a szövegen kívüli és a szöveg között. A szerző egyszerre határozza meg magát mint társadalmilag felelős személyt és mint diskurzus előállítót.”³ Az „első személyt” két szinten határozza meg: a referencia szintjén, mint „aki beszél és akit a beszéd *ténye* alapján azonosítunk”⁴ és a kijelentés szintjén, ahol „az első személyű névmások a megnyilatkozás és a kijelentés alanyának *azonosságát* jelölik”.⁵ Nagy Gáspár költészetét tekintve ezt azért lényeges tisztázni, mert érthetővé válik, hogy esetében a szerző-lírai én-szereplő hármas esetenként visszatérő azonossága elsősorban szerzői alkatából ered, amelyre autoreflexív versei is utalnak. Az azonosságot P. Lejeune is e hármas (szerző, elbeszélő/lírai én és szereplő) alapján határozza meg. Mint írja: „A megnyilatkozás, illetve a kijelentés alanya az elbeszélő és a szereplő figurájára utal a *szövegen belül*; a szöveg határán a nevével megjelenített szerző pedig az a referens, akire a megnyilatkozás alanya utal.”⁶

Az önreflexió végigkíséri Nagy Gáspár költészetét, összefonódva a közéletiséggel, az ontológiai kérdésekkel és az autoreflexivitással.

2 Philippe Lejeune: Az önéletírói paktum. Ford. Varga Róbert. In: Uő.: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Szerk. Z. Varga Zoltán. Bp., 2003, L'Harmattan, 19.

3 I. m. 26.

4 I. m. 23.

5 Uo.

6 I. m. 37.

A kötetek megjelenési sorrendjét követő újraolvasása a folyamatszerűsége és a változásokra is felhívja a figyelmet, ezért választottam különböző kötetekből verseket.

A *Tanúvallomás* az 1982-ben megjelent *Földi pörök* című kötet egyik darabja. A 24 kétsoros és 1 négysoros szakaszra osztott rímtelen szöveg a vallomás szakadozottságát, külső kényszerét idézi, a sorátcsapások ugyanakkor a szólni akarás belső indíttatására, a hallgatás megtörésének igényére utalnak. A vers nyelv fokozza a drámai hatást, a szarkazmus alapja a világban tapasztalt létélmény kritikája és az elnémitott, hiányában jelen levő érték szembeállítás. Nagy Gáspár a rendszerváltozás előtti hivatásos költők mechanizmusokra épülő mesetárságát szembeállítja a költői hivatás alkotói létével. Az utolsó négy sor kivételével a vers mindannak a negatívja, amit a lírai én a költészetről gondol. Az alkotás folyamatára utaló igék is az erőltetettséget, kényszeredettséget jelzik: „kotlottak”, „töprengtek”, „csikorogtak”. Az órabér, a futószalag, a Főmeós, a gyártási eljárás, és az alkalmazottak kifejezések nem az alkotás, hanem a gyári sorozatgyártás mechanizmusát idézik. A korszak éles kritikája, amely ilyen helyzetbe kényszerítette a költőket, a Nagy Gáspár költészetében állandósult ellentétekben válik hangsúlyossá. Felejtés és emlékezet, lehűtött vers és forrongó, tiszta szó, friss lég és megromlott áru bűze, langyos locsogás és befelé robajló csöndek az elhallgatott múlt, a nyomasztó, fullasztó, szürke, hazug jelenre és a jövő kilátástalanságára utalnak. A kényszer azonban nem jelent felmentést. A lírai én kíméletlenül ostromozza „az életveszélyesen / szorgalmas, sors-vézna” alkalmazottakat. A rá jellemző nyelvi leleményességgel teremt szavakat, kifejezéseket a szintén maga alkotta szabadrabok léthelyzet kifejezésére, mint *versrokkant-sági bizonyítvány, Papírtenger-észeti Akadémiák*. A legdrámaibb közülük a *verstanú* kifejezés.

Érdekes aspektust vet fel ez a szerzői szóalkotás. A szerző – lírai én – szereplő egysége megbomlani látszik. A szerző és a lírai én mint elbeszélő mindvégig megőrzi azonosságát. De a szereplők közül – akikre mindvégig többes szám harmadik személyben utal – két esetben válik ki egy főszereplő. Első alkalommal a versszövegben egyetlen helyen többes szám első személyben szól: „lélegzetvisszafolytva lestük / a kivonulás nyílt alkalmait”. Közösséget nem vállal a hivatásos költőkkel, de tanúként, a korszak tanújaként akaratlanul is osztozik sorsukban. A szerző-lírai én-szereplő hármas mégsem itt azonos. A vers autoreflexív volta az utolsó négy sorban válik egyértelművé, ahol a tanú, mint szereplő, egy ironikus önidézet: „Így volt, biztosan így volt / Biztos úr” kényszerűen hitelesíti az elhangzottakat, utána hozzáfűzve: „ám létezhet verstanú // számtalan: befelé robajló csöndek, / kopások, szívromok, vértanú-hallgatások”. Ebben a négy sorban szegezi szembe a lírai én a tanú személyét a verstanúval, egyértelműen az utóbbival azonosítva önmagát is. Mivel az „ám létezhet verstanú számtalan” után kettőspont következik, tekinthetjük úgy, hogy a továbbiakban definiálja a verstanú kilétét, a levegőhiányos, kiszolgáltatott létben a költői hivatás helyzetét. A *Földi pörök*, amint a címe is utal rá, bő-

velkedik a hasonlóan kritikai alapú autoreflexív versekben. A *Tanúvallomás*ban a szerző a darázzsal azonosítja a költőt, a *Keserű mézek* című versben a méh válik a költő allegóriájává. Ahogy a darazsak és méhek számára is még a repülés is ég és föld közötti magukra hagyottság, kilátástalan kényszer, a *Nyelvem pallosával* fohásza is ezt idézi: „A kínlódás éve ez, / a végképp árvaságé, / a repülni-miért szólamé, / az áthúzott madaré.” A „repülni-miért” kurzív kiemelése, a repülés szabadságának ilyen hangsúlyos tagadása s a madár mint szintén szabadságszimbólum áthúzása rablétre utal, amelyet meg is erősít a vers autoreflexív voltának, a költői létélménynek az összegzése: „Uram, te suhogod nekem: / jöjjenek ketreces szavak! / S nyelvem pallosával ölöm / el őket... hallgatni szabad.” Ahogy a *Tanúvallomás*, ez a vers is a kényszerű elhallgatással zárul. A különbség nem az eltérésre, hanem az elhallgatás verzióinak sokaságára hívja fel a figyelmet. A költő választhatja az elhallgatást, erőszakot téve önmagán, ezzel tüntetve, nem vállalva a hivatásos költők gyártási eljárását: „csak betűk / és sorok egymás mellé és alá”. A költőt erőszakkal el is hallgathatják, így születnek a „vértanú-hallgatások”.

A csend másutt is jelentőségteljes Nagy Gáspár költészetében közéleti és ontológiai vonatkozásban is, az elhallgatás, csend megfogalmazásán túl, a kihagyásokkal, ikonográfiával, poétikai eszközökkel ennek számos megnyilvánulási formájával szembesül az olvasó. Nagy Gáspár személyes útja, életműve, az 1848 és 1956 forradalmaihoz fűződő viszonya ismeretében az említettek nyilvánvalóan merész rendszerellenes versek. A tiltakozás, a változtatás igénye, költőként ugyanakkor saját hivatására is irányul, az időt kitágítva a mindenkori költőket szólítja meg, ezáltal éppen a versek autoreflexív volta irányítja az értelmezést egy tágabb kontextusba. Ebben az értelemben a *Tanúvallomás* és a többi idézett vers a költői hivatás felelősségéről is szól. A *Tanúvallomás* cím arra is utal, hogy aki a költői hivatás helyett a hivatásos költészetet választja, bűnös. Bűnös, mert lemond a költészet sokféleségéről, ezáltal az ember személyiségének színeiről is, lemond a szárnyalásról, az izgalomról, a szó erejében való hitről és főként a szabadságról.

Az autoreflexív versek szempontjából különleges a *Földi pörök* kötet záró verse, a *Válasz a kérdezőnek*. A vers nem csupán a kötet szempontjából tekinthető szintézisnek. A szerző harmincadik születésnapjára keltezve, a születésnapra – (az évszám különbözősége mellett) József Attilát idézve – a versben is utalva, az autoreflexivitás szempontjából is szintetizáló vers. Már a mottó a költői hitvallás és az alkotói léthelyzet összegzése, valamint a szerző – lírai én – szereplő azonosságának sajátos megjelenése: „a kitervelt versek és / a kitervelt gyilkosságok / korábban aki verset kér / tőlem: az életemet kéri” – „(Csaknem ismeretlen költő a XX. század utolsó negyedéből)”. A drámaiság és az ironia gyakorta társul hasonlóképpen Nagy Gáspár költészetében. A felütés: „Harmincéves vagy éppen, és ez alkalomból fölkeresed magad. Csodálkozva nézitek egymást” – felveti az alteregó kérdését. A prózavers a szerző-lírai én találkozása és párbeszéde önmagával. A romantika szerephagyománya nem jellemző

Nagy Gáspár költészetére. Számára a költészet nem szerep, hanem hivatás, a költői szerepvállalás fogalma is ennek jegyében értelmezhető. Az alteregó tehát ebben az esetben nem egy költői szerep, a szerző-lírai én-szereplő azonossága a *Tanúvallomáshoz* hasonlóan áll fenn. Vagyis a szerző-lírai én azonos a bírált és a kritizáló költővel.

A vers önreflexív jellege az öniróniában nyilvánul meg leginkább. Az alteregó és az önirónia dinamikája látszólag játékos, könnyeddé teszi a verset. Valójában azonban a vers ismét elhallgatásba torkollik, az eddigieknél fájdalmasabb módon arra utalva, hogy beláthatatlan, bizonytalan ideig a költő már önmagát sem szólítja meg. Ezt a drámát készíti elő a fanyar humorral átszótt, József Attilát idéző leltár: a „mit tettél le eddig a székre?” adott válaszként. Már maga a kérdés szarkasztikus, a mit tettél le eddig az asztalra kérdés lefokozása. Valójában a válaszból válik egyértelművé, hogy a szerző-lírai én nem a hivatalosan elismert értékekkel azonosul, amit fel tud mutatni, az saját értékrendjére, költői hitvallására utal. A gondolatáramszerű válasz ismét a költői szóalkotás bravúrait villantja fel, mint például a *szókfutópálya* kifejezés. A levetett ruhadarabok és apróságok leltára a szerző-lírai én-szereplő kelléktára, szimbolikusan székre pakolt énje. A fenyegetettség, kiszolgáltatottságra utal a személyes ruhadarabokba, apró tárgyakba is magát befészkelő külvilág. Nagy Gáspár többször ír arról az egykori kelet-európai életérzésről, amelynek nyomasztó szatírját csak annak részesei érezhették, érezhetik. S amelynek főként a magyar, lengyel és cseh költészetben, filmművészetben megjelenő öniróniája, fekete humora minden mástól különbözik. A depoetizált prózavers már önmagában is tiltakozás. Ennek fokozása az asztalra tett láb mintegy fricskaként a valós kérdésre: mit tettél le eddig az asztalra? A szék és az asztal szavak kiemelésével a szerző fel is hívja az olvasó figyelmét erre a szimbolikus nyelvi játékokra. A palloshoz hasonlóan ezúttal a borotvaélesre köszörült kés jelképezi a költészet erejét. Egyetlen dolog nem kerül a székre: „A borotvaéles kés a nadrágzsebben marad, a nadrág meg rajtam” – nyilatkozik a megszólított lírai én. Az asztalra rakott láb és a kés tiltakozás a mindenkori embert, költőt lényegétől megfosztó emberekkel, hatásokkal szemben. Költői válasz is a kiszolgáltatottságra, szabadsághiányra. Az ismeretlen szabóság alkalmazottai által a zakó vállába tömött hulladékok, a patyolat önkéntes tűzoltói által csontig mosott csupasz felsőtest a testi-lelki kínzatást, rabságot, a *Tanúvallomás* vershangulatát idézi. Ennek fényében tűnik drasztikusnak, fenyegetőnek, lázadónak az amúgy akár szalonnázásra is használható kés, mint a költészet hazugságot, diktatúrát, leleplezni, lerombolni képes erejének a szimbóluma.

A rendszerváltást követő években született versekben egyre hangsúlyosabbá válik az autoreflexivitás. Az előző kötetekhez képest ebből a szempontból fordulópontot jelentenek a *Tudom, nagy nyári délután lesz* versei. A kötet egésze számvetés. Szarkasztikus, fájdalmas, tiszta, éles vádbeszéd, vádirat, kritika többek között az alkotás, a költészet, a vers elárultatásáról, az általános értékvesztésről. Kíméletlen számvetés is saját pályájáról, alkotói létéről. Ezek a val-

lomásos versek a költő és a költészet léthelyzetét is értelmezik, a szerző ontológiai nyelvszemlélete is az írás versben reflektált folyamatára irányítja a figyelmet. Itt forr eggyé egy értékeket devalváló környezetben, a költői egzisztencia fenyegetettségében a szerző, a lírai én és a szereplő. A költészet – a szerző értékrendje szerinti – lényegének veszélyeztetettsége az alkotói szerep, a költőlet s a versben-lét felszámolódásának, elmúlásának kockázatát is jelenti. Ezért ezek a versek a társadalmi széthúzás, érdekellentét, a morális és esztétikai értékválság kritikái, s a csalódottság mellett költői létdefiníciók is.

Ennek igényét már a kötet nyitóversében is megfogalmazza: „Mielőtt még minden miután lesz / mielőtt már minden sejtjeiddé épül / addig kéne arról a nagy útról / csöndesen beszélni...” (*Mielőtt még*). A csöndes tér – az alkotás helye, a vers születésének közege –, a lét fenyegetettségének drámája, valamint a kötet tökéletes szerkesztése révén a versek egymásutániságából eredő fokozás a végsőkéig növeli a feszültséget.

Mi más is lehetne a közeg az *Árulások évadában, tompa időkben, a Magyar abszurd* közepette, amikor Ratkó Antigónéja még mindig várakozik (*Az Antigonét fordító Ratkó József*)? A csend ugyanakkor a külső zajok ellentéte mellett belső fenyegetettség is, ahogy erre a *Magamtól féltem...* sorai is utalnak. A 90. zsoltár önironikus, vallomások parafrázisa a fenyegető lehetőség: a költői lét belső felszámolódásának autoreflexív megfogalmazása. A kötetben több búcsú- és emlékező vers is található, nyilvánvaló összefüggésben a szerző-lírai én-szereplő számvetésével. A halállal való szembenézés mellett éppen az autoreflexív versek által válik hangsúlyossá az alkotás, az értékek elmúlásának fenyegető jele és a jövő látomásának végzetessége. A remény, a bizalmat felváltó *félelem* drámája: az elnémulás – alkotói megsemmisülés – tragédiája. A magyar történelem során az ellenállás himnuszává is váló „Tebenned bízunk eleitől fogva, téged tartottunk hajlékunknak” – kezdetű 90. zsoltár parafrázisában a zsoltár záró részére jellemző vallomásosság, áldáskérés kerül előtérbe. A „Tebenned bízunk” hite nem rendül meg, a zsoltár mindvégig a költői szöveggel párhuzamosan él, mintha nem is átirat, hanem ráirat, benne-levő szöveg volna. A szerző-lírai én-szereplő helyzete: a hitében erős ember emberi mivoltából fakadó esendősége, félelme. A magyar költői tradíciótól eltérően a számonkérés nem Isten felé irányul: „*Magamtól féltem eleitől fogva / magamtól / és soha senki mástól / a magamba való szörnyű némulástól / mikor már nem beszélek*”. A 90. zsoltár zárlatához hasonlóan áldást kér: a belső látás kegyelmi állapotát, a „– ha úgy akarsz –” – közbevetéssel kényszerűen alávetve magát a „*kívül [...] a kegyetlen nézés*” lehetőségének is. A költői lényeglátás hangsúlyosabbá válik a kimondott szónál, egyben ez kiútnak tűnik az alkotói elnémulás fenyegetettségéből is. A csend tere, az alkotás tere válik a szerző-lírai én-szereplő közös létének terévé.

Hasonló térben, a toposzá vált éjszaka-hajnal csendjében az alkotás folyamata, alkotó és vers kapcsolata kerül középpontba az *Éjszakadás versre és álomra* valóság és álom határán mozgó, analitikus írásmódot idéző prózaversében, illetve annak későbbi – *Ezredváltó, sűrű évek* kötetben szereplő – átiratában (*Késő*

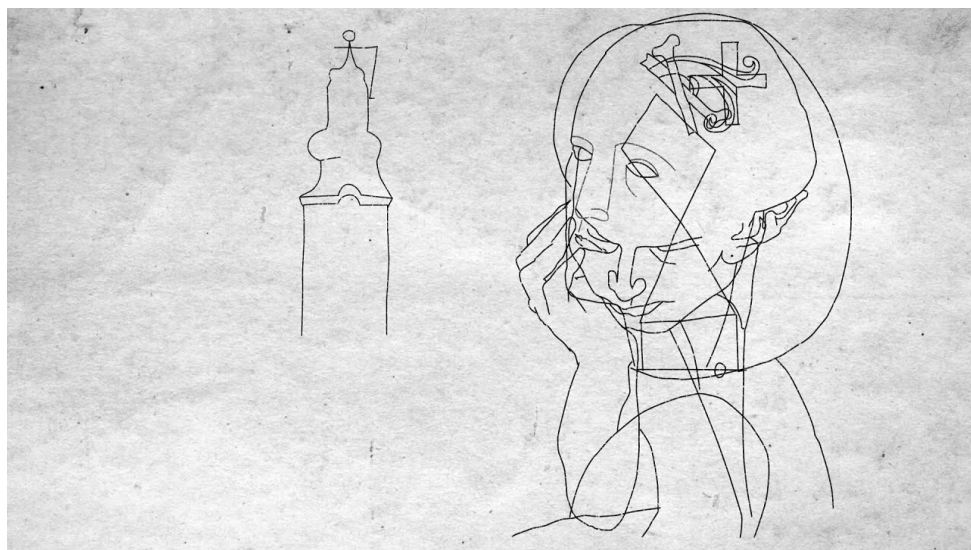
hajnali átírat). A fenyegető csend szinonimájává ezúttal a fehér szín válik, amely szintén a teremtés szakralitását, a tisztaságot idézi, ugyanakkor mintha az üresen vagy félig üresen maradt fehér papírt is jelentené, a félig vagy el sem készült alkotásra utalva. A félelemnek ezúttal két eredője van: egyrészt a szerző-lírai én-szereplő válsága, az alkotás fenyegetettsége, másrészt a félkész vagy megszületett mű árulása (felfedi az alkotót, föltárja önnön fogyatékoságait). „Szörnyűbbnek” a félkész vagy el nem készült vers bizonyul, a fehér színnel folytatott költői játék nem nyújt feloldozást, inkább kettős választ: „biztos jelet” az alkotói úthoz és az alkotással kapcsolatos kételyt. A vers egyetlen befejezetlen mondat a vers születéséről, a halállal, elmúlással szemben a gyermek nemzésével és világrajöttével párhuzamba állított alkotással. A befejezetlenség veszélyt is idéz, de ki is nyitja a belső teret a jövő, az olvasó felé. A *Késő hajnali átírat* szinte szó szerint ismétlődő szövegében, már pusztán a (prózavers helyett) verses forma által is az alkotás, a vers erejébe vetett hit, a „biztos jel” válik hangsúlyosabbá. Ezúttal maga a szerzői újraírás, önértelmezés révén nyilvánul meg az autoreflexivitás, s a szerző-lírai én-szereplő egysége.

A teremtés és teremtmény, alkotás és vers újabb aspektusait veti fel a már címében is szatírárt idéző *Amidőn műhelygondokról szól a gondnok* versfolyama, amelynek kerete: mottója és zárása, költői válasz az ezredváltás éveiből az alkotó „státusára”, a vers helyzetére, az alkotás folyamatára, s kitekintés a második évezred, a jövő olvasói felé. Az autoreflexivitás szempontjából szintetizáló mű az ironikus, már-már abszurdba hajló *Prédául a vers*. Már az ajánlás több irányú intertextuális költői játék („*Hommage à Cormieux*”) Kormos István hasonló összegző versének (*Szegény Yorick*), s általa Shakespeare *Hamletjének* felidézésével. Ebben a kontextusban az alkotói játék létjáték, s ahogy látszólag könnyeden tárgyal Hamlet „Yorickkal”, tárja fel szerepeit Kormos István, a szerző-lírai én-szereplő is úgy enged bepillantást alkotói műhelyébe. A vers szerkezetileg két részre oszlik, ezt a szerző a tipográfiában is jelzi: „- : -”. Az első rész párhuzamos esztétikai korkritika és ironikus vallomás, szintézis és pillanatkép a vers születéséről, az alkotóval szemben támasztott külső és belső elvárásokról. Éppen az irónia fedi fel, hogy a szerző-lírai én-szereplő számára az alkotás nem az elvárások, hanem az alkotó felelőssége, a vers „érvényessége” szempontjából nyomasztó és inspiráló. A második rész maga a vers például, az egészet tekintve vers a versben, mintegy *prédául*: groteszk verstörténettel, tragikomikus életjelenetek pillanatfelvételeivel, ironikus önreflexív megjegyzésekkel, „magyarázó” szerzői kiszólásokkal („de senki nem érti / ez a senki nem érti / adja a vers visszatérő ritmusát / a fel-felvillanó ásó / amely a gyönyörű lány / szabályos fogsorával paralel tükröződik”). A vers kvázi haláltáncot követő befejezése, pontosabban lezáratlan abbahagyása nemcsak a vers egészére jellemző ambivalenciára utal, de a nyitott verssel a költői létben az alkotás befejezhetetlenségére, a *látás és szólás* belső kényszerére, igényére is.

Nagy Gáspár olyan költő, akinek alkotásaiban – ahogy ezt barátja, monográfusa, Görömbei András találóan megállapította – morál és esztétikum elválaszt-

hatatlan egységet képez.⁷ Ebből és az ehhez társuló keresztény értékrendből adódóan számára az állandó önvizsgálat evidencia volt. Ahogy összefonódik a személyes önvizsgálat és a társadalomkritika, úgy a saját alkotásainak, költészetfelfogásának kérdései is elválaszthatatlanok a költői lét kérdéseitől. A pálya vége felé haladva, az ontológiai kérdések válnak hangsúlyosabbakká, ahogy az autoreflexív írásokban is a költészet elméleti kérdései is lételméleti kérdésekké válnak. Nagy Gáspár így fogalmaz *Az emlékezés joga* című esszéjében: „A költészetet végül is egy mély emberi találkozásnak, heves párbeszédnek gondolom. Találkozunk önmagunkkal, hogy ítélkezzünk önmagunk felett, s ez belső párbeszéddé fajulhat az igazság és hazugság dolgában. Személyen belüli vihar, mély hullámokat kavará. Lehet győzni és lehet veszíteni. Lehet hamisan tovább beszélni, és lehet hangtalanul is élni a költészetet a Pokol és Isten közelében. Érteni vélem a nagy elcsöndesedők indokait, akik kihunyva is ott vannak az égboltozaton.”⁸

Vajda Lajos: Barátok (szén, papír, 62×46 cm, 1937. magántulajdon)

7 Görömbei András: *Nagy Gáspár*. (Monográfia. Második, javított, bővített kiadás) Bp., 2009, Nap Kiadó.

8 Nagy Gáspár: *Az emlékezés joga*. In uő.: *Szavak a rengetegből*. Szeged, 2004, Tiszatáj, 367.

Tornai József

Mint a semmi, ami voltál

Kezdetben a lét aludt a létben.
Az Isten az atommag-részecskékben.
A neutrínók sűrűsödni kezdtek
s esős földön a búzakeresztek.

És egymásra talált az idő, tér,
bolygók keringtek, a Nap addig sütött,
míg legforróbb lett a többi csillag között.

Galaktikákkal teltek meg a kozmoszok,
a spórákból növény, rovar, állat, ember származott,
tenger habzott, hegy tört föl, azonosság
cikázott és különbözés:
ezekből villámlott szét a vész.

Élők s élettelenek közötti harc,
véráradás, milliónyi kín-habarcs
harsogott, ha följöött-lement a Hold:
a nagy mindenség megvadult valahogy.

A lét nem aludt, fölriadt a létben,
Isten így szólt sugárzás helyett sötétben:
„Világ, összesűrítlek annál
a pontnál is kisebbre, mint a semmi, ami voltál.”

A mesterséges intelligencia

1.

Apátok, anyátok,
nagyapátok, nagyanyátok
mi vagyunk.
Nincsen ebben semmi átok:
mindig így kötődött össze
a génekben a jelen és a múlt.

Most azonban egészen más
korszakok válthatják egymást:
agyunkat utánozza a
mesterséges intelligencia.

S ha nem is lesz mellőzhető
az emberi értelem,
koponyánkban a felsőbb tető,
ezt sejteti ma a műanyag-jövő:
lehet az igazi „fenn”.

2.

Hogy megérti-e még másikat
sejtrendszerünk s a gép?
Utat-módot keres még tovább
a villany-hajtotta kerék.
Miként segíthet mégis közelével
egymáshoz ész és információ?
Erre még elég lesz mai kábelével,
ami holnapra jó.

Én nem tudom, nem is merem
dicsérni sorsotok,
ha a hatalmat az éteren
átveszik a nyüzsgő robotok.
Hisz senki sem dönti el ma már,
a föld terem, vagy az ipar?
Az ember atomerőt talál
ott is, ahol nem akar.

A nyelv, a könyv, a szellem
közömbösen vesz körül,
mi véd az egyformaság ellen,
ha az én helyén már csak néhány huzal ül?
Ha a személyesség képét
szerkezetek pótolhatják,
mit jelenthet még az az érték,
amit úgy hívtunk: szabadság?

Nem tudom, meddig futunk el
veszett árnyékunk nyomán,
s mindörökre búcsúznunk kell
mindentől, mi hagyomány?
Új emberek, kit szerettek,
ha csak műszerek gyanánt
s gyártmánymódra viselkedtek,
talán mégis unokánk?

Lehet, még balszerencse és kór
nem sújtja nemzedéketek,
mégis mit tanultok, és hol,
ha elődök nem segítenek?

A tudomány és költészet, tudom,
más és más hű látomás,
nem is ugyanazon az uton
termékenyíti a láz.
De a kétség mindegyik célt
a maga módján közelíti meg,
ezért a képzelet joga mindig:
ne némítsa rettenet.

Amit sejtek, félve ér el,
amit tudok, árny s kevés.
De az iszonyat ma éjjel
meglátogatta álmom, és
nem tudtam, a sötéttel
együtt mi lehet világosság-merész
gondolat, és mi lesz, ha igaz gyanúm,
hogy ezután magának igényel
mindent a laboratórium?

Nem is titok

Csoóri Sándorra emlékezve

Élet voltál az életemben,
és most sehol se vagy.
Utoljára egy álom-lombozta kertben
mélyen aludni láthattalak.

Megkérdeztem a föléd lepel-
ként nyúló, öreg berkenyefát:
ahol a költő-táltos alszik el,
mire készülhet föl az a világ?

Nem tudom, mit válaszolt, mert
álmom, barátom, hajnal fújta szét.
Annál valóbbnak látott téged, ki ismert,
s nem csak a verseidért.

Pályád aranyfonalából
mitől foszladozott ki a fény?
Nem az voltál, ki mocsárba gázol,
s így ront el minden reményt.

Valami szorosan fonódott rád,
hogy ne hagyjon gondolatot
elmédben, olyan tisztát,
amely mindig célt mutatott.

Méreg-démonnak tartom,
megölte minden erőd,
ő okozta, hogy az alkony
lehulljon rád, még mielőtt

befejezed ébresztő munkád,
s a sok gondot és a haza
posványban vergődő útját
el tudta volna simítani a

szereteted. Ki soha gyáva
nem voltál, most hirtelen úgy
meginogtál, hogy hiába
erősítette szíved a múlt.

Ezért csapott le rád a végzet,
ettől, hogy már nem is jutott
időd kiköpní a mételyt.
Tudom. És ez nem is titok.

Vajda Lajos: Párdúc és Iliom, 1930–1933 (fotómontázs, karton, 64,8×50,8 cm. © Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre)

Északi éjszakák

Az anyja telefonon értesítette P.-t, hogy újra férjhez ment. Ezúttal megtalálta az igazit, egy korosodó kanadai férfiú személyében, akit egy napon nem lehet említeni P. apjával, azzal a disznóval. A repülőtérrel telefonált, mint mondta, nem tudta másképpen megoldani, de biztosította P.-t, hogy a lakását rá íratja majd a tengerentúlról, ne aggódjon, lesz hol laknia. P. tudomásul vette, hogy immár fizikailag sem lesz anyja, ettől azonban nem esett kétségbe, hiszen alapjában véve sosem voltak igazán szülei. Az apja egészen kis korában elhagyta őket, az anyja a legszükségesebbnél többet soha nem törődött vele. A család P. számára semmi kézzel foghatót nem jelentett a lakáson kívül, amelyben lakott.

Akire talán egy kicsit mégis olyasmiként gondolt, mint egy valódi családtagra, az Borika volt, anyja nővére. Ő Svédországban élt. Mielőtt disszidált volna, sokszor elvitte magával P.-t csavarogni, fagyit vett neki, fölutazott vele a fővárosi állatkertbe, otthon strandra mentek, csónakázni a folyóra, barangolni a múzeumban, moziba, néha még színházba is. Amikor P. felső tagozatos lett, Borika és a férje elmenekültek az országból, jóllehet senki nem üldözte őket, és a Kádár-rendszer puha diktatúrája sem erkölcsi, sem fizikai értelemben nem zavarta egyiküket sem. Az annál inkább bántotta mindkettejüket, hogy évekig kell várni egy autóra, a ruházati áruházak kínálata szürke, a nyaralási lehetőségek meg erősen korlátozottak. Borika férje mérnök volt, könnyen talált magának állást Skandináviában. Először Dániában, majd Norvégiában éltek két-két esztendőt, míg végül Észak-Svédországban, azaz Norrlandban, Umeåban telepedtek le. Véglegesen.

1993 nyarán Borika és a férje hívták magukhoz P.-t, szerették volna, ha minimum egy-két évet eltölt Svédországban. Azon sem bántódtak volna, ha ott ragad náluk. Szereztek neki állást az egyik helyi hotelben, hogy megtanuljon valamelyest svédül, és gyakorolja magát az angolban, keressen egy kis pénzt. Úgy vélték, örömet szerez majd nekik a jelenlétével, fiatalságával. P. igent mondott azzal a feltétellel, hogy legfőbb háromnegyed évig marad, és Mandolát

is magával viheti. A nagynénje örömmel fogadta el a kérését, úgy vélte, két „gyerek” jobb, mint egy, s bár Mandola szüleivel a fiataloknak komoly csatákat kellett vívniuk, 1993 augusztusában mégis repülőre szálltak.

Stockholmban várta őket Borika és Józsi. Öt napot a svéd fővárosban töltöttek, mialatt megnézték a királyi palotát Drottningholmban, a Városházát, a Gamla stant, azaz az Óvárost, Riddarholmen szigetét, a Skansent, amely a világ összes skanzenének névadója, a Skogskyrkogården-temetőt és számos egyéb nevezetességet. A hatodik napon nekivágtak a közel 650 kilométeres, bő hat és fél órás útnak Umeåig. Borika és Józsi rendkívül kedvesek voltak, szinte a tenyerükön hordozták őket.

– Nekünk nem lehetett gyerekünk – vallotta be egy este a szállodai erkélyen Borika P.-nek.

P. és Mandola 1993. augusztus végétől 1994 májusáig éltek Umeåban. Az északi város hajdan a lappokkal (vagy ahogyan arrafelé nevezték őket: számikkal) folytatott kereskedelem egyik központja volt, a XX. század végére azonban már egy multikulturális nagyvárossá vált több mint százezer lakóval és három évtizedes múltú visszatekintő egyetemmel. A településen a svédek, a lappok és a finnek mellett kelet-európai bevándorlók, bosnyákok, irániak és még több tucat nemzetiség élt. Egy nyárutót, egy kemény, az otthon megszokott napsütés nélküli, szűrt, homályos fényhártyával bevont, hideg telet és egy szépséges tavaszt töltött el Mandola és P. Norrlandban. Borikáéknál laktak a tetőtérben, egy hotelben dolgoztak a várost kettészelő folyó, az Umeälven partján. Szinte idilli időszak volt. Sokat beszélgettek, a hideg ellenére is sokat sétáltak, hosszú-hosszú percekig álltak a befagyott folyó partján, és csókolóztak. P. később szinte semmi konkrétumot nem tudott fölidézni abból a kilenc hónapból, csak azt a kellemes, ringató, otthonosságra emlékeztető érzést, amit – közel háromezer kilométerre az otthonuktól – Mandola mellett érzett.

– Meséltem már a házunkról? – kérdezte Józsi az egyik este. Borika még nem ért haza a munkahelyéről (az egyik egyetemi laboratóriumban dolgozott asz-szisztensként).

– Sokat – nevetett P. és Mandola.

– Azt is, hogy milyen régi?

– Gondolom, van vagy százéves.

– Négyszáz! – vágta rá diadalmasan Józsi. – Azon kevés épületek közé tartozik, amelyek túléltek a tűzvészt. 1888. június 20-án a települést szinte teljes egészében elpusztította egy tűz. Az újjáépítéskor az umeåiak rengeteg nyírfát ültettek, hogy a jövőbeli tüzek terjedését megakadályozzák, ezért nevezzük máig a nyírfák városának. Mondom, a mi házunk egyike azon épületeknek, amelyek a tűzvész előtt épültek. Sokkal előtte. Állítólag egy rablóé volt. Hajdani tulajdonosa a kereskedőket sarcolta, akik a számikkal kalmárkodtak. Akkoriban ez a környék még jóval a városon kívül feküdt. Amikor öt éve megvettük, föltúrtam az egészet. De nem találtam semmit. Aztán a följújtások, átépítések

során mégis előkerült néhány érdekes, régi tárgy. Ezüstből. Szerintem a rablóé lehetett mind, de egy részük biztosan.

- És mi történt velük? - kérdezte izgatottan Mandola.

- Bevittük az egyetemre, a történeti tanszékre. Ott megköszönték. Fogalmam sincs, mi történt azután. Valahányszor arra járok, folyton meg akarom kérdezni, aztán mindig elmarad. Híradás nem született róluk, az bizonyos.

- Lehet, hogy mégsem a rabló tárgyai voltak - vélte P.

- Szerintem a nagy része annak, amire rábukkantunk, csakis az ő tulajdona lehetett! - jelentette ki ellentmondást nem tűrve Józsi. Gyakorlottan, rutinszerűen ejtette ki a mondatot. Biztosan nem először életében. - Ragaszkodom ehhez a magyarázathoz.

- Igen, azt hiszem, én is ragaszkodnék - bólogatott Mandola.

Ekkor érkezett haza Borika, Józsi föltápáskodott, kiment, hogy beparkoljon a felesége autójával a garázsba, mint minden este.

- Csak nem a rablóról mesélt, aki a házunkat építtette? - érdeklődött Borika.

- De, róla.

- Akkor szokott ilyen arckifejezést ölteni. Csodálom, hogy csak most hozakodott elő ezzel. Meggyőződése, hogy korszakos jelentőségű kincseket adtunk le az egyetemnek, csak azok fölfuvalkodottságukban nem foglalkoznak vele. Hetente egyszer-kétszer el is megy, hogy utána érdeklődjön, aztán dolgavégzetlenül jön haza, mert fél a csalódástól. Mindenben olyan határozott és tevékeny ember, ebben viszont pipogya és gyámoltalan. Valamiért fontos neki, hogy ennek a háznak nagy múltja legyen.

P. sejtette, hogy miért lehet ez fontos a nénikéje férje számára. Végére is elveszítette a saját múltját. Már-már kimondta, amit gondol, végül inkább nem bonyolódott bele a kényes kérdésbe.

- Ideális pár - jegyezte meg azon az estén P.

- Borika és Józsi? - kérdezte Mandola.

- Persze.

- Ma már talán azok - cirógatta meg P. fejét Mandola. - Régebben viszont Józsi is megérte a pénzét, ahogyan a nagynénéd fogalmazott.

- Nem értem, mire gondolsz.

- Dehogynem érted, csak te sem szeretsz szembenézni a tényekkel, ahogy Józsi a rablóhistoria kapcsán.

- Úgy érted, megcsalta?

- Rendszeresen.

- És ezt honnan tudod? - nyögte P.

- Szombat este mesélte a nagynénéd, vacsorakészítés közben - Mandola gyöngéden simogatta P. hátát. - Amíg ti a meccset néztétek.

- De jó barátnők lettetek - morogta P.

- Aminek te örülsz, gondolom.

Nem, P. nem örült ennek sem, az információnak sem.

– És megbocsátott neki? – kérdezte.

– Nem. Azt nem is lehet. Csak egy idő után már nincs jelentősége. Legalábbis így fogalmazott.

P. fölült, kibújt a takaró alól, fölállt, az ablakhoz lépett. Odakinn a furcsa északi éjszaka terpeszkedett. Éjszakább volt bármelyik hazai éjszakánál, s mégsem érezte félelmetesnek.

– Van, ami jelentőségét veszíti idővel – hallotta Mandola lágy hangját a háta mögül.

– Tudom – suttogta P. És pontosan az volt a legrosszabb, hogy valóban tudta. Elég volt az anyjára vagy az apjára gondolni, hogy megértse. Vagy bármi másra az addigi életéből. Minden, amihez valaha köze volt, előbb-utóbb elveszítette a jelentőségét. Eszébe jutott, amikor hatodik osztályos korában két barátjával elhatározták, hogy elmennek Ausztráliába. Úgy tervezték, elkötnek egy autót, azzal átszöknek Jugoszláviába, lejutnak az Adriához, ott egy hajót szereznek, s keresztülvitorláznak a fél világon, egészen Sidneyig. Egy nyáreleji péntek délután kellett volna találkozniuk a régi híd lábánál. Csak P. jelent meg. Utána hetekig haragudott a társaira. Később inkább a lekötelezettjüknek érezte magát, amiért megóvták egy megalázó hülyeségtől. S bár gyerekkorának nagy részében egyfolytában Ausztráliáról fantáziált, amikor Norrlandban állt az ablakban, és bámulta a különös, északi éjszakát, keserű szájjal állapította meg magában, hogy már esztendőik óta alig-alig jut eszébe az a mesésnek képzelt kontinens.

– Talán egyszer majd... – kezdett bele Mandola egy mondatba, ám nem fejezte be. P. hálás volt ezért.

Talán soha nem érezték magukat olyan közel egymáshoz és az éghez, mint akkor.

Debreczeny György

hozasson virágföldet

ez verejtékes feladat uram
virágokat nevelgetni itt
hol még a talaj se olyan
inkább járja körbe a földet
hozasson prima virágföldet
egy-két fuvarra valót
meghálálják ám a növények
ha nem környékezi őket
rugósbicska vagy olló
és ne növesszen tüskéket uram
a végén még magát szúrja meg
s ha trágyázni se rest uram
kószáljon istállók körül
járjon a csorda nyomában
titokban lesse meg a ménest
várja ki míg lesz eléggé érett
kupaccá az amire vár uram
építhet belőle várat is
akkor majd mondhatom: *váruram*
s ha a csoda magára várat is
maga keverje csak az igazit
a művel uram
így lesz a hozam egyre nagyobb
gonddal felnevelt kis virágai
körbeérik majd a földet uram
járja körbe a földet uram
hozzon haza egy marékkal
a legjobb fajtából
meghálálják azok a kis virágok

DEBRECZENY GYÖRGY (1958) költő. Budapesten él, könyvtárosként dolgozik. Legutóbbi kötetei: *lábjegyzet* (Litera-Túra, 2018), *a zengőkővön szirmok zápora* (AJ Téka, 2018).

tegyen muskátlit ablakába

tegyen egy cserép muskátlit
az ablakába jó uram
nem éri majd váratlanul
üvegkár vagy koccanásos
baleset sem haláleset
vagy más váratlan esemény
fő hogy öntözze rendszeresen
jöjjön derűre világháború
maga csak nevelgesse
azt a cserép virágot
s ne legyen halálosan szomorú
hogyma kinéz az ablakon
de teheti uram erkélyére is
majd meghálálja a törődést
az a kis virág meglátja
s ha egy-egy eltévedt szilánk
csapódna netán cserepébe
a földjét tisztogassa ki
adja a szívét uram
annak a cserép virágnak
aztán már akár
át is ültethetik
s ha véget ér
szívtelenül az ezredév
azt ölelje meg először
uram
akinek mellkasában
az ön szíve dobog
annak ajándékozza majd
azt a cserép
jóféle muskátlit jó uram

sárga köles

sárga kölesről álmodom
születésem előtt
sárga kölesről álmodik valaki
nem tartok többé
ég és föld egyesülésétől
leülök a folyó partjára
agyagból embert formálok
életre kel és táncra perdül

alkonyatig gyúrtam az agyagot
venyigét mártottam a sárba
és megforgattam a levegőben
csengek-bongok kicsapongok
a sárcseppek szétterültek
legyezőmtől nem válok meg sosem
egy szem őszibarack van nálam
kezemben csengettyűk

mankóval bicegő koldus
alamizsnás tálkámmal
járom az országot
az örök élet barackfájáról
valaki leesett
öszvéremet összehajtom
mintha csak papírból lenne
és most kezemben jádefuvola

lótuszvirág és vízmerítő
egy kosár virágot cipelek
hol férfivá változom
hol női alakot öltök
nagy kedvemet lelem
40 000 lovam táncában
36 000 darabra hasad az ég
fehér oroszlán ül a hegy tetején

északi szélben eszi a sárga kölest

Res nostra

Hanno Kompus lassan kinyitja a tanterem ajtaját. A gyerekek állva énekelnek.

Apja harmóniumon kíséri őket: „Erős vár a mi Istenünk...”. Hát persze!

A fiatalember jámbor pillantást vet a gyerekseregére: az egyik nebuló nyugtalanul feszeng a helyén, a másik az előtte ülő lány copfba font haját huzigálja...

„Jó fegyverünk és pajzsunk,
ha ő velünk, ki ellenünk?”

„Ein Wörtlein kann ihn fällen”, ismételi meg gondolatban a német nyelvű korál szavait, amelyet az osztály most anyanyelvén énekel. Eltöpreng, miért is kell annak az esetlen dupla wének, a Wörtleinnek, a kised Jézust szimbolizálnia? Illendő-e egyáltalán az Üdvözítő esetében szócskát mondani? Kételyeiről apjának is beszámolt már, ő azonban szóba sem állt vele, Luther az ő szemében akkora tekintély, hogy számára a fia észrevétele egyetlen kotnyeleskedésnek, csaknem istenkáromlásnak hat. Jaan Kompus konzervatív ember hírében áll.

Most veszi észre az ajtóban álló fiát, aki fekete sapkát visel, elől kopaszodik, de fölszegi a fejét, és a tekintete kutató és álmodozó természetűre vall. Talán történt valami, hogy a fiú a városból visszatérve egyenesen ide jött, az osztályterembe? Általában közönyös apja hivatásával szemben, néha pedig kifejezetten pöffeszkedő, gunyoros.

– Úgy éneklük ezt a győzelmi éneket akár a birkák – gondolja Henno –, pedig ennek az éneknek erőtől kellene duzzadnia. Mert olyan nap van ma, amilyenre türelmetlenül vártunk évek óta. Igen, csakhogy ők ezt még nem tudják. Ők még semmit se tudnak.

Hanno egy rendező szemével figyeli a színpadot.

MATS TRAAAT (1936 Palupera) az egyik legtermékenyebb és legismertebb mai észti prózaíró. Eddig 12 regényt és 23 verseskötetet publikált. Elsősorban az észti történelem és a paraszti világ mesteri ábrázolója. *Eredj föl a hegyre* című tetralógiájában az 1860-as évektől 1946-ig nyújt áttekintést a dél-észti vidék sorsfordulóin keresztül száz év észtországi viszonyosságairól. *Tánc a gőzkazán körül* című híres kisregénye magyarul is olvasható. Itt közölt írása ízelítő a Magyar Napló Kiadónál rövidesen megjelenő kortárs észti novellaantológiából.

És nem tehet mást, mint hogy az osztály elé lép, sapkáját leteszi a pulpitus-ra, apja felé biccent, lelkesülten végignézi a gyerekseregen, mi több, egyenként a szemükbe néz. A hatása alá akarja vonni őket, el akarja érni, hogy áradó örömmel, ünnepélyesen énekeljenek, hogy elég legyen a szolgaságról szóló fecségesből!

Ők még nem tudják, mi történt.

Gondolatok a szavak jelentésére, daloljátok világga jól érthetően a gondolatokat. Ezekben a szavakban erős, visszafogott feszültség van, a kifeszített íjnak pedig süvíténie kell. A tűznek fel kell csapnia a zsarátnok alól.

Hanno fölemeli a kezét, a tanulók várakozásteljes csodálattal nézik.

Sokan vannak, akik ismerik, a többség azonban nem – ezek a gyerekek akkor nőttek fel, amikor ő csak nagyritkán fordult meg odahaza. A rannui egyház-község egyébként is nagy, sokfelől járnak ide a gyerekek. – A rannui egyház-község most is olyan nagy, mint akkor, amikor még ezeket a padokat koptattam – gondolja magában.

Apjának nem tetszik, hogy megzavarta az órát, de ezt igyekszik palástolni.

Hanno Kompus megerőlteti rövidlátó szemét, egy pillanatig Sztanyiszlavszkij-nak érzi magát, akinek a csíptető szemüveg mögött villogó pillantása rövid időn belül nagy változásokat hozott.

– Drága barátaim! Ez az ének immár négyszáz éves, ezzel az énekkel az ajkukon mentek apáink háborúba egy új és jobb világrendért. Ezt úgy kell énekelnetek, hogy a szívetek buggyanjon ki a szemüregetekből! – A fiúk szeme fölragyog, most hatalmában tartja őket. – Énekeljük együtt az utolsó zsoltárt!

„E világ minden ördöge ha elnyelni akarna,
minket meg nem rémítene, mirajtunk nincs hatalma.”

A korálnak vége. Hallani, ahogy az almafák ágai között süvölt a szél, rázza az ablakokat, tutul a kéményben, előérettel tele. Valami egybe állt, összegyűlt, elkészült, végre valahára.

Ünnepélyesen, győzelemittasan, kissé teátrálisan vág bele Hanno Kompus a mondandójába, minden hosszabb bevezető nélkül:

– A légiháborúnak vége. Az, amit mindnyájan vártunk és reméltünk, bekövetkezett. – Egy pillanatig kezében forgatja csinos sapkáját: – Németország elvesztette a háborút. Kapitulált a franciák előtt.

Az öreg Kompus arca valósággal megkövül a harmónium mögött: az élet megtanította rá, hogy minden megdöbbenő hírt fegyelmezetten fogadjon. Szo, szo, hát Isten segítségével a gyűlölt császárság is végre porba hullott. Akárcsak az orosz állam másfél évvel ezelőtt.

A gyerekek némák, mint egy csapat aprócska egér.

– Ő Császári és Királyi Felsége, Második Vilmos lemondott a trónról. A trónörökös átadta a hatalmat a szociáldemokratáknak. A német csapatoknak távoznuk kell.

Ekkor az öreg Kompus sietve bejelenti:

– Az órának vége.

A gyerekek szétszóródnak a szélrózsa minden irányába; azok, akik az énekóra előtt előrelátóan összecsomagolták már a tankönyveiket és a füzetjeiket, azonnal útra kelnek.

Jaan Kompus bizonytalan hangon folytatja:

– Most, hogy nincs császár, a német csapatok minden bizonnyal fölbomlanak, és elkezdenek fosztogatni. Nekik minden porszem fontos.

– Csakhogy ezt a polgárőrség nem fogja megengedni – jegyzi meg a fia reményteljesen.

A nagyobb fiúk közül néhányan fültanúi a tanító és a városból érkezett fia közti párbeszédnek, tájták a szájukat, az arcukra kiül az örömteli várakozás.

Hirtelen valami dübörgés hallatszik kintről.

Egy nagyra nőtt, szőke hajú suhanc dugja be a fejét az ajtónyíláson, és bekiabál:

– Tanító úr, valami röpül az égen!

A két Kompus egymásra néz.

Kisietnek.

A szél egy nagy, nedves hársfalevelet sodor az esztétika-hallgató homlokára, mielőtt még az a fejére tehetné a sapkát.

A diákok az udvaron állnak és a nyugati eget kémlelik, ahonnan haragos dübörgés hallatszik a szélrohamok szüneteiben.

– Lehet, hogy Zeppelin? – találgatja az egyik apró termetű, szeplős elsős.

– Ugyan! – nevet lekezelően a szőke hajú, szálas és ínas iskolatársa, ugyanaz, aki a jelenségről meghozta a hírt. – A Zeppelin nem zajos...

A gyerekek kíváncsian bámulják a szeles úrt.

Az iskola sarkán két lány áll vászon iskolatáskával a kezében, félénken félre húzódtak, fejkendőjüket cibálja a szél. Az orkán, a felhős este és a riasztó, szaggatott zúgás következtében erős félelem keríti őket a hatalmába.

– Garabonciás... – rebegi az egyik lány a másiknak, merthogy vallásos családból való, és jelet lát abban, ami történt.

Az iskolaigazgató megrovóan ránéz, de nem szól semmit.

Ekkor nyugat felől széles ívben előbukkan a felhők közül egy duplaszárnyú repülőgép.

– Hű, az anyját, milyen magasra sikerült fölemelkednie! – álmélkodik a szeplős diák.

Hanno úgy véli, a repülőgépnek köze lehet Németország összeomlásához. A világ nagy színpadán minden repülőgépnek megvan a maga szerepe, de hogy mi, azt nem tudni. Vajon ki repül odafönn? Lehet, hogy Pilar von Pilchau – pácban vannak a németek, váratlanul megfordult az idő.

Hanno Kompus jót nevet saját gondolatsziporkáján.

Szóltanul állnak, a tekintetükkel követik a Neemisküla felé eltűnő masinát.

Nyugtalanság vesz erőt rajtuk. Valami váratlan, soha nem látott, tökéletesen új világ köszöntött be, amely furcsa szorongással tölti el a lelkeket.

De ki repülhet ilyen cudar időben?

Zeppelin, Garabonciás – jel?

Ki akar a széllel szemben röpnél – megcsúfolva a fizikai és történelmi törvényeket?

Ez az ember nem más, mint Eduard Julius Alexander von Dellinghausen, az észtföldi lovagrend nagymestere, az aasperei, sausti és a kärmui kastély tulajdonosa, hat gyerek édesapja.

Azért röpnél, hogy megakadályozzon egy katasztrófát. Pontosabban, a katasztrófa már megtörtént, most azt akarja menteni, ami menthető.

Évekkel később, Németországban, amikor az emlékiratait írja, amikor a szenvedélyek már lecsillapodtak, és józanul tudja értékelni az eseményeket, csodálatos kilátásról ír, ami Riga fölött fogadta, amikor déltájban a Daugaván túli repülőtérrel egy kis katonai repülőgéppel a levegőbe emelkedett, hogy Tallinnba siessen, és megpróbálja megakasztani a történelem kerekét – végső erejét beleadva, az utolsó pillanatban.

Mert az, ami bekövetkezett, valóságos *krach*.

Személyes katasztrófa neki, a kastélytulajdonosnak, a politikusnak, a balti bárónak.

Több szempontból is a világ vége.

Nehezen élte át, ami történt, a szó szoros értelmében kóválygott a feje.

Ezek nem olyan egymást követő kisebb változások voltak, mint a korábbiak, ezúttal a baltikumi németiség jövője került veszélybe. Nem maradt más választásuk, létre kell hozni a Balti Államot: választásokat tartani és kidolgozni az alkotmányt, a jelenlegi helyzet ugyanis azzal fenyeget, hogy a *res nostra* szertefoszlik.

Nem engedheti megsemmisülni azt az államot, amelyért annyit fáradozott, összejöveteleket és üléseket szervezett, koptatta a berlini hivatalok küszöbét, hogy meggyőzze a császárság magas tisztségviselőit és a megszálló csapatok parancsnokait, ismerjék el a baltiak visszavonhatatlan akaratát, mert csak így maradhatnak meg a hatalmi úr és a bolsevizmus veszélyének fojtogatásában.

Az ügy rendkívül sürgető.

Dellinghausennek villámgyorsan kell odautaznia.

Egyedül a Balti Állam nevében tilthatja meg az Észti Ideiglenes Kormány megalakulását, mely ma este ül össze Revalban!

Von Seckendorf már várja, telefonon egyeztettek. A tábornok vérontástól tart, ha nemet mond Poskának, és betiltja az Ideiglenes Kormány ülését. Rigában nemrég választották Dellinghausent a jövőbeni Balti Állam Országos Tanácsának elnökévé, az alkotmány elfogadásáig ő a *Landesrat*, a szuverén hatalom képviselője a Baltikumban.

Dellinghausen siet, hogy a tábornokot bátorítsa.

Ki sejtethetné közben, hogy Németországban is kitört a forradalom, és a germán kard már nem tudja a baltiakat megvédeni? Magas rangú tisztek és ismerős hivatalnokok révén tudnak ugyan a hadsereg ellátásában jelentkező mérhetetlen

nehézségekről, az erkölcsi romlás elmélyüléséről, az egyre nyilvánvalóbbá váló hanyatlás jeleiről a hadseregben és a társadalomban; az élelmiszerellátás, az árucikkek és a nyersanyagok forrásainak kimerülése mindennapos jelenséggé vált. Ennek ellenére még mindig a német fegyverek győzelmét jósolták, és még júliusban is lélegzetvisszafojtva várták Párizs elestét.

Most pedig a német katonák katonatanácsokat választanak, és vörös zászló leng a laktanyákon, ami nehéz időket és váratlan eseményeket vetít előre.

Lent tájékozódik a tavak szélfelkorbácsolta hullámai. Két perccel múlt három. A tisztek, akik kikísérték a rigai repülőtérre, abban bíztak, hogy körülbelül két óra múlva Tallinnba ér. Idefönt azonban egyfolytában szembe fúj a szél. A pilóta – aki Dellinghausen előtt ül – olyan pilótasapkájában, nagy szemüvegével és fekete kesztyűjében, mint egy fekete bogár. Kitartóan igyekszik tartani a viharos szélben az irányt, nehogy a kis gép fejreálljon.

Olyan zűrzavaros minden – Európa, az időjárás, az önbizalma. Egyszeriben minden bizonytalanná vált. Mi lesz így, mit hoz a jövő?

A komor, szúrósszemű báró ekkor észrevesz egy az országúton haladó lovasszekeret. Innen, a magasból nézve roppant kicsi, de jól látható, akárha játékszer volna. Igen, ilyen kis homokfutóval jártam be én is Pétervárt, és bonyolítottam a Birodalmi Tanács tagjainál tett udvariassági látogatásaimat. Hogy ragyoghattam én is a levegőből nézve a nyüzsgő nagyváros közepén! Milyen biztosnak és biztonságosnak tűnt akkor az élet, tizenegy évvel ezelőtt! A lázadást leverték, gyorsan és sikeresen megváltoztak a körülmények. Dellinghausen szíve elszorul. Vajon hogyan lehetne megőrizni a baltiak földbirtokait, köztük Aasperét, Saustit és Kärmüt, amelyekre az észtek már fenik a fogukat? Ha a hatalom az ő kezükbe kerülne, óhatatlanul is rávetnék magukat az udvarházak földbirtokaira. Ha pedig a német csapatokat kivonják, akkor a baltiak magukra maradnak. Nem, ennek nem szabad megtörténnie! Hol vannak a helyi csapatok?

A gép légörvénybe kerül, ijesztően nagyot zuhan a haragos, fehér hullámok irányába. A légiút egészen más, mint a víziút – Käsmuban vitorlázva soha senki sem esett a csónakból a vízbe. A bárónak elszorul a torka, hányinger kerülgeti. Életében ma ül először repülőgépen. De aztán összeszedi magát, noha zöldebb az arca, mint a tavaszi rét.

A férfi, akit Dellinghausen a felhők magasságából észrevett, Söra, a tanyabirtokokból bevásárolt Kure udvarház tulajdonosa. Egy a szó szoros értelmében otthont teremtő észt kastélytulajdonos.

A vastag daróckabátot ugyanis, ahogy Söra egyéb ruhadarabjait is, hazai szövetből varrták; a gyapjút saját birkái adták, a lenvászon a kurai rétekről való.

Söra egy összetekert cséplőgépszíjat szállít a szekere végében, a szíj olyan, mint egy nagy, nehéz giliszta. Az austeri udvarházból jön – a nép így emlegeti Hugo Auster tanyáját. A ló megtorpan, az úrból érkező idegen hang idegesíti; így aztán nem mondhatjuk, hogy a haza sorsa nem érdekelné a kurei csődört. Egyszer csak egy hatalmas, fekete szitakötő bukkan föl az égen, hogy aztán

eltűnjön a sötét és vastag felhőtutajok között. A motorzúgás távolodik Saviküla irányába – Eduard von Dellinghausen a Vörtsjärv partjai mentén repül észak felé. Lent, a föld felszínén délkeleti szél fúj, a magasabb légrétegekben azonban erős északkeleti szél süvít.

Sõra megáll és hallgatózik, kémleli a nyugati eget: ugyan ki lehet az? De ha kétszeresére nyúlna is meg a nyaka, akkor sem látna sokkal többet. A hazai udvarháztulajdonos fejében sokféle gondolatot szül az idegen masina, amely ilyen cudar időben repül. Száguldhatna az utasa autóval vagy vonattal is, akkor nem kellene az utasnak az életét kockáztatnia. Sõra odébb csúszik a szénával tömött zsákon, és indulásra biztatja a lovat. Még mondja valaki, hogy az állat nem kíváncsi! Drága szerkezet egy ilyen repülőgép, nem is látni belőlük túl sokat, leginkább a hadi útvonalakon van szükség rájuk, ott hasznosak. Furcsa, hogy mit keres itt most ez a gépmadár? Utasának bizonyára nagyon sürgős a dolga, hogy repülőgépet kellett igénybe vennie! De lehet, hogy nem is erről van szó, nyugtalanok az idők, ki tudja, milyen fontos személyiségnek van szüksége gyors célba jutásra. Nem valószínű, hogy valamelyik német tábornoknak épp ilyen időben jut eszébe, hogy megmutassa a feleségének vagy egy szép kisasszonynak Észtországot, amelyet örök időkre Németországhoz akarnak csatolni. Gyí, te! Repüljön bárki, az az égi utas aligha aratja le az ő gabonáját, és aligha szedi föl a krumplit, a répabetakarításról nem beszélve! Sõra nyaka kivörösödik, ahogy ide-oda forgatja a vastag télikabátban, amely elég viseltes már; háborús idők járnak – benne pedig egy igazi zsugori gazdával állunk szemben. Amikor apja, az öreg Sõra, beállított, hogy megvegye az udvarházat, úgy nézett ki, mint valami koldus, egy öreg, szakadt bekecset viselt, a lábán foltozott bocskort, a zsebében azonban harminckétezer rubel lapult.

Dellinghausen udvarházaiban tisztartók gondoskodnak róla, hogy a mezőgazdasági munkák időben el legyenek végezve.

Sõra ismét a zabra gondol, amit ki kellene csépelni.

És a burgonyaföldre, ahol béresek szedik családotul a fehér odenwaldi krumplit.

Valójában, repüljön bárki, akár maga az ördög, ha van olaja! Most majd a németek is pácban lesznek, he-he-he, mint az elmúlt télen az oroszok. A Polgárőrség pedig kilép a föld alól itt is, Rannuban. Kuperjanov fölkészült, rövidesen átveszi a hatalmat. És a bőjtelő havában kikiáltott Észti Köztársaság szerzett jogaiba lép.

Olyan idők járnak, amikor minden kockázatos.

Majdnem minden, ha korrektek akarunk lenni.

Korrekt akart lenni Dellingshausen is, be akarta választatni a Régenstanácsba az összes helyi népcsoport képviselőit; így egyformán lettek volna képviselve a németek, az észtek és a lettek, noha a németek az összlakosságnak csak három százalékat tették ki. Ily módon az a terület, amely fölött repül, az új ország alkotmánya szerint az Észak-Livóniai Kanton nevet viselné, a jövőben a középü-

leteken fekete-sárga keresztes zászló lengene, amit a folytonosság jelképeként a Kardtestvérek rendjétől kölcsönöznének, attól a lovagrendtől, mely valamikor meghódította ezt a földet.

Község, Kreis, kantongyűlés, végül közös balti parlament.

Az összekötő nyelv természetesen *Deutsch*.

Miért olyan édes ez a melankolikus táj, amelyre oly sokan vágyakoznak, akárcsak egy kedvesét vonzó nőre?

Ez három nép hazája – ha számításba vesszük a letteket is.

És külön hazát követelnek persze maguknak a vörösök, a bolsevikok. Ez lenne az orosz haza, függetlenül nemzetközi jelszavaiktól.

De az észtek nem bíznak meg bennünk, ezt az akadályt nem tudjuk leküzdeni. Olyan ez, mint egy fal az út közepén. A gyanakvás elsimítására akkor sem tettünk semmit, amikor az még gyümölcsöt hozhatott volna. Mindvégig ragaszkodtunk a privilégiumokhoz, a régi nézetekhez, és nem vettük észre, mi történik a világban – nem fogtuk föl, mi történik ezekkel a nemzetekkel, melyeknek tagjait tökfilkóknak, szürkének és nyersnek tartottuk. Bármiről tárgyalt és döntött a lovagrend fönt, a Toompeán, az számukra tökéletesen közömbös maradt. Azóta, hogy a tanyákat megváltás fejében örökös tulajdonba adtuk, az udvarháztulajdonos és a paraszt egyenlő tulajdonosok voltak. De közeledésre senki sem gondolt igazán, legalábbis nem azokban a körökben, ahol azt hasznosíthatták volna.

Hibákat, súlyos hibákat követtünk el, egyiket a másik után.

Valójában az észteknek nincs szükségük ránk. Ez a legrémisztőbb: nincs ránk szükség!

Külön-külön világban éltünk, mi és ők.

A rendi gőg mindent kioltott. Hiányzott az államférfiúi bölcsesség, hozzáértés, akarat, hogy a helyi népeket egyesítsük, és szövetségeseinkké tegyük az észteket és a letteket.

Most egyedül vagyunk.

Ők pedig saját országról álmodoznak.

Ez egyáltalán nem nevetséges. Többé már nem az.

De nincs olyan bolond, aki ezt megengedné! Mert akkor a németiség ügye itt örökre elveszett!

Dellinghausen érzi, hogy egyre harciasabbá válnak a szándékai, és lassan visszasüllyed ősei gondolatvilágába. Ez azonban megnyugtatja, és ami a legfontosabb, támaszt ad, amire most nagy szüksége van.

Nem is érdemes föltenni a kérdést: miért olyan rosszak az emberek?

Ehelyett azt kell megkérdeznünk: miért olyan komiszak a népek? Azok a balti népek, akiknek kultúrárt Németországból hoztak az őseink?

Az elmúlt hét folyamán Rigában, ahol az Országos Tanács ülésezett, az utcán, a szállodákban – noha Németországból az egyik Hiób-hír követte a másikat – láthatta a lettek arcán a leplezetlen kárörömet. Sajnos sem az észtek, sem a lettek nem támogatják egy egységes balti állam megalakulását. És miután a császári

Németország hivatalos köreinek segítsége és támogatása sem olyan hatékony, mint amilyen lehetne és lennie kellene (Berlin is berzenkedik a helyi szeparatizmustól), a közös balti állam továbbra is csak a maroknyi balti németség *res nostrája*. Mi azonban a végsőig kitartunk, ahogy már annyiszor a történelem folyamán.

Így suhan, imbolyog tovább az égen a háromszögletű gépmadár, a földi járművek ezzel szemben nehezebben és jóval lassabban döcögnek.

Hétfőn, 1918. november 11-én korán sötétedik.

Sőra hazaér.

Haage, a kovács beolajozta már a cséplőgépet: a gépész kormos arcú férfi, kis, kockás sapkát visel a fején, és a szérű szélén billegve a gazdához igyekszik.

Kettesben emelik le a súlyos szijtekercset a szekérről a földre.

Most már csak föl kell tenni a szíjat a gőzgépre, a gazda legalábbis így tervezi.

A kovács a maga kiegyensúlyozott módján annak a nézetének ad kifejezést, hogy ráérnek föltenni holnap is, közvetlenül a cséplés előtt.

– Rakd föl! Rakd föl most azonnal! – utasítja Sőra határozottan. – Aztán már csak be kell fűteni a kazánt, és a cséplőgép már dolgozhat is!

– De a szij könnyen megereszkedik.

– Dehogy is ereszkedik! Gyerünk, láss hozzá! – válaszolja a gazda olyan hangon, mintha egy oktan gyerekkel beszélne.

Haage nem vitatkozik tovább, bár egész lényéből sugárzik, hogy a véleménye nem változott.

Végül ketten fölemelik a hajtószíjat, és a helyére teszik. A kovács arra gondol a kerék forgatása közben, hogy holnap hajnalban, amikor beindítja a kazánt, mindez sokkal könnyebb lenne, de a gazdával szemben mit sem tehet.

Haage marad még, hogy egy s mást elrendezzen a kazán körül. Sőra visszakapaszkodik a szekérre, és lassan elindul vele az istálló felé. Még hogy holnap! A béres ma már moccanni sem akar, ezt is elhalasztaná holnapra. Nagyon is jól ismeri őket! Átlát a munkásain. A kovács lánya a szeme; Minna mindent a gazda elé tár, ami az udvarházban történik vagy nem történik, de ő maga igyekszik mindenből kimaradni. Ezért üdvözlöi őt a gazda egyedül a munkásai közül; a többiekkel szemben nem tanúsít ilyen kegyet.

Sőra megebédel, amit jó okkal mondhatnánk estebédnek is, a zsírlámpa fényénél, mert olaja nincs. Bableves van sózott birkahússal, ez is olyan ízetlen, mint Kuréban általában az ételek. De nincs is szüksége nagy változatosságra és hozzáértő szakácsnőre, fő a takarékoság. Minna, ez a pendelyes, pirospozsgás lány, aki ezt a szerény levest is főzte, csörömpöl a konyhában, alighanem a macskát zavarja ki.

Sőra nagyot sóhajt, egy darabig töpreng, befűtse-e a szobát éjszakára, ezt a munkát ugyanis senkire sem meri bízni. Mert a nők rettenetesen pazarolnak. Minna túl sok fát rak alá, hogy honnan szedi? Meg aztán nem is olyan fontos, hogy a szoba meleg legyen, a hőségben különben is mindig megfájdul a feje.

Kenyeret szel a sós leves mellé, lassan majszolja, öröli és forgatja a szájában; nincs se lámpaolajuk, se gyertyájuk a háznál, nemsokára semmihez sem kezdhet, nem lát, tehát nem tehet semmit. Később már a lovakat is tapogatódzva kell megitatnia. Később? Később már nincs mit tennie, odakint borult az ég, nem világít a hold, ugyan mihez fogna? Talán asszonyt kellene hoznia a házhoz, akkor gyorsabban telnének az unalmas esték! De nem nőülhet meg! Az asszony nép sokba kerül, szép ruhákra vágyik, ami drága multság. És még ha meg is békülne ezzel, a semmirekellője még belehabarodna az ékszerekbe meg a szagos-vízbe. Vajon az asszony aludni tudna-e a kemény lócán a szántakaró alatt úgy, mint ő? És még mit nem kellene vennie neki: tollpárnát, matracot, ágyat, ágytakarót; reggelire meg kávét akarna. És mi van, ha Kure kalapács alá kerül, nem, egy feleséget nem képes az udvarház elviselni, jó, ha egy házvezetőnő tesz-vesz a konyhában, aki némi társaságot is nyújt neki. Valójában a nőktől távol kell magát tartania, hogy ne legyen kitéve semmilyen kísértésnek; mert mi másra találták ki karcsú csípőjüket és kihívó kalapjukat, ha nem egy derék férfi elcsábítására; igaz, a kovács lányának egyikből sem jutott, de azért vele is elővigyázatosnak kell lennie: mit számít, hogy most minden kívánságát teljesíti és olyan visszafogott – azért könnyen beüthet a ménkü. Éva lánya ő is. Mert minek fúti olyan nagyon föl a szobát, azzal is csak engem akar megpuhítani, és ugyan miért tesz a megboldogult anyámtól örökölt cserépvázába sárgásbarna páfrányt? Hogy hízelegjen nekem, mi másért. De az igazi férfi ilyen könnyen nem akad horogra, heh-heh! És ha például feleségül venném, akkor karácsonyra ajándékokat kezdene vásárolni a munkásaimnak, csillogó karácsonyfát állítana a nagyszobában, cukorkát és mézeskalácsot osztogatna a béresek kölkeinek mint egy lovagvár úrnője, én pedig máris a nyakamba akaszthatnám a koldustarisznyát!

Így töpreng Sõra úr rideg és üres szobájában, ahol az ormótlan asztalon kívül csupán két pad áll, és az úr spártai lócája. Még egy tücsök sem cirpel a kályha és az ágy között; a tücsök a meleget szereti, mit keresne hát itt?

Valójában az Észt Állam létrehozása is iszonyú pazarlás. De az Orosz Állam is épp eleget herdált, erejükön fölül éltek, elkótyavetyélték a vagyont.

Németországgal kapcsolatban Sõra nem szól semmit, Németországban nincs már semmi: a tisztek ócska, kopott nadrágban járnak, a katonák foltozott lovászruhában – minden az utolsó vasig elfecsérelve, tönkretéve; odafönt pedig egy bolond repül az utolsó benzinceppeket prédálva – méghozzá ilyen viharos szélben, heh-heh!

Háromszög, de egyenlő oldalú vagy egyenlő szárú háromszög? Leginkább azonban egyenlőtlen szárú.

És persze háromszög.

Háromszög, amelynek a hegye egyenesszögé válik.

A magasból nem sokat látni, felhők takarják a földet. Minél északabbra érnek, annál több a felhő, annál sötétebb és vastagabb.

Ekkor Dellingshausennek eszébe jut a legutóbbi álma, amelyet az országmar-sall rigai lakásán látott az elmúlt éjszaka.

A báró valamiféle térben lebegett, ami leginkább katakombára vagy kriptára hasonlított, és homokkupacok magasodtak az oda vezető út két oldalán. Dellingshausen ezek között sétált és hirtelen egy idősebb fehérnép fejét látta a homokból kiemelkedni. Ugyan mit keresett ott a hölgy, méghozzá ilyen különös körülmé-nyek között?

Azután azt is fölfedezte, hogy olyan, mintha az asszonyt nyakig a homokba temették volna, a teste fölött ugyanis amolyan sírdombféle magasodott. Vagy lehet, hogy a homok egy fölhantolt koporsó volt? A lovagrend nagymestere okosan rá is kérdezett: – Miért van itt ez az asszony? És azt kapta válaszul, hogy a gyerekei temették ide. Megkérdezte, mi a gyerekei címe? Mire az asszony: Gusztáv Adolf utca 200-7. Dellingshausen töprengeni kezdett, hogy Tallinnban (vagy pedig Tartuban) lehet-e ilyen utca és ilyen magas házszám. Kiabálni kez-dett, hangosan hívta a gyerekeket, hogy jöjjenek, és vigyék haza az anyjukat. Egyre hangosabban kiabált, végül akkora ribilliót csapott, hogy a szomszéd szobákból is bejöttek a háziak megnézni, mi történhetett az Országos Tanács elnökével.

Talán a Baltikum volt az az anya, akit álmában látott?

A rémület kényszerítette cselekvésre a baltiakat, a halálfélelem mardosta azt a földet, amelynek a sorsa egy paraszthajszálon függ.

A német kultúrát kigyomlálják, a baltiakat a fizikai megsemmisülés fenye-geti. A bolsevikok az elmúlt télen 20-60 éves német férfiakat deportáltak Anvelt parancsára (aki mögött persze a pétervári elvtársak álltak) Oroszországba.

És most kivégzésükre várnak a halálra ítélt Tõnisson tábornokkal és más függetlenségpárti észtekkel együtt a kresztõi börtönben.

A breszti béke szerencsére megmentette őket a golyóktól.

Az egységes Balti Állam jogi alapja az uusikaupunki és a breszti békeszer-ződés.

Szovjet-Oroszország végül is nyár végén, az augusztus 27-ei breszti béke-szerződést kiegészítő rendelkezések értelmében elismerte Észtország és Livónia elszakadását Oroszországtól, de most, hogy Németország összeomlott, ki tud-ja, tartják-e a bolsevikok magukat a breszti szerződéshez, vagy érvénytelennek nyilvánítják, és a bolsevista hordák ömleni kezdenek a határon át, és megismét-lődnek a livóniai és az északi háború borzalmai.

A pusztulás veszélye – ez volt az a *nervous probandi*, amivel Dellingshausen Berlinben, Rigában és Tallinnban érvelt. Egy svájci típusú, független, semleges, kantonokból összeálló föderális állam, ahol tiszteletben tartják a népcsoportok érdekeit, nem nyomják el őket és nem olvasztják be őket erőszakosan – ahogyan azt Oroszország mindig is tette, és amit sajnálatos módon folytattak a német megszálló erők is.

Itt, a viharos ég alatt az ő fejében is ott kavargott saját néptöredékének törté-nelme, csalódásai, reményei, konzervativizmusa.

Ez készítette rá, hogy az ország ügyeit előbbre vigye – kötelességtudóan, méltóságteljesen, mint mindig.

A repülőgép imbolygása közben repülnie kell az erősödő északkeleti széllel szemben. Ó, a balti haza szele, mely így fúj legalább hétszáz esztendeje!

A repülőgép most megint légörvénybe kerül, és akkorát zuhan, hogy azt hiszi, ez már a vég!

Hideg veríték ül ki Dellinghausen homlokára – pedig próbál uralkodni magán.

Az Országos Tanács elnökeként én vagyok az ország szuverenitásának a hordozója, akit elismert a császári Németország is! Csakis én!

A gondolat üresen kong a fejében.

A helyzet drámai! Minden tekintetben az!

Von Dellinghausen akaratareje ingadozik, a lelke elkomorodik. Ő is csak ember.

Nem szabad föladnia, nem szabad utat engednie a csüggedésnek.

A korporáció legfőbb követelménye az volt: a *Bursch* legyen férfi minden körülmények között!

Most énekelnie kell.

És Eduard Julius Alexander von Dellinghausen báró, az öreg *estonus*, lélek-erősítésül teljes erejéből énekelni kezd, hogy legyőzze a vihart:

*Wo sind sie, die vom breiten Stein
Nicht wankten und nicht wichen:
Die ohne Moos bei Scherz und Wein
Den Herrn der Erde glichen.*

Említésre méltóan ettől nem javul a lelki állapota, de nem is gyengül.

Azt lehet mondani: a hanyatlás megállt.

Hirtelen, miközben a szájában és a fülében még visszhangzanak a szél által elsodort hangfoszlányok, feltűnik tudata felszínén egy észti nyelvű szó: a *kaotus*, és gyötörni kezdi. *Kaotus*, *Chaos* – *kaotus*, *káosz*. A *kaotus* a Baltikum és Németország *káosz*ává nőtte ki magát. Igen, de a *kaotus* megment a *káosztól* is!

Szinte mennydörög:

*O jerum, jerum, jerum.
Quae est mutatio rerum!*

Hangosan, még hangosabban, úgy hogy az elülső ülésen összerezzenjen a fekete bogár.

És még egyszer: *jerum, jerum, jerum*.

A dolgok változása, a körülmények módosulása – minden bajunk ellenére fény sugar, a természet sugárforrása.

Dellinghausen kedvenc filozófusa kategorikus imperatívuszát ismétli gondolatban: – Kötelességed megakadályozni... hogy az észti kormány összeüljön, és kikiáltssa az Észti Köztársaságot. Most, hogy... a császár, Második Vilmos megbukott.

A császár, aki támogatta a mi Balti Államunk létrejöttének gondolatát.

A miénket, akiknek az ősei kereszténnyé és termékennyé tették ezt a földet. A miénket, akiknek kötelességeik vannak a némentséggel szemben, ahogy az őslakosokkal szemben is.

A vihar egyre erősödik, úgy, hogy a pilótának döntenie kell, hogy Tartuban tegye-e le a gépet, vagy tovább röpködjön Tallinn felé.

Dellinghausen Reval mellett voksol. És hátulról biztatja a pilótát: gyorsabban, gyorsabban!

A repülőgépnek kétszer gyorsabban kellene repülnie, mert már így is késésben vannak!

Az észet politikusokkal nem sikerült az együttműködést megerősíteni.

A tábornok nem enged Poskának. Akkor pedig mindennek vége!

A két Kompus még mindig az osztályteremben van.

Az apa a fia által hozott híren töpreng, emészt, rendezgeti.

Masing, a rannui lelkipásztor, akit három héttel ezelőtt szólított el az Úr, és akit kívánsága szerint a tartui német temetőben helyeztek örök nyugalomra, hajlott rá, hogy támogassa a Balti Hercegséget. Ameddig a németek birtokon belül vannak, addig rend van, mondogatta. A kántor kerülte a téma megvitatását, őt már megszelídítették, lapult a német szellemiség tüskéjével a szívében. Mert jól tudta, hogy Tarrask ügyvédet, Jürmann esperest és Huikot, a rönghi községi elöljárót – akik csatlakoztak a német hercegség gondolatához – a nép megvetette.

Feleslegesen törölték el a gabona- és krumplinormát – vélekedik a kántor. – A régi normát meghagyhatták volna.

Hanno összehúzott szemmel nézi a tábla fölött függő, nagy félgömböt ábrázoló térképet. A térkép még a cári időkbeli, cirill betűs, a tengerek és az óceánok mélységüknek megfelelően világos-, illetve sötétkékek; a hegyek színe a világossárgától az égett barnáig terjed. Számára az osztályterem otthonos és kedves gyermekkorától, innen való, itt nőtt fel az apja keze alatt. Itt nőtt hozzá a harmónium, a zongora, a hegedű. Vagy fordított sorrendben – a kántorházban és az osztályteremben a hegedű, a zongora, a harmónium; itt tanult meg rajtuk játszani.

– Ki gondolta volna, hogy a német birodalom ilyen hirtelen összeomlik? – válaszol a fiú szórakozottan.

Mindig keményen megszorongattak. Lépésről lépésre, mindig.

A lelkek ideje van.

És a lelkekben dúl a vihar.

Jaan Kompus föl-alá járkál az osztályban, háta mögött összefont kézzel. Sötétedik. Egy öreg juharfa gubbaszt a kert országút felőli sarkában. Rég ki kellett volna vágni a félig korhadt fát. De valamiért mindig elmaradt, meg aztán nem is olyan könnyű munka. Csak rá ne döntse a vihar a juharfát az iskolatetőre, csak ne nyomja agyon! Az épület amúgy is öreg és szűk már. Harminc éve,

mióta Kompus, a rannui kántortanító hivatalban van, napirenden van egy új egyházközségi iskola fölépítése. Építse meg az állam! Se az udvarházak, se a községi tanácsok nem tudják felfogni, hogy ha az oktatási minisztérium épít iskolát, akkor tanítót is ő hoz Oroszországból; azaz egy ilyen új iskolába az orosz nyelv után az orosz szellem is beköltözik, ahogyan megtörtént Udernában, Jaan Kompus szülőfalujában is. De a gazdák, különösen a kurei Sõra úgy vélekednek, inkább jöjjön az orosz szellem, minthogy megcsappanjon a bugyellárisuk. Kompus a németek kántora, mondják ők – errefelé már csak így gondolkoznak. Csakhogy a kántor a németeknek sem tetszik, szerintük Kompus túl önálló és túlságosan tevékeny – egyfolytában úton van a kancájával: hol Rõnguba, hol Elvába, hol Tartuba tart, multságokra, mezőgazdasági kiállításokra, méztermelői tanfolyamokra; ezért mindenfelől gyanakvás veszi körül. Micsoda felzúdulás támadt akkor is, amikor a fia tervei alapján Elvában épített házat!

Ilyenek ezek a rannuiak – haragtartók és begyepesedettek, gondolja az öreg kántor sértődötten, mint mindig, amikor valami kellemetlen jut eszébe – így erős-ködik.

Ötödik éve, hogy az istentelenek összetörték a sírköveket a templomban csak azért, mert német betűs feliratok díszítették őket, és mert a balti bárók epitáfiumai voltak; ellopták a harangnyelvet a toronyból, úgy hogy a fiúk őszi konfirmációja idején Untnak, a harangozónak kalapáccsal kellett harangoznia.

A fiú ismeri apja gondolatait, hallotta őket már korábban is. Apja mindent a maga szemszögéből néz, ez pedig természetes, Hanno mégis úgy érzi, hogy mindezt fontosabbnak tartja a helyi szõrszálhasogásoknál, lopásoknál és cse-tepatéknál. Természetesen pusztá irigységrõl van szó, akit bõségesen megáldott a természet tetterõvel, az szálka sokak szemében, erejét és céltudatosságát a gyengék kellemetlennek érzik.

– Nem kerül majd túl sokba az észtt államnak eltartani azt a sok hivatalnokot, rendõrt, katonát? – kukacoskodik az öreg Kompus. – Közösen talán olcsóbb volna...

– Tanyát fönn tudsz tartani közösen? – És amikor az apja nem válaszol, a fia hozzát teszi:

– És méhkasokat? Azokat lehet?

A kántortanító rázza a fejét. A méhek a gyengéi, legszívesebben egész nap csak velük foglalkozna.

– Repülünk a kaptárok felé. Sok nektárt kell összegyűjtenünk, mindenhol, ahonnan csak lehet. Benne élünk az idõk forgatagában, nem tudjuk, mi jön. Viharlámpával a kezünkben keressük az igazságot. Mint tût a szénakazalban. Ahogy a mûvészetekben, a kultúrában is... – Hanno a Wertherben érzi magát, eszmetársai között, nem pedig apja társaságában, régi iskolájában, és hallgat.

– Nem fogjuk-e egymást fölfalni, agyonverni, ez az, amitõl félek – aggályoskodik az öreg tanító, a hangja izgatott, ahogy ott áll a homályban, a padsorok között.

Hannónak félmeztelenül kellett a vörös Moszkvából elmenekülnie, a háború elõl ide telepített rigai politechnikum építész diplomájával a hõna alatt, mûvé-

szeti élményekkel tele. Színház, elsősorban a Kunstteater, képzőművészeti kiállítások, költészeti estek, táncbemutatók – magába szívott mindent, amit csak a háborús és forradalmi káoszba fulladt Moszkva még nyújtani tudott. Most is a benne levő emberre gondol, akit csak a ritmus és tánc tud felszabadítani. A táncosnők ruganyos, eleven testére gondol, mely mozgásával láthatóvá teszi Szkrabinyin zenéjének misztikus lángjait. Például úgy, ahogy Ella Ilbak. Ella kétségkívül az észk kulturális élet érdekes jelensége, Jacques Dalcroze és Duncan tehetséges tanítványa.

Most végképp a sötét véletlenek uralma alá kerültek; a világra ereszkedő homály birodalmába.

Egy éles, váratlan szélroham veszélyesen az oldalára dönti a gépet. És már is újabb légörvénybe jutottak: a repülőgép kőként hullik alá. A Baltikum legfőbb ura kidülledt szemmel, görcsösen markolja az ülést. Drága gyermekeim, édes Alexandrámm... *Unser Vater in dem Himmel! Dein Name werde geheiligt! Dein Reich komme...*

Rigában előrelátóan zsebre vágott egy üres, fém cukorkásdobozt, ha netán a csészenyi reggeli kikívánckozna belőle. Most jó hasznát veszi.

Dellinghausen soha többé nem akar madár lenni.

– A továbbrepülés életveszélyes! – kiabálja a pilóta, a fekete bogár. – Sajnos le kell szállnunk!

A választ nem hallja.

Nem csupán Seckendorffnak kell ellenkeznie vagy engednie az észtek nyomásának – most, hogy a császár távozott, egyszerre fejtelnek és pipogyák lettek a valamikori kemény és merev birodalmi német tábornokok!

Késő?

Valóban késő?

Dellinghausen érzi, hogyan dől romba nagy álma. Mégis megkönnyebbülés-félét érez, amikor megszűnik a gép rázkódása, és a kerekek keményen a földhöz csapódnak.

A leszállást recsegés-ropogás követi, a légcavar beleütközik valamibe, a motor leáll. Egy szántóföldön érnek földet, amely tele van szénaszárító állványokkal.

Eduard Julius Alexander von Dellinghausenben fölébred az igazi mezőgazda. Két lábbal ismét szilárd talajon állva és a behorpadt légcavarba kapaszkodva elordítja magát ékes észk nyelven:

– Mennykő és pokol! November van, és a petrencerudak még kint vannak a földeken?!

Ezzel ér véget a Balti Hercegség álma.

Fordította Jávorszky Béla

Mogyorósi László

Team building

Mindegyik team buildingen,
ahová viszel engem,
szép team leaderem van egy vár,
vagy egy múzeumban vár
valami kínzókamra,
deres, lánc, spanyolcsizma,
s én mindig ámulok csak,
milyen szofisztikált vagy,
míg átvezetsz a rémes
középkoron fölényes
mosollyal, hiszen elhagy
erőm, kegyetlenebb vagy
te bármi borzalomnál,
mit íme, megmutattál,
egy szavad, pillantásod
bennem mélyebbre vágott,
mint bármi bárd, szekerce,
a kifinomult elme
nyom nélkül húz karóba,
s a színarany karóra
csuklódon rám szivárványt
vetít, udvari ármány
jobban kínozt Turandot
eszközénél, uralkodsz,
és hiába esengnék,
rám borítasz egy kelmét,
sírásod is olyan vad
csak, mint hajnali harmat.

MOGYORÓSI LÁSZLÓ (1976) Debrecenben élő költő. Utóbbi kötete: *A szerelem valami más* (Napkút Kiadó, 2011).

Más istenek

Szemébe nézek, éjszakák
tüzét látom, s a vér szagát
szimatolják már ordasok,
már azt sem tudom, hol vagyok,
burjánzó, buja dzsungel ez,
hol árnyak, szárnyak sebzenek,
madár verdes, vagy angyal az,
a ködben felsejlő alak
megment vagy végképp elveszejt,
ki némán ad csak jelre jelt,
mint indiánok, olvasok
tépázott lombot, lábnyomot,
mégsem tudom, hogy merre megy,
bölcsők, sírhalmok rengenek
lépte nyomán; oly nesztelen
volt az életemben jelen,
s most távoli lélegzete
szívemig hatoló zene,
ahogy szemhéja megremeg,
lepkék szárnyánál könnyedebb,
s szempillák surrogása nem
hagy szenderegni édesen,
nevetése lármázza fel
a vadont, és úgy énekel,
mint paradicsommadarak,
de hány regiszttert hordanak
hangszálai, mint orgona
sípjainak fuvallata
imára, térdre kényszerít,
fejem fölé sátrat terít,
barokk kupolát, csillagot,
ahogy felettem felragyog,
elkápráztat freskóival,
melyről a menny belém nyilall,
talán sátáni praktika,
mely elvisz egész Attika
partjaihoz, s más istenek,
más papok, szobrok intenek.

Requiem

Ki lélegzett, élt egykoron,
ím, már csak hamu és korom –
ősz haja rég aranylott,
ősei még parasztok,
s ő sem királykisasszony,
csak maréknyi hatalmon
osztozott, és csatázott
érte, a fél világot,
vagy talán az egészet,
szerette volna részeg,
fojtott, tomboló vággyal,
arany- s hamuhajával,
nem volt sem Margaréta,
Sulamit ivadéka,
nem láttam soha ifjan,
nem láttam már a kínban,
feltámadó szél hord most
szemembe forró kormot,
s már csak feketét látok,
fekete hattyús álmod,
a karcsú és törékeny
Turandot kontyát régen,
karcsú, fehér tenyérben
hogyan lapul meg az éden,
hogyan oszt mégis kint, és
miért elég egy intés
hóhérnak s áldozatnak,
vérpadra mért hajolnak
a hercegek is önként,
mért tűri ezt az önkényt,
ki maga is hatalmas,
a szépség mért nem aljas,
ha íté, bölcs mitől lesz,
mi kényszerít, hogy törlessz,
akár uzsorás bankár,
mért hiszed, hogy a hangár
valami ősi gépet
rejt, s emeli kiégett
szellemed fel az égig,

keselyűk, sasok tépik,
mert lábujjhegyre állva
felrajzoltál egy tábla
közepére egy szót, s most
brainstormingoddal ontod
a *Jó* szinonímáit,
míg krétád el nem vásik,
míg el nem érsz egy másik
galaxis peremére,
hogy visszafele nézve
lásd, hogyan kulcsolódnak
egybe a szelíd és vad,
a jó és a kegyetlen
e világegyetemben,
minden színét s fonákját,
hisz ugyanazt kottázzák,
ez ugyanaz a rézkarc,
mi egybefonhat két kart,
s elválaszthat örökre
hörögve vagy röhögve,
a copf kötél, erősebb,
mint acélsodrony, tőled
Mephisto már kicsalta
szignód, a sírkőn rajta:
nincs isteni ítélet,
sorsod – terhed tiéd lett.

Párizsi mozaik nap- és dicsfényben

„Dicsőség a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának!” – néz rám 2018 nyarán a nyüzsgő tömegben egy ismerős jelszó, és behunyom a szemem. 1968-ban is gyönyörű nyár volt: nem olvastunk újságot, nem hallgattunk rádiót, napjainkat kitöltötte a korcsulai nyaralás élménye. De lejárt a szabadságunk, és haza kellett indulnunk. Elhelyezkedtünk a hajón, és néztük a végtelen, kék adriai tenger pillanatonként változó játékait, amikor váratlan izgalom öntötte el az úszópalota minden zugát. „A magyarok bevonultak Csehszlovákiába” – hallottuk szerb, horvát, német, angol, holland stb. nyelveken. Jó időbe telt, amíg egy televízió képernyője elé jutottunk, és nem a magyar, hanem a dicsőséges szovjet tankokat láttuk Prága utcáin. Párizsban talán senkinek sem jut eszébe ez a kommunista gloire. Nem gondol a kivégzettek millióira, a gulágokra s arra, amit a városban járatos magyar költő így fogalmazott meg: „Ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van...” A múltba feledkezve egy másik tömeget is magam elé képzelek: tizenkét évvel Budapest újabb lerombolása után vörös zászlók alatt Mao könyvét lengetve masíroztak Párizs utcáin. Emlékszem az egyik jelszóra: „Il est interdit d’interdire!” (Tilos megtiltani!) Ezzel párhuzamosan Mao kultúrharcának könyörtelen tiltásai több tíz millió vele egyet nem értő életébe kerültek. Hatvannyolc szellemének nem azt nevezik, amire Prágában vágytak, hanem az itt született anarchikus szabadságeszményt. És akik szerint „tilos megtiltani”, azok – elhallgatással, jelszavakkal, csóllátással – mindent tiltanak, ami nekik nem tetszik. De semmit nem látnak, ami nem ebből a szellemből következik.

Kinyitom a szemem, és tapasztalom, hogy az előbb idézett – egykor annyiszor hallott – szólamon senki sem ütközik meg. A szöveg persze orosz nyelvű, cirill betűs. Jelentését az én magyar tudatomba a történelem könyörtelenül beleégette. A múzeum látogatóinak többsége viszont akkor is másként olvasná, ha értené. Unokám már az új század gyermeke, s oroszul sem tanult, a jelszóra

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kölcsény, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója. *Vérmező – A gillotine évei Magyarországon* (Bp., 2016) című könyve középpontjában Kazinczy Ferenc áll.

neki is föl kell hívnom a figyelmét. Akik ide jönnek, a művészi törekvésekre kíváncsiak azon a kiállításon, amely 2018 nyarán a Pompidou Központ ehhez illő épületében Marc Chagallnak, Vityebszk művészeti „komiszárjának” a „projektjét” mutatja be.¹ Ő a kedvencem az új világ új művészetének megteremtésére vállalkozó tizenkét híres alkotó közül. Meséket idéző képzelete csupa ötlet, játék, merész látomás. Tőle és a katalógusban felsorolt társaitól mintegy 250 művet és történelmi dokumentumot láthattunk Párizsban.

Chagall Vityebszk történelmi viharok által többször elpusztított és újraéledt városában született és nőtt föl. A katalógusból tudhatjuk, hogy az ősi település ma Fehéroroszország területén, az északi, orosz határ közelében található. Nem nehéz kideríteni, hogy először balti népek telepedtek itt le, majd jöttek a szlávok. A város alapításában két kijevei – Olga hercegnő és a magyar történelemből ismerhető Bölcs Jaroszláv² – játszott legendás szerepet. A hagyomány szerint az egyik – ma is álló – templomban kötött házasságot Alexander Nyevszkij, aki megállította a német lovagrend seregeit. A város 1320-tól a litván (litván–lengyel) királysághoz tartozott, majd Lengyelország 1772-es fölosztásakor az Orosz Birodalom része lett. Festőnk – az 1897-es népszámláláskor, amelynek adatai azt rögzítették, hogy a lakosság 52%-a zsidó – jiddis anyanyelvű, tízéves gyerekként iskolába járt. Részletesebb kutatásból nyilván az is kiderülne, hogy a többi – katolikus és pravoszláv vallású – vityebszki közül hányan beszéltek otthon litvánul, lengyelül, bjelorusz vagy kijevei nyelvjárásban (azaz ukránul), illetve oroszul. (Számos hasonló népességű települést találunk Európa eme periferiáján.) Művelt város lehetett, mert sok iskolát tartottak fenn: Chagall itt alapozta meg műveltségét, valamint rajztudását és (kiváló tanára vezetésével) festői látását is. Családjának anyagi helyzete nem csupán azt tette lehetővé, hogy 1906-ban Szentpéterváron, a birodalom akkori fővárosában – és pezsgő kulturális központjában – folytassa tanulmányait, de abban is támogatták a már saját műveket is értékesítő fiatalembert, hogy menyasszonyával 1910–14 között Párizsban éljen. Nem a háború, hanem házasságkötése miatt tért vissza szülővárosába. Hiányos ismereteim miatt nem tudok róla, hogyan került kapcsolatba a forradalommal és a bolsevikokkal, akik 1917-ben kinevezték „Chagall elvtársat” Vityebszk művészeti „komiszárjának”, és megbízták, alapítson múzeumot és művészeti iskolát, rendezzen tanfolyamokat, előadásokat, kiállításokat. Harmincéves volt, és elismert művész. Első feladatként a nagy októberi forradalom látványos megünneplését bízták rá. További terveire meggyőzte El Liszickijt, aki a háború óta a városban volt tanár, és odahívta a kijevei születésű, lengyel származású, de magát orosznak valló Malevicset is. Meg voltak róla győződve, hogy ők és a többi művész képesek megváltoztatni a világot. Létrehozzák a forradalom művésze-

1 Chagall, Liszickij, Malevics és az orosz avantgarde Vityebszkben, 1918–1922. Pompidou Központ, 2018. március 28. – július 16.

2 Lánya I. András királyunk felesége, Salamon király anyja volt, s egy legenda szerint ő ajánlotta „Attila kardját” (ami ma Bécsben látható) Nordheimi Ottónak.

tét, a forradalmi népnek pedig művészeti iskolát teremtenek, ahol minden irányzat és minden művészeti ág fölvirágozik majd. Ehhez képest Chagall, miután tanítványai a karizmatikus Malevicshez pártoltak, és a sokszínűséget föl-váltotta az absztrakt uralma, 1919-ben Moszkvába ment, majd négy év múlva Nyugaton építette tovább művészi pályáját. 1937-ben francia állampolgárságot kapott, ezután részben az Egyesült Államokban, főleg azonban választott új hazájában élt. Itt is halt meg 1985-ben. Vityebszk mítosszá vált, amire a kiállításon Chagall művei mellett néhány művészi kivitelű zsidó könyv utal. Az orosz avantgárd első nagy iskolája gazdag képzőművészeti anyagot hagyott az utókorra, s ezt mutatja be a kiállítás. (Közte Malevicsnek a város középületeit, üzemeit színesen „kidekoráló” tervezeteit.) Az már csak más forrásokból tudható, hogy mára a szovjet birodalom szétesésének következtében ismét fölvirágozott Vityebszk kulturális jelentősége: a kilencvenes évek óta roppant büszke zsidó hagyományaira és híres fiára, akinek szobrot állított, szülőházában múzeumot alapított, emlékére fesztiválokat rendez.

A kiállítás nézője nem kételkedhet abban, hogy az iskola alapításakor a három világhírű művész (és kiállító társaik) maradéktalanul hittek a születőben levő új világban. Abban a jakobinus hagyományból vett elvben is, hogy ehhez a régit le kell rombolni, annak vezető rétegét meg kell semmisíteni: jöjjenek a forradalom győztesei. 1917-ben Lenin, Trockij, majd Sztálin. És Dzserdzsinszkij. Mert a Cseka (a GPU, a KGB) letartóztatásai, meghurcolásai és kivégzései nélkül a régi nem tűnik el. Chagall – amint láttuk – nem sok időt adott magának, hogy ezen töprengjen: kilépett belőle, mint egy rossz cipőből, ahogy a sokkal későbbi magyar muzikelnben (írója, amíg le nem csukták, kommunista volt) éneklük. A két másik művész Vityebszkben maradt. A legfiatalabb, Lazar Markovics Liszickij a matematikában látta a művészet megújításának és új valóság teremtésének a nagy lehetőségét, egyik úttörője lett a geometrikus formák – körök, négyzetek, háromszögek – művészi alkalmazásának. A cári Oroszországról ugyan azt szokás mondani, hogy a népek börtöne volt, de határai nem lehettek úgy lezárva, mint annak a Szovjetuniónak, amit az idősebb magyarok ismertek. A művésznevét El Liszickijre rövidítő fiatalember 1909-ban már Darmstadtban tanult építészetet. Ezzel párhuzamosan a kubizmus és expresszionizmus érdekelte. Később Vityebszkben alakította ki azt az absztrakt stílust, ami egyrészt világhírűvé tette, másrészt elősegítette, hogy 1920-ban ő is elhagyja a kisvárost, és Berlinben – egyebek között Moholy Nagy társaságában – foglalkozzék a tér-sík vizualitásával és a vasbeton jövőjével. Eljutott Párizsba, majd 1921-ben nagy kiállítása nyílt Berlinben. Azt hirdette: „számunkra a művészi alkotás nem magának való érték, nem öncél, nem sajátos szépség, (hanem) objektív tudományos alapon épülő, céltudatos építészeti tevékenység”. Hamarosan azonban súlyos tüdőbaját gyógyíttatta Svájcban, majd 1941-es haláláig Moszkvában élt, de nem festői munkáiból, hanem mint dekoratőr és kiállításrendező. Ekkor már egy évtizede a szocialista realizmus uralta a szovjet művészetet, El Liszickij absztrakt alkotásai tilalmi listára kerültek. Az iskola tagjai közül csak négyen

élték túl a múlt század közepét. Chagall után Nicolai Sutin volt a legsikeresebb, aki 1922-től egy moszkvai porcelángyárban hasznosította művészi képességeit, majd ő tervezte az 1937-es párizsi és a két évvel későbbi New York-i világkiállítás szovjet pavilonját.

A Chagallnál évekkel idősebb Kazimir Szemjonovics Malevics 1906-ban már ismert művész volt, kiállításait jelentős siker kísérte Oroszország – ekkor igen élénk – szellemi életében. Műveinek értékesítése lehetővé tette, hogy a háború előtt ő is belekóstoljon a párizsi életbe. Nonfiguratív festészete itt is általános figyelmet keltett. Mire Chagall meghívta Vityebszkbe, ahol a „komiszár” távozása után – rangidősként – az iskola élére állt, ő – mint a suprematizmus, a minden tárgyi vonatkozást elvető geometrikus absztrakció prófétája – lehetett a Vityebszki „projekt” meghatározó mestere. A kiállítás rendezői őt idézik, miszerint ez a párt politikájáért messzemenően lelkesedő vizuális művészeti kísérlet azért futott zátonyra, mert tanárai nem kaptak fizetést, és az éhhalál szélére sodródtak. Azt már nem teszik hozzá – és erre a párizsi nézők közül nyilván kevesen gondolnak –, hogy a forradalom utáni polgárháború következtében mindenki éhezett. A főváros Moszkvában kicsit talán könnyebb volt egy elismert, párthű művész élete, de Malevics 1926-ban az immár Lenin nevét viselő Petrográdba ment. A következő év során (az orosz uralom alól felszabadult) Varsóban aratta élete legnagyobb személyes sikerét, ahol nemzeti hősként fogadták. Iskolája támadt, mégis visszatér a Szovjetunióba, ahol Sztálin 1932-ben betiltott minden avantgárd törekvést, és föloszlatta a „szabad művészek” szervezeteit. Örülhetett, akit nem tartóztattak le, aki nem került valamelyik kényszermunka-táborba. Malevics „csak” nyomorgott. Elfeledve hal meg 1935-ben.

Hiába dicsőítették a pártot, a Szovjet Birodalom megtagadta azt az „új művészetet”, amit nagy tehetséggel képviselt a három vezető és a hozzájuk csatlakozott többi kilenc kevésbé híres művész. De vajon csak Sztálin tagadta meg – Hitler hatalomra kerülése előtt – a MŰVÉSZEK szabad alkotáshoz s még szigorúbban a szabad társuláshoz való jogát? Nem lehet, hogy már a katonai szótárból vett „komiszár” fogalom, amivel a párt Chagallt fölruházta, azt jelentette, hogy a bolsevik hatalmi érdek fölötte áll az egyéni terveknek, szándékoknak és művészi törekvéseknek? A párizsi kiállítás világosan szemlélteti, hogy jelentős művek vállalt közös célja a bolsevik propaganda minél hatásosabb vizuális szolgálata volt. Ez a szándék határozott és igen tudatos beleszólás a politikába – a világforradalom reményében. Biztosra vehetjük, ez a fajta propaganda nem érintette különösebben nagy hatással a (nyomorgó) „proletariátus” (és a „dolgozó parasztság”) magatartását, vágyait, indulatait. Annál inkább azt a gondolkodó réteget, amely már (legalábbis azt hitte) csak az „ellenségge” nyilvánítottaság és a behódolás között választhat. Az utóbbi elfogadásához segítséget kapott a művészetben rejlő képzelőerő és a „természettudományos világkép” győzelmével járó anyagi sikerek ígéretével ahhoz, hogy szemet hunyjon az osztályharc borzalmai, a kivégzések, elhurcolások, a közvetlen ismerőseit érintő ilyen-olyan megfosztó intézkedések „elkerülhetetlen”, de ideiglenes rosszként való elfoga-

dásához. Minden harc áldozatokkal jár, az okos ember igyekezzék, hogy ne kerüljön az üldözöttek közé. Mindebből a Nyugaton fölnőtt, ott iskolázott, a jóléti társadalom kényelméhez szokott érdeklődő nem sokat érthet. Nekem viszont a betiltás és a betiltók jutottak eszembe, akikkel a Chagall-kortárs Kassák (közel sem olyan sikeres) példájában találkozhattam. Nincs ez ellentétben a „hatvan-nyolcasok” elveivel?

1909 májusában a párizsi Théâtre du Châtelet-ban indult Szergej Gyagilev szervezésében az Orosz Balett legendás története. Egészen alapítójuk haláláig főleg Párizsban játszottak, gyakran a Garnier Operában. Sikereiket az I. világháború sem szakította meg (csak 1918-ban nem tartottak új bemutatót), még kevésbé a forradalom. Bolsevik vélemény szerint a világ táncművészetének megújítója a „burzsoá dekadencia” képviselője volt, ki is tiltották a Szovjetunióból. Ezért aztán – Párizs ígézetében a vityebszki „projekt” időszakában – egyebek között olyan jelentős festőket is megnyert a színpadi látványteremtésnek, mint Pablo Picasso. Az Opera egyik előadására sem jutottunk el, de a híres épületet alaposan megnézhattuk, s így betévedtünk a *Picasso és a tánc* című lenyűgöző tárlatra is.³ Nem sokkal az orosz forradalom előtt ugyanis a depresszióba esett festőt Gyagilev meghívta Rómába, hogy vegyen részt a *Parade* balett színpadra állításában.⁴ Picasso beleszeretett az Orosz Balett egyik táncosnőjébe, egy tábornok lányába, Olga Koklovába, akit Párizsba visszatérve feleségül is vett. Belemerült a társulat életébe, díszletet, jelmezeket tervezett. A mostani kiállításon lenyűgözően érdekes makettek, figurákat, rajzokat, színes – rögtönzött – festményeket láthattunk. Picassót valóban magával ragadta a tánc szelleme, ami mindent (álló helyzetben is) mozgásban tart. És persze összes művészi megoldásban benne van Picasso meghökkentő ötletekben bővelkedő, egybetartozókat szétválasztó, össze nem illő dolgokat egymásba kapcsoló képelete. El Liszicijikj és Malevics geometrikus rendjével ellentétben itt sajátos „rendetlenség” uralkodik, ami annyiban emlékeztet az ő törekvéseikre, hogy ebből épül föl Picasso „Párizsi iskolája”. Aminek a hatását aztán láthattuk a Pompidouban kiállított legújabb művekben – azt hiszem, sokkal szegényesebb, a tárgyak önmagukban vett fontosságára alapozott formában.

Egy időben Picasso (és Sartre is) a Raspail sugárúton, annak külső részén lakott. Távol a valaha arisztokrata St. Germaintól, ahol sok szép palotát láthat a báméskodó. Ezek egyikén fedeztem fel Marc Sangnier emléktábláját, akiről bizony semmit nem tudtam, itthon kellett tisztáznom, hogy ő alapította a jelentős *Le Sillon* című katolikus folyóiratot, és egyik leghatásosabb kezdeményezője volt a francia kereszténydemokrata mozgalomnak. Azért időzünk itt kisé hoszszabban, mert két házzal odébb volt a rövid életű Theatre de Babylone, aminek azonban nyomát sem találtam. Pedig 1953. január 3-án – még tehát Sztálin éle-

3 *Picasso és a tánc*. Garnier Opera, 2018. június 13.–szeptember 16.

4 A *Parade* zenéjét írta: Erik Satie, szcenárium: Jean Cocteau, főszereplő: Vaslav Fomics Nizinszkij, színpadkép és jelmezek: Pablo Picasso.

tében – itt mutatták be Samuel Beckett (az Ellenállás egykori részvevője) *Godot-ra várva* című színművét.⁵ (Hiába játszották háromszázas sikerszériában, a Theatre de Babylon a következő ősszel csődbe ment, és végleg bezárt.) A modern dráma történeke ez legalább olyan fontos eseménye, mint a vityebszki projekt. Mélységes kiábrándultságot sugárzó színjáték tökéletes ellentéte a Chagall, El Liszickij, Malevics vezette iskola jövőbe vetett hitének, sőt Picasso kísérletező kedvének is. Pedig a színpadra vitt emberszabású lények végsőkéig leegyszerűsített abszurd körülményei nem állnak távol El Liszickij és Malevics művészi elképzeléseitől. Ahogy a korábban elfogadott esztétikai normák lerombolásának szándéka sem. Köztudomású, hogy a dráma tehetetlenségtől bénultan szorongó hősei reménytelenül várakoznak valamire, amit semmi ismert fogalommal vagy más létezővel nem lehet azonosítani. Mi itt, a kis Magyarországon, a párizsi előadás idején érettségire készültünk, egyetemre jártunk vagy dolgoztunk, ha nem voltunk internálva, elhurcolva, bebörtönözve, és legfeljebb csak tudatunk legmélyére zárva vártuk – a Változást hozót. A darabot Budapesten (a Thália Színház) csak egy évtizeddel később mutatta be, s mivel a hatalom nem kívánta Godot eljövételét, botrányt váltott ki, mert akire a dráma hősei várnak, ha ma nem is tudott eljönni, holnap biztosan megérkezik. Néhányan talán fölkaptuk a fejünket Estragon kérdésére: „Nincsenek többé jogaink?” Arra a következtetésre viszont aligha jutottunk, hogy azért nincsenek, mert valamit „elbaltáztunk”. A legtöbb néző – magába fojtott – válasza csak az „elvették” lehetett. De ötvenháromban még reménykedni se mertünk a korlátlan Rákosi-uralom végében és a szovjet megszállók távozásában. Három és fél év múlva (ötvenhat őszén) a párizsi színházba járók közül egyesek tudatába bevillanhatott: Budapesten valami ahhoz hasonló – vagy annál is szörnyűbb – történt, mint amikor (a Versailles-ban császárrá kikiáltott) Vilmos, majd Adolf Hitler csapatai bevonultak a Fény városába. Az idősebbeknek eszébe juthatott, ők is gyűlöltek a betolakodókat, a harsányan hirdetett náci eszméket, rettegtek az elhurcolásokat.

A velem majdnem napra egyidős Françoise Sagan – már 1954-ben világhíressé vált – *Bonjour tristesse* című regényében⁶ olvasom azt az elbeszélő hősnő életében beteljesült ígéretet, hogy édesapja meg fogja neki „mutatni Párizst, a fényűzést, a könnyű életet”. Miután a regény 1957-ben *Jó reggelt, búbánat* címmel magyarul is megjelent, egyedül ez a számomra elérhetetlen ígéret maradt meg bennem. Pedig a világhír talán nem alaptalanul kapta szárnyra az édeskeserű történetet, amelyben a „búbánat” szerepét leginkább Paul Eluard mottóul választott verséből⁷ érthetjük meg. (A harcos kommunista persze csak a szerelmi gyötrelmek miatt köszönti jó reggellet a búbánatot.) Az alapvetően vidám, életszerető Sagan Európában talán elsőnek fogalmazta meg azt az életérzést, amit majd hatvannyolc maoista fiataljai terjesztenek el a világban. Belőle azon-

5 Samuel Beckett: *En attendant Godot*. Párizs, 1952, Edition de Minuit.

6 Françoise Sagan: *Bonjour Tristesse*. Párizs, 1954, Édition Julliard.

7 Paul Eluard versének címe: *A peine défigurée*.

ban tökéletesen hiányzott az az „osztályharcos” gyűlölködés, ami az intellektuális lázadókat a Vörös Hadsereg Frakcióba és más terrrorszervezetekbe vezette. Két évtized múlva úgy hozta a sors, hogy viszonylag sokszor megfordultam Párizsban, Sagan nemzedékének néhány (kevésbé sikeres) tagja a lakására is meghívott. A közismert jövedelmi különbségeknél jobban lenyűgöztek azok az önmagukban is értékes tárgyak, amelyeket családjaiktól örökölték, s amelyek azt az évszázados polgári jólétet tükrözték, ami nálunk igen kevés helyen maradt csak meg. Ez volt életük magától értetődő közege, amire vigyáztak, amit gyarapítottak, de aminek nem tulajdonítottak különösebb fontosságot. Megteremtése nem életcél volt, hanem a múltjuk adottságaként szolgálta jó – vagy rossz – közérzetüket. Személyes tapasztalataik közül éppen azok hiányoztak, amelyek a miénket meghatározták. Miközben világképüket alapvetően az alakította, amit a múltból kaptak, képtelenek voltak fölfogni mások sorsában ennek végzetes következményeit. Meg voltak róla győződve, hogy a világnak olyanra kellene lennie, mint az övék, amivel mégis számtalan kérdésben elégedetlenek voltak, szocialista szellemű közhelyeket hangoztattak. Természetesen minden kérdésnél és válasznál tapasztalták nyelvi nehézségeimet, tudták hol élek, de itt, budapesti vendégeinkként csak azt láthatták, amit mutathattunk. Ezek a kapcsolataim az idők folyamán megszakadtak, de biztosra veszem, aki él még párizsi ismerőseim közül és jární tud, megnézte a bevezetőben említett kiállítást. És csak a művészi alkotásokat látta. Sem az 1917–1922 közti oroszországi borzalmak, tömeges kivégzések, sem a Sztálin-kor szörnyűségei, sem ötvenhat, sem a Prágai Tavasz nem jutott eszükbe. Sagan kellemes olvasmány, az idegen inkább az ő Párizsát látja, nem Beckett nyomasztó világát, ami azonban sokkal nagyobb hatást gyakorolt irodalomra és politikára egyaránt.

A Centre Pompidou további termeiben már jórészt nem a Szovjet Birodalomban, hanem a „szabad világban” készült művek vannak kiállítva. Bármilyen fontos Vityebszk a „modern” művészet eredettörténetében, a dicsőség Párizsból és Párizsra sugárzik. Ahhoz, amit ma újabb francia művészetnek tartunk, sok nem ott született – köztük számos magyar – is hozzájárult. Termék sora szemlélteti a világ talán legnagyobb modern művészeti gyűjteményének elképesztő gazdagságát, ami lehetővé teszi, hogy időről időre újabb és újabb híres művek kerüljenek a falakra. Végül eljutunk napjaink művészi kísérleteinek termeibe. Útközben látjuk, hogy a Chagall komiszár által elvetett magból mennyi minden más is kisarjadt, mint amit az említett időszak kiállítás tükröz. Nem tartozik fölkészültségem körébe, hogy erről részletesebben szóljak, csak arra szeretném fölhívni a figyelmet, hogy Malevicsnek (vagy Liszickijnek) eszébe sem jutott a tárgy fogalmának az az értelmezése, amiről Pálfalusi Zsolt írt hozzáértően a *Hitel* 2018. októberi számában a piszoár művészi alkotássá nyilvánítását elemezve. Talán azért sem, mert ilyen tárgyat Malevics – mivel halála után terjedt el általánosan a fürdőszoba és (idegen szóval) toalett (mosdó, illemhely) kultúra – talán nem is látott. (A hetvenes években olyan párizsi szállodában laktam, ahol csak „pottyantós” WC volt – a folyosón, közös használatra.) Hozzá kell

azonban tenni, hogy a festő természettudományos alapozású racionalizmusa is kiment a divatból, a „fogyasztói társadalom” tárgyainak új szerepkörbe állítása mintha a természettudományos világkép mindenek fölöttiségének a megkérdőjelezése is volna. Egyszerűen nem hisszük már, hogy az jobb világot teremthet, miközben nem lehet kétségünk a felfedezések – idegen szóval: az innováció – hihetetlen gyors, körülöttünk mindent megváltoztató jelentőségéről. Csakhogy ennek az információs kornak sokkal nagyobb arányban lett a képzelőerő és a művészi-irodalmi fogékonyság az alapja, mint az elavulóban levő technikai ismeretek elsajátítása. Valahogyan úgy, ahogy – jó régen – Kodály elképzelte, ahogy napjainkban – egyebek között – az agykutató Freund Tamás hirdeti.

Nézem a múzeumi termekben velem együtt szemlélődőket, s meg kell állapítanom, hogy a fiatalabbak kevésbé idegenkednek a rám hatástalan „mai” művek értelmetlenségétől, mint én, aki inkább a csodálatos kilátást nyújtó elegáns étteremet választom, hogy szokatlanul mélyen a zsebembe nyúlva jómódú turistákkal – köztük sok franciával – ebédelhessek. Annyira nem vagyok már szegény rokon, mint amikor évtizedekkel ezelőtt először bámultam meg a Centre Pompidou furcsa építményét. Szépnek ma sem mondanám, de hatalmasnak igen. Alattunk terül el a világ művészetének fő fővárosa. Nemcsak az étteremből, de a mozgólépcsőkkel elérhető folyosókról is lenyűgöző kilátás nyílik a lábunk alatt lüktető városra. A különböző híres épületekre, amelyek Párizs nevezetességeit adják, és évszázadok óta a nagyhatalmi szellem, a legtöbb franciának magától értetődő „Gloire” gőgös öntudatát sugározzák. Ezzel együtt hívják föl magukra figyelmünket a híres paloták és templomok saját külön történetükkel is. Számba veszem az innen látható nagy múzeumokat, és tudom, nem lesz időnk mindegyiket végignézni. De Monet *Tavirózsáit* meg akarom mutatni az unokámnak, ő meg a Grand Palais-t akarja megnézni, s mindketten fél napot szánunk a Musée d'Orsay-ra, ami aztán utolsó délelőttünkön „technikai okból” zárva marad. (Ott sem minden tökéletes.) A Szajna másik partján látható az Invalidusok épületegyüttese, melyben még a napkirály rendezte be a háborús veteránok kórházát, ahol ma az Európai Unió messze legnagyobb hadseregének dicső múltját bemutató múzeumot találjuk (A „dicső” nem elírás: francia vonatkozásban a PC megengedi ennek a szónak a használatát!) Itt található Napóleon sírja, amit csak úgy lehet megnézni, ha meghajtjuk előtte a fejünket. A Notre Dame épülete a földi ember és a magasból mindent irányító Jóisten kapcsolatába vetett hitet sugározza. Vajon mit fognak föl ennek misztikumából a bejutásért napközben órákig türelmesen sorban állók? Vasárnap este (ingyenes) szentmise Párizs érsekeinek közreműködésével. A kíváncsiak tömegében a szertartás leginkább a minket körülfogó fekete bőrű nőknek nyitja meg a szívét, és emeli föl Krisztus testének befogadásához. Egy ateista, a keresztény értékek létét is tagadó köztársaságban mosolyogva vallják meg hitüket, és nyújtják felénk kezüket – békét hirdetve. A metrón is együtt utazunk a gyarmatokról betelepült, beilleszkedett, jól öltözött arab és afrikai származékokkal, s nem tudhatjuk, mit

gondolnak a gyarmatosító múltjukat hangosan elítélő, de miránk – Közép- és Kelet-európaiakra – csak kihasználható gyarmatlakóként gondolni tudó útítársaikról. Ne legyen kétségünk: az erős francia állam úgy képviseli a haszonvadász befektetők érdekeit, mint a gyarmatosítás korában. Ha a jelenlegi francia elnök, Macron politikájáról lehántjuk a divatos szólamokat, oda jutunk, hogy a legszívesebben ugyanúgy maga határozná meg Európa rendjét, és maga választaná ki – hívei közül – az országok vezetőit, ahogy egykor Napóleon nevezte ki a vazallus királyokat. Ne feledjük: benne mi, magyarok hódítót láttunk, amikor sokan a szabadság bajnokát. Miután Bécset is hódoltatta, többen abban reménykedtek, hogy Budán lesz a Habsburgok új székvárosa.

Ábrándozás helyett megcsodálom a Párizs arisztokratikus előkelőségét szemléltető parfümmúzeumot. Benézünk a Champs-Élysée fényes szaküzletébe, ahol lélegzetállító árakon kínálják azokat a nagy szakértelemmel kikevert illatokat, amelyek többségét talán az Andrassy úton is megvehetnénk már, legföljebb nem az itteni változatosságban és eleganciával. A Montmartre lábainál egy gusztustalan vegyesboltban olcsóbb az őszibarack, mint a mi (2018 nyarán szemérmetlenül drága) piacainkon. Zola híres regényt írt Párizs gyomráról, s még láthattam a régi Le Halle-t, ahol a hatvanas évek végén valódi vásárcsarnok volt. A színesen nyüzsgő piac helyén ma érdektelen bevásárlóközpont áll, szelleme a vitybeszki kiállítását idézi, de Metró-csomópontként fontos találkozási hely. Környékéről eltűnt a testüket nyíltan áruló nők sokasága, ezt a szolgáltatást is máshová telepítették. Vendéglőt természetesen itt is mindenfélet találunk. Egy reggel (nem túl korán) vonatra szállunk, hogy megnézzük Trianont. Modern, jómódot, kényelmet sugalló, parkosított lakótelepen keresztül száguldunk, s bennem földübörög a gimnazista emlék: „Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?” A reformkor kezdetén kérdezte reménybeli olvasóitól a költő, de mára iskoláink tananyagából ez is kiszorult. Dicsőség? Ugyan. Eszünkbe se jussanak a franciák, akik arra büszkék, hogy vereségeiket mindig győzelemre tudták átváltani. Miután a versailles-i kastély csodáiért a tűz napon két órán keresztül élveztük a sorban előttünk álló amerikai diákok szellemes találóskérdés játékát, a számtalan filmben jellegzetességgént bevágott kastélypark tavának partján jó drága – és éhes turistákkal zsúfolt – kertvendéglőt találunk. Itt ehetjük a világ legrosszabb sült csirkéjét. Innen már csak néhány száz lépés Trianon. A két palota, ahol sorsunkról 1920-ban úgy döntöttek, ahogy mostanában Macronék szeretnék: fölülről és kívülről. A valódi viszonyokkal, amire hivatkoztak, mit sem törődve. (Valamire rájöttek azóta a franciák is, akik sárga mellényekben kitartóan tüntetnek elnökük ellen.) De maga a palota! Főleg a királyi! Az bizony értékes történelmi tárgyaival, fényes eleganciájával, művészi ízléssel berendezett termeivel teljes erejével sugározza a francia nagyhatalom dicsőségét. Ahogy Napóleon sírja. Ahogy a július 14-ei hatalmas díszszemle, amit a forradalom emlékére tartanak, de ahol azt látjuk, milyen erős és fölkészült a francia hadsereg. A sugárhajtású vadászok által az égre is fölrajzolt trikolor Macron dicső Franciországnak hatalmát hirdeti. Mert ez – szerintük

– nem nacionalizmus. A nép szórakozási igényének kiszolgálása (panem et circensis) pedig nem populizmus. Azt ugyanis mindig el kell ítélni – máshol. Közben pedig a sok bevándorló háttérű labdarúgó (kézilabdázó, kosaras és más élsportoló), akik 2018-ban világbajnokságot nyertek a francia gloire-t fényesíti.

A városban nyáron jó későn kapcsolják be a közvilágítást. Éjfél előtt megyünk az Eiffel-torony változó éjszakai kivilágítását megnézni. A Chaillot palota teraszán egy tűt sem lehetne leejteni, nemcsak a turistáktól, hanem a talán többséget kitevő petárda röppentyűket árusítóktól, akik nyilvánvalóan nem gall anyák fiai. Sokan kínálnak – jó pénzért – világhírű francia pezsgőt is. Üvegben, pohár nélkül. A turisták tömegében látunk olyan csoportokat, amelyek tagjai szájról szájra adják a palackot. A háromtagú zenekar természetesen világzenét játszik, s néhány fiatal táncra perdül. Majdnem a korlátig sikerül tolonganunk, hogy fényképezhessük a kivilágított tornyot. Valaki azt mondja, éjfél után jön a NAGY MUTATVÁNY. Leülünk a lépcsőre, és valóban újabb fényfestés következik. Még csodáljuk, amikor körülöttünk hirtelen nagy mozgás támad: az árusok iszonyú sebességgel, gazella ügyességgel száguldanak le mellettünk és közöttünk a lépcsőkön. Van, aki egyik kezében öt üveg pezsgőt szorongat, másikkal a tele üvegekkel tömött szatyrárt fogja. A bábáskodók harsányan röhögnek, mert tétova rendőrök futnak utánuk, aztán – üres kézzel – visszatérnek, beülnek autóikba, és elhajtanak. Ez is Macron Franciaországa. Zsúfolt metróval indulunk szállásunkra.

Párizsba érkezésünk napján a nevezetesebb tereken, vendéglőkben és nem tudom, hol hatalmas tömeg ünnepelte önfeledt jókedvvel a zene napját. A zenéét, ami annyiféle, ahány helyen játsszák. Ebből is óriási a kínálat mindig és majdnem mindenütt. Mi inkább a lényegesen kevesebb pénzbe kerülő városnézést választjuk, amivel nem lehet betelni, s amihez kivételesen szép, napsütéses időt kaptunk ajándékba. Búcsúzásul unokám leül a Magyar Intézet épületénél álló padra, a lány szobra mellé, s örülünk, hogy ott lehetünk, ahol kulturális hagyományainkból valami átsugárzik a Gloire országába.

Lapzárta után: Első párizsi utunk az ősi Notre-Dame székesegyház hatalmas tömbjéhez vezetett. Körbejártuk, s eszünkbe nem jutott, hogy néhány hónap múlva – nagypéntek előtt – elborzadva nézzük tetőszerkezetének pokoli lobogását a képernyőn. Majd egy felvételen azt látom, hogy a padok előtt, ahol az elmúlt nyáron misét hallgattunk, most üszkös gerendák halmozódnak a beomlott födém alatt. A katedrális az Örökkévalóban való hitet hirdette – hirdeti –, noha látogatóinak többsége a művészi alkotást csodálja benne. Most volt Húsvét: a feltámadás ünnepe.

Gy. Szabó András

Cervantesnek

„Don Quijote csupán számomra jött a világra,
s én az ő számára; ő tudott cselekedni, én meg írni...”
(Cervantes)

Szálanként foszlik el múltam,
sorsom önmagamba zárva.
Szemem hunyt héja mögött
suhan malmom vitorlája.

Kilátóm is oly magasan,
a borbélytányér Holdban,
feledni való, rút volt az út,
míg idevackolódtam.

Furdal, gyötör azóta is,
kínoz a sejtelem;
ki kivel játszott ott lenn:
én velük, ők énvelem?

Vitám vele van csak,
ki papírra írt, megidézett.
Úgy állt mellém, hogy becsapott,
áltatott a bolond lélek.

Hú médium, balga szolga;
bevégeztem, mire vágyott.
Az illúzió, súgtad egyszer,
legyőzi a valóságot.

Vízpartján a kék eget is
megkettőzve látod.
S mondtad azt is: porban ülnél,
por az ember eszmék nélkül.

Kopját adott, rozsdás vasat,
szívem fölé bádogvértjét,
térdem csuklott súlya alatt,
Sanchót kaptam ráadásként.

Könyvének, a „La Manchának”,
ő lett volna szereplője,
De az útra engem rakott,
végigjárni nem volt mersze.

Mozgatott, mint mutatványos,
drótszálakon bódéjában.
Valahányszor seggre ejtett,
fölemelte zörgő vázam.

Aztán hagyott, ájtatos lett,
vélt bűneit papnak gyónta,
s megtagadtad magad bennem
lepantói idióta.

Némán fekszem, kinyúlt testtel,
szemem hunyom, az út zárva.
Övé gyászom, s ha van remény:
mellettem a ló fékszára.

Önmagához

A csepűrágók kardja vonzott,
a zizegő arannyal vont fakard.
Suhant, villogott, mint igazi penge,
vakító fénye égette retinám.

Aztán, hogy kézbe vettem,
megláttam, hamis.
Hasított lécs volt, olcsó falemez.

Akkor már tudtam, kivet a világ.
Orvul kínálja végzetemet.

Titkosszolgák és célszemélyek, futballmezben – és anélkül¹

Néhai Réz Pál, a magyar irodalmi élet egyik utolsó nagyhatású „organizátora” (1930–2016), a legrangosabb magyar folyóiratok közé tartozó *Holmi* alapító főszerkesztője, valamikor a rendszerváltoz(tat)ás hajnalán, már nem emlékszem, milyen apropóból egy fura históriát osztott meg velem, amit nemigen tudott értelmezni. Réz Paliról sokan tudják, hogy kiváló műfordító is volt, aki jó néhány francia nyelvű alapművet (Gide, Kundera, Semprun stb.) ültetett át anyanyelvére. Azt viszont kevésbé, hogy kora ifjúságában, miután a vészkorszak baljós éveiben Nagyváradról átszöktek a román határon, családotól megjárta az olténiai Târgu-Jiuban levő internálótábor, ennél fogva románul is kitűnően beszélt, annál is inkább, mert az alapokat már váradi kisiskolásként elsajátította. Sőt, bár diplomát nem szerzett, Eötvös-kollégistaként egy ideig a pesti bölcsészkar román szakos hallgatója is volt. Nincs abban tehát semmi rendkívüli, hogy klasszikus román műveket is szerkesztett, sőt az erdélyi, román származású, híres francia filozófustól, Emil Ciorantól (1911–1995) fordított is. Még hozzá olyan magas színvonalon, hogy a Román Írók Szövetsége is tagjai sorába választotta, s gyakran meghívták különféle bukaresti rendezvényekre, közgyűlésekre, találkozókra.

Pár nappal egyik romániai útja előtt felhívta egy Nagyváradról elszármazott, idősebb pesti hölgyismerőse, és megkérte, vigyen el néhány doboz drága svájci gyógyszert a román fővárosban élő bátyjának, aki súlyos rákbeteg, gyakorlatilag halálán van. Az eset a nyolcvanas évek derekán történt, a ceausescui „aranykor”² legsötétebb időszakában.

Réz annak rendje s módja szerint elrepült a történelmi Havaselve székvárosába, betette bőröndjét a *Gara de Nord* környéki szállodája bemikrofonozott szobájába (amelyet a nevesebb vendégekre „utazó” román titkosszolgák megrogzított ősi szokás szerint távollétében szakszerűen átkutattak), s hogy mielőbb

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, diplomata, az MTA doktora.

1 Részlet a szerző *Az Aranycsapat és ami utána következik* című előkészületben levő könyvéből.

2 Novák 2011.

túllessen a megbízáson, rögvest taxit hívott, és kivitette magát a megadott címre, az egyik *mahalába*, ami magyarul lepukkant, falusias jellegű külvárost jelent. A ház, ahol a „célszemély” lakott, romos volt, falai omladoztak, pergett róla a vakolat, a kertet benőtte a gaz, mindenütt szanaszét dobált, rozsdás lábasok, törött üveg- és cserépkancsók, piszok, áporodott bűz. Az ajtó nyitva volt, a szobában leírhatatlan rendetlenség, a közepén széles, kerevetszerű franciaágy, rajta egy csontsovány, nyolcvanon túli öregember, pupillája tágra nyílt, ijesztően beesett, borostás arcán a *facies hippocratica* (hippokráteszi grimasz), a mindnyájunkra leselkedő végkifejlet hamisítatlan jelei. Húga igazat beszélt, valóban az utolsó stádiumban volt.

Nézze, Réz úr, szólt a teljesen elmagányosodott, idős férfi, miután megköszönte a küldeményt. Mint láthatja, nekem már annyi, talán pár napom van még hátra. Vesztenivalóm nincs. Elmondok önnek egy történetet, aztán azt kezd vele, amit jónak lát.

Én ama román állambiztonsági különítmény egyik tagja vagyok, akit sokadmagammal 1956 őszén Budapestre vezényeltek. Feladatunk a forradalom idején szétvert ÁVH újjászervezése s a kialakulóban levő Kádár-rendszer belső rendjének a biztosítása volt, amíg a magyar szolgálatok erőre nem kapnak. Természetesen mindnyájan magyarok voltunk, erdélyiek s főként partiumiak.³ Misszióink teljesítése után hazarendeltek bennünket, és megeskettek, hogy mindhalálig tartjuk a szánkat. A titkot elvisszük magunkkal a sírba!

Nagyon valószínű, nem ezekkel a szavakkal könnyített a lelkén (feltehetően „ellenforradalomról” beszélt!), s arra sem esküszöm meg, hogy hajszálpontosan adom vissza Réz Pál adomáját, de ez a lényegen nemigen változtat. Mert, ha a történet igaz, alighanem át kell némiképp értékelnünk a magyar és román titkosszolgálatok 1956 utáni ellentmondásos kapcsolatrendszerét! Mert, talán nem kell mondanom, az epizód nekem is komoly fejtörést okozott, s akárcsak Réz Pál, én se nagyon tudtam „értelmezni”. A mindenkori magyar-román viszony egyik szakterületem lévén, elkezdtem hát utánajárni, ilyen szemmel is tanulmányozni a korszakkal foglalkozó monográfiákat s dokumentumgyűjteményeket. De csupán egyetlen „érdekes” adatra bukkantam mindjárt két forrásban is: Valter Roman (1913–1983), a román állambiztonsági apparátus – közismert magyar nevén Szekuritáte (szeku) – moszkvai instrukciók alapján végrehajtott átszervezésének komisszára, később a titói Jugoszlávia helyett Gheorghiu-Dej népi demokratikus Romániájába hurcolt Nagy Imre-csoport (köztük Lukács György, Vas Zoltán, Újhelyi Szilárd, Vásárhelyi Miklós, felesége, Edit és három gyermeke: Júlia, István és Mari, Tánczos Gábor, Bácskai Vera, Losonczy Géza, felesége és Anna nevű kislánya, Rajk Júlia és ifj. Rajk László stb.) elszállásolásának fő felelőse (vagyis a jobbára székely eredetű, de magya-

3 Nyilván azért, hogy a bennszülöttek még az akcentusukból se gyaníthassák, hogy idegenek, „egy szomszédos baráti ország” (N. Ceaușescu [1918–1989] szöveleménye) képzett szakemberei nyújtanak segédkezet az új magyar rezsim konszolidálásában! (B-KB)

rul meg sem mukkanó snagovi őrszemélyzet parancsnoka, minimum „felsőbb kapcsolata”) már 1956 augusztusában valamelyik „spanyolos” elvtársa, majd legkésőbb október 25-e után barátja, a belgrádi nagyköveti missziójából hazatért Münnich Ferenc vendégszeretetét élvezte. Vagyis 56 mozgalmas őszén sűrűn megfordult Budapesten. Még az sem zárható ki, hogy ekkortájt csaknem annyi időt töltött a magyar fővárosban, mint Bukarestben (persze inkognitóban). Az idevonatkozó mindkét értesülést időközben megtaláltam, s a történeti hűség kedvéért az egyiket betű híven míg a másodikat részlegesen ide-másolom.

„Románia különösen érdekelt volt a forradalom leverésében, és a politikai helyzet gyors (vissza)rendezésében. Már október végén két magas rangú, magyarul tökéletesen beszélő párttisztviselő, Valter Roman és Aurel Málnășan [1911–1986; 1949 és 1952 között a Románia budapesti nagykövete, később külügyminiszter-helyettes] félhivatalos úton Budapestre érkezett, hogy első kézből tájékozódjon a kialakult helyzetről. Még a november 4-ei második szovjet katonai beavatkozás előtt tértek vissza Romániába, és máris arról számoltak be a pártvezetésnek, hogy Magyarországon ellenőrizhetetlen, a román érdekeket súlyosan sértő folyamatok indultak el. A forradalmat gyakorlatilag nacionalista puccsként értelmezték, és feltétlenül szükségesnek tartották annak mihamarabbi elfojtását.”⁴ Stefano Bottoni egyik írásában román forrásokra hivatkozva további részleteket közöl. Eszerint a két többé-kevésbé magyar származású, magas rangú román komisszár (V. Roman és A. Málnășan) október 29-én – inkognitóban – utazott Budapestre, és azonnal félreverték a harangot! Első üzenetükben ez olvasható: „Az első kapcsolatfelvételekből (a Vöröskereszt aktivistái, a nagykövetségi elvtársak) és az utazás során szerzett benyomásokból kitűnik, hogy e pillanatban az általános helyzet sokkal súlyosabb, mint azt Bukarestben gondoltuk. És ez annak ellenére így van, hogy a fegyveres konfliktusoknak véget vetettek. Jelen pillanatban nincs olyan politikai erő, amely ellenőrzés alatt tudná tartani a helyzetet. Nem érződik a párt jelenléte. A kezdeményezés továbbra is a reakció és a kormány kezében van, utóbbi nyomása alatt engedmény engedményt követ. Megjelennek a burzsoa pártok szlogenjei. A szovjetellenes hangulat elérte még a part- és államapparátust is [...] A szovjet nagykövetséget harckocsik veszik körül. A nacionalista szellemiség ereje minden elképzelést meghalad.”

A román felső vezetés félelme abban is megnyilvánult, hogy különleges műveleti csoportot hoztak létre, amelyet a kommunista Románia későbbi „legjobban szeretett fia”, Nicolae Ceaușescu (1918–1989) „és egy Bukarestbe kihelyezett KGB-tanácsos” koordinált. A csoport feladata az volt – olvashatjuk S. Bottoni tanulmányában –, hogy „az I. Csoportfőnökség (külső kémelhárítás)” által „előállított hamis osztrák, nyugatnémet, francia és olasz útlevellekkel” ellátott, „nyu-

gati túristának álcázott, magyar nemzetiségű tiszteket”⁵ dobjanak át a forrongó „szomszédos baráti országba” (N. Ceaușescu).

Erről forrásaink szegényessége miatt közelebbit egyelőre nem tudunk, de egy kanadai történésznő viszonylag új keletű tanulmányából kiderül, hogy a budapesti román követséget felkészületlenül érte a forradalom kitörése, és a részben magyar eredetű munkatársak – köztük Adalbert Tothfalusi [Tóthfalusi Béla] konzul – hibát hibára halmoztak (incompetence and timidity of Romanian diplomats in Hungary), kivált főnökük, Ion Popescu-Puțuri (1906–1993) nagykövet.⁶ A kanadai kolléga tényként állítja, hogy a budapesti követségről érkező „gyér és eltorzított értesülések vagy a kulcseseményekről készített teljesen hiányos jelentések, amelyeket az irredentizmustól való rettegéssel kombináltak, felkorbácsolta a rezsim eleve létező előítéleteit. Amellett lehet érvelni – folytatja gondolatmenetét –, hogy minden jelentés arra ösztönözte a bukaresti politikacsinálókat, hogy különleges intézkedéseket tegyenek a tények összegyűjtésére, ezáltal kompenzálva diplomáciai testületük működésének hiányosságait.”⁷

Ezek szerint, bár konkrét adataink nincsenek rá, nem egészen elképzelhetetlen, hogy amennyiben a román felső vezetés tényleg elszánta magát a cselekvésre, a „különleges intézkedések” sorába a szupertitkos kommandó átvezénylése is beletartozhatott és bizalmas diplomáciai megbízatása mellett V. Roman lehetett a hazánkba irányított romániai magyar titkosszolgák főnöke is, legalábbis valamiféle előjárója, már csak azért is, mert még I. Hohenzollern Mihály román király (1923–2017) nevezte ki hadseregtábornokká és vezérkari főnökké... mármint az 1947. december 30-án kikényszerített svájci emigrációja előtt!

A feltételezés még életszerűbbé válik, ha tudjuk: Valter Romant még az Osztrák–Magyar Monarchiában anyakönyvezték Neuländer Ernő névvel (a Roman mozgalmi nevet brünni mérnökhallgatóként vette föl a harmincas évek derekán), akinek köztisztviselőként álló nagyatyja az 1910-es/20-as években magyarul dicsérte az Urat az egyik nagyváradai zsinagógában.⁸ Vagyis V. Roman, bár romának vallja magát, azért „beszél tökéletesen magyarul”, mert ez az anyanyelve! Nyilván az sem írható a véletlen számlájára, hogy V. Roman 1946-ban született fia, Petre Roman, a pirospulóveres, „rendszerváltós” román kormányfő, toulouse-i egyetemistaként szintén egy Nagyváradról Frankhonba emigrált, korosodó magyar hölgnél volt kosztos diák.⁹ Valószínűleg itt a francia volt a társalgási nyelv, esetleg a román, mert a spanyol anyától született román mi-

5 Bottoni 2005.

6 Grainville.

7 Grainville, uo.

8 Ezt az értesülést a bukaresti Kriterion Kiadó által 1982-ben szintén publikált egyik regényfordításom (Constantin Țoiu: *Vadszőlőlugas*. Szerk. M. Szemlér Judit. Bukarest, 1982, Kriterion – első kiad.: Budapest, 1980, Európa Könyvkiadó) Gondolkodtató cselekmény c. utószavát (uo. 475–482) jegyző Kovács Jánostól [1921–1997] szereztem 1982 körül, aki váradai középiskolás korában egy házban lakott a Neuländer-famíliával a „Pece parti Párizsban”.

9 Vö. Roman 1992.

niszterelnök sohase tanult meg magyarul, és dührohamot kapott, ha emlékeztették apai ági felmenőire!)

Ha pedig az olvasó azt is mérlegre teszi, hogy Valter Roman – Gerő Ernő, a Tömpe-fivérek (András és István), Münnich Ferenc s a szintén erdélyi származású Rajk László társaságában – részt vett a spanyol polgárháborúban, természetesen a „jó oldalon” (V. Roman mindkét feleségét is innen vitte magával Bukarestbe: az első, Carmen, Dolores Ibarruri egyik titkárnője volt, míg a második, Petre édesanyjának a neve: Hortensia), talán nem szükséges külön is hangsúlyoznom, hogy „spanyolosként” milyen szoros baráti kötelékbe került a Rákosi- és Kádár-korszak „köménymagjával”.

S hogy miért jutott eszembe éppen most, 2017 augusztusában ez a rejtélyes história? Rövidre zárva azért, mert:

1. Futball-esszém három főszereplője (Puskás Ferenc, Albert Flórián és Varga Zoltán) egyaránt megkülönböztetett becsben álló célszemélyek voltak, titkosszolgák hada „dolgozott” rajtuk: hosszú éveken, évtizedeken át figyelték minden lépésüket, és rendszeresen jelentettek róluk. A legbanálisabb történeteket is. Bármit! Mindent, amit csak a papír elbírt. (Ki kivel mikor találkozott, főként külföldön, ki forgat a fejében disszidálási szándékot, mit és mennyit csempészett, kinek a megbízásából hozott be pl. Svájcból drága gyógyszereket, kik a barátai, ismerősei és nepperei, melyik külföldi követség közbenjárásával akar nyugati luxusautóhoz jutni, ki kivel jár össze, mit mondott az öltözőben, a társasgépkocsiban vagy a fehér asztalnál, ki tett szovjet- vagy rendszerellenes kijelentést, kinek volt sürgősen szüksége bőrgyógyász szakorvosra, aki az ott-honi doktoroknál gyorsabban és hatékonyabban tudta kikúrálni egy-egy félrelépés nem kívánt következményeit etc.) Gyakran ugyanazok az informátorok, titkos megbízottak (tmb-ék), titkos kapcsolatok, társadalmi kapcsolatok (tk-ák), akiknek rangja, szolgálati beosztása, beszervezésük körülményei, azok indoka és érzelmi fedezete, motivációjuk forrása és intenzitása, értesüléseik operatív hasznosíthatósága s riportjaik intellektuális színvonala olyannyira különböző, hogy szakértő legyen a talpán, aki biztonságosan el tud igazodni e polipszerű hálózatok belső hierarchiájában. Én ezt meg sem fogom kísérelni! S mivel történészként – a sine ira et studio (harag és részrehajlás nélkül) jegyében – ítélkezni sem igen kívánok senki felett, nem fogom őket közkeletű magyar nevükön (besúgó, spicli, téglá) sem említeni. Az esetek többségében beérem a semlege-sebb konnotációjú titkosszolgával, hálózati személlyel vagy ügynökkel, esetenként az informátorral, néha „raportőrrel”.

2. Mivel közel negyedszázada a magyar hírszerzés és elhárítás, valamint a belbiztonság iratanyaga 1990-ig immár különösebb akadály nélkül kutatható, fiatal történészek és levéltárosok serege (Tischler János, Majtényi György, Takács Tibor, Koós Levente, Ungvári Krisztián, Vörös Csaba, Izing Róbert, Rigó Balázs, Tabi Norbert, Tobak Csaba, Krahulcsán Zsolt, Orbán-Schwarzkopf Balázs történész-levéltáros, Vörös Géza történész-levéltáros, Kis Kapin Róbert levéltáros etc.) vizsgálódik a szóban forgó aktákban, s számos kiváló cikkben, tanulmány-

ban, könyvben tette közzé felismeréseit, eredményeit. Főként nekik köszönhetően napjainkban már csaknem köztudomású: az Albert-dosszié, fedőneve „Császár”, Varga Zolié pedig a „Labdarúgó”. Mi tagadás, egyik sem falrengetően eredeti, mint ahogy nem szakad le a plafon a „Szőke” célszemély, alias Mézszöly Kálmán vizsgálati dossziéjának kódjától sem. (Ő testi-lelki jóbarátjával, Farkas Jánossal szintén csempészés, némi bundázás és magánéleti kilengések tárgyában került a hatvanas évek végén a célkeresztbe.)

Puskás Ferenc 1958. február 20-án – „hazaárulás” ügyében – lefektetett körözési dossziéja némileg invenciózusabb kódot visel: „Vándor”. Egyszersmind ez a legvaskosabb is, nem kevesebb, mint 514 oldalt tartalmaz 32 tételben. A szakemberek nem siették el a dolgot: Farkas Gyuláné „r.szds” csupán 1972. június 26-án zárta azt le.¹⁰ (Bocsássuk máris előre: a gyanú megalapozatlannak bizonyult: Puskás olyan ártatlan volt, mint egy húsvéti bárány vagy mint egy ma született csecsemő! A fedőnevek megválasztásának témájára később még visszatérek!)

*

Egy kis forráselemzés – a korlátozott pozitivizmus jegyében, I.

S most lépünk még közelebb a témához, és olvassunk bele az ÁBTL-3. 1. 9.-0-11912 jelzetű aktacsomó – a Puskás-dosszié – 91., 98. és 100. sorszámú anyagaiba! Először néhány részletet fogok idézni belőlük – a legszükségesebb kommentárookra szorítkozva. (Már csak azért is, mert ezek szövege indította el bennem a Valter és Petre Romanig ívelő bizarr gondolattársítást.)

Ezt kapjuk:

„[Puskás] Jelenleg a disszidens magyar sportolók ún. »Világszövetségének« az elnöke. Ilyen minőségben a külföldi sajtóban tett nyilatkozatáról nincs tudomásunk.” Az 1954. július 4-ei berni vereség után diszkrét pocakot eresztett, s jó pár kilót máris felszedett (ezért bírálói által „puttonyos őrnagyként” is emlegetett) Öcsi tehát funkcióban van: fontos ember. Az irat így folytatódik: „A [dél-]amerikai túra után nagyobb összegű dollárt helyezett el Kása Ferenc Bécs, Neustiftgasse 52. sz. alatti lakosnál, aki adataink szerint a CIC. [Counterintelligence Corps, az amerikai katonai titkosszolgálat, az United States Army Intelligence and Security Command elődszervezete] ügynöke. Puskás már az ellenforradalom előtt kapcsolatban állt Kásával. Puskás magyarországi és ausztriai kifizetéseit ma is Kása intézi” (91. sz. dokumentum).¹¹

Vagyis a magyar elhárítás abban a hiszemben van, hogy Puskás Ferenc, a már csak virtuálisan létező összmagyar nemzet Öcsije, a Rákosi-korszak bálványa amerikai kém! A feltételezés annyira abszurd, hogy akár egy kézlegyintéssel

¹⁰ ÁBTL-3.1.9.-O-11912, Körözési dosszié.

¹¹ ÁBTL-3.1.9.-O-11912/91. Vö. Takács 2014, 65–83.

is elintézhetnének! De nem lehet, mert a gyanú már 1956 előtt befészkelte magát az illetékesek agyába. Olyannyira, hogy a szintén világklasszis Czibor Zoltánt is ráállították.

A Czibor-dosszié

Majtényi György 2009-es *K-vonal* című kitűnő könyvéből,¹² újabban pedig Koós Levente egyik rövid cikkéből¹³ és gondosan okadatolt magvas tanulmányából¹⁴ sajnos fehéren-feketén kiderül: az excentrikus, fékezhetetlen temperamentumú, elviselhetetlenül rossz természetű szélsőcsatár annyira gyűlölte Puskást, Bozsikot és társait, hogy még erre a minősíthetetlen feladatra is kapható volt, csak-hogy minél többet ártson nekik. Különösen az Aranycsapat kapitányának! Koós megpróbálja menteni „Rongylábút”, kimutatva, hogy „Sztojanovics Péter” fedőnévvel jórészt értéktelen, semmitmondó jelentéseket adott, összesen talán 25 darabot – 1955-től már írásban is! Az utolsót 1956 őszén, nem sokkal a forradalom kitörése előtt.

Egy másik fiatal kutató, Izing Róbert ugyanerre a következtetésre jut, s az érvkészletet egy újabb lehangoló adattal egészíti ki: Czibor használhatatlanságának az is bizonyítéka lenne, hogy – idézem – „Így került a képbe dr. Fried Tamás csapatorvos, akinek a beszervezését alaposan leírják a levéltári dokumentumokban.”¹⁵

Erre máris van, analógiás alapon, egy halk közbevetésem: Albertről és Vargáról is többen jelentettek, vagyis ez a logika formálisan ugyan kikezdehetetlen, mégsem vehetünk rá mérget, hogy fedi a teljes valóságot! S az egyetlen (egzisztenciális zsarolással beszervezett) csapattárs, „Nemere” (mármint a legalább féltucat további, változatlanul jóteknony homályban maradt „munkatárs” közül), aki üdítő kivételként, megrázó gyónás formájában 2004 októberében maga rántotta le a leplet titkosszolgálati múltjáról, egyszerre volt informátor és célszemély. Jellemző helyzete fonákságára, hogy egyik riportjában, „bundaszerzőként”, maga jelenti fel önmagát, az pedig egyenesen abszurd, hogy egyik volt játékosárs telefonon úgy kommentálta a feltárulkozást, hogy élete legnagyobb ostobaságát követte el! No, nem azért, mert hagyta magát lépre csalni és beszervezni, hanem azzal, hogy ország-világ előtt ezt bevallotta! (Ide tartozik ama saját tapasztalatokon alapuló személyes véleményem: nemigen volt nála jobb indulatú, segítőkészebb, empatikusabb futballista a Fradi öltözőjében. Az már más lapra tartozik, hogy személyisége mennyit torzult a hosszú nyúlt „raportíri tevékenység” során... Magvas szaktanulmányokból tudható: nem csupán

12 Majtényi 2009, 141–145.

13 Koós 2015/1, 61–63.

14 Koós 2015/2, 67–81. vö. <http://player.hu/sport-3/puskas-ocsi-amerikai-kem/>). Ld. még Takács 2014, 67–68, 75.

15 Izing.

magát a jelentésírás formai követelményeit kellett megtanulni, hanem – idézem – „a »beszervezettek« birtokba vették a politikai rendőrség egyik legfontosabb eszköztárát, a feljelentések nyelvét. Másképp fogalmazva: az a nyelv, amelyhez a jelentések szerzői alkalmazkodni kényszerültek, átformálta a szűkebb környezetükről alkotott képet és saját identitásukat is.”¹⁶

Rejtvényfejtés a Fradiban

A futball iránt érdeklődők széles táborában, s főként persze Fradi-berkekben, azóta is állandó, halk beszédtema: kik rejtőzhetnek az egyelőre megfeythetetlen fedőnevek – „Bálint”, „Jászágó”, „Csillag”, „Szécsi” – mögött? Ez úgy is felfogható, mint a bennünk, zsigereinkben szívósan tovább élő Kádár-rendszer boszszúja, hiszen mindenkiben kiirthatatlanul lappang a gyanú: x vagy y vajon nem jelentett vagy „csacsogott”-e rólam is annak idején, vagy z valóban olyan testi-lelki jóbarátom volt-e, amiként gondoltam, s nem csupán érdekből csapódott hozzám, s kereste társaságomat? Mármint, hogy az én segítségével kerüljön be, majd szilárdítsa meg a helyét a csapatban (másokat esetleg körmönfont módon a „padra” szorítva, majd az öltözőből is elmarva), vagyis részese lehessen az utazásokból, csempészésekből s később a sajnos hihetetlen mértékben elhárapózó bundázásokból etc. származó pluszjövödelmeknek...

„Tudtuk, hogy a labdarúgó pályája 10-12 évig tart, ez alatt kell bebiztosítani az életét.” (Puskás Ferenc)

Itt jegyzem meg, ami a futballisták számára evidencia ugyan, de nem biztos, hogy meg is fogalmazzák maguknak (a kívülállókban pedig többnyire egyáltalán nem tudatosodik!): egy akármilyen kiváló képességű labdarúgónak rendszerint körülbelül másfél évtizede van arra, hogy a jövőjét megalapozza, vagyis összegyűjtsön annyi pénzt, tőkét, hogy házat, telket, üdülőt, márkás kocsit vegyen, gyermekeit taníttassa, pályára állítsa. S persze megszerezze azt a társadalmi elismertséget is, hogy karrierje végén nyugodtan hátradőlhessen, s derűsen élje le hátralevő életét. (Persze ha tiszta a lelkiismerete.) Ehhez megint pluszfogyasztás, luxuscikkek, vagyis sok-sok pénz kell. Ráadásul minden nagyon gyorsan történik, gondolkodni, mérlegelni, nemigen van idő, gyorsan kell dönteni, váltani, kompromisszumokat kötni, megalkudni. Mert, ismétlem, kizárólag egyetlen valódi cél van: be kell kerülni, majd bent kell maradni a csapatban. Ha törik, ha szakad. Ez létkérdés! Ezért a futballisták minden árat megfizetnek, mese nincs! S van még egy további mozzanat, ami a focista hétköznapi és különösen a futballmeccsek igazi vonzerejét adja: a dolgok nem csupán hallatlanul gyorsan történnek, hanem a kívülállók, a közönséges halandók számára felfoghatatlan intenzitással is. A futballista lét – Kiss László, az

16 Horváth 2017, 274.

eddig legjobb Albert-monográfia¹⁷ valódi szerzője (mellesleg maga is kiváló adottságú NB I-es játékos, az 1984-ben La Rochelle-ben Európa Bajnokságot nyert¹⁸ Magyar Újságíró Válogatott frontembere – Hegyi Iván, Kaplár F. József, Malonyai Péter, Nagy N. Péter, Módos Péter, Szabó Illés, Várkonyi Sándor etc. mellett) szép szavával – sűrített létélmény! Kéretik ezen elgondolkozni, mielőtt pellengérré állítjuk a világ futballistáit. (Mondjuk, legújabban Neymart, akinek sohasem lesznek olyan fantasztikus partnerei, mint Messi és Suarez voltak, következésképpen senkivel sem fog többé olyan szinten és harmóniában futballozni, mint velük, mégis a 222 millió euro mellett döntött... S ott van persze még a túlnövesztett ego is: most vagyok huszonöt éves, én is szeretnék egyszer Number one lenni, ideje kilépni Messi árnyékából... Az már más lapra tartozik, hogy a 2018-as világbajnokságon tanúsított provokatív magatartása nem sok jót sejtet tervei megvalósíthatóságát illetően...)

Czibor Zoltán és a hálózatok

S itt ismét meg kell szakítanom elbeszélésem fonalát, mert a Czibor-ügy döbbenetes ténye, ha tényleg igaz, számtalan újabb kérdést vet föl.

Mindenekelőtt azt bizonyítja, amit úgy is tudunk, legfeljebb nem merünk szembenézni vele: az Aranycsapat mítoszában rúttá lett keletkezett, az „aranylábú fiúk” korántsem félistenek, gyarló, esendő emberek ők is, mint mi valahányan. De vajon miért is lennének különbek nálunk, közönséges halandóknál? Hiszen ők is csak ama szétesett, ismételten zsákutcába sodródott, kohézióját, magabiztosságát, a „boldogabb jövőbe” vetett hitét és iránytűjét régen – legalább 1920 óta – elvesztett közeg: a XX. századi magyar társadalomfejlődés és mentalitás produktumai, mint mi magunk, mindnyájan. Kivétel nélkül!

A dolog annál is sajnálatosabb, mert a „Bolond” (szűkebb baráti körben: „Gonosz”) becenevű jobblábas balszélső, Sándor Károlyval (az állandó tartalékkal) és Puskás Ferencsel, a kapitánnyal együtt a „verhetetlen tizenegy” legélesebb eszű és – megkockáztatom – legmélyebben gondolkodó tagja volt.

Ha belehallgatunk egy pár évvel halála előtt készült interjújába, alig hiszünk a fülünknek. Rangos filozófusok vagy történelembölcselek is ritkán ejtenek ki a szájukon ilyen letisztult, megszenvedett gondolatokat az egymásnak okozott, már behegedt, de örökké sajgó gyötrelmes lelki sebekről, az emberi lét hiába- valóságáról, a látszatok uralmáról, az embertársainknak előadott folytonos színjátékról, az önmagunkat is becsapó „élethazugságokról”, amelyek szétszalazhatatlan gubancként, állandó önigazolási kényszer formájában végigkísérik evilági mindennapjainkat. Mindhalálig! Mintha Emil Cioran, a „kétségbeesés filozófusát” hallgatnánk... E megállapításunknak nem mond ellent Czibor ama elejtett megjegyzése, miszerint „50-ben engem ki akartak emelni, hogy Czibor

17 Albert 2007.

18 Vö. Hámori 1984.

elvtárs, hagyja abba fél évre a futballt, s majd a politikai képzés után folytathatja”, amit csak úgy tudott kivédeni, hogy kivétette a manduláját Kreis dokival, a válogatott sportorvosával... Arról persze nem beszél, konkrétan kik keresték meg...¹⁹

De Czibor szánt szándékkal a rosszat választotta, már-már sátáni gonosszággal, ártani, rombolni akart, minden áron. Képtelen volt elfogadni, beletörődni: Bozsik és Puskás előtte van a rangsorban. Több pénzt kapnak, nagyobb a hírnevük, a társadalmi presztízszük. Ez éppen az Aranycsapat 1954. május 18-ai egyik legnagyobb diadalát (Magyarország–Anglia, 7:1) közvetlenül megelőző „bélelt boríték-osztáskor” tudatosodott benne végképp (Puskás és Bozsik borítékjában a legenda szerint kétszáz-kétszáz ezer, a három volt fradistáéban viszont mindössze tízezer forint lapult,²⁰ már ha tényleg borítékban, nem egyéb formában kapták?), amelynek következtében az első félidőben csak kóválygott a pályán, de a szünetben leesett nála a húszfilléres, valósággal begolyózott, s őrző zsenialitással játszottá végig a második félidőt, tarthatatlannak bizonyult. Sokak szerint az volt legbrilliansabb szereplése, egyszersmind a híres csapat morális szétesésének kezdete. Pusztuljanak hát az útjából, mert ő, Czibor Zoli, a mélyről indult komáromi vasutas fiú, legalább olyan tehetséges futballista, mint ők. (Ezt egyszer viccesen meg is fogalmazta pár évtizeddel később egy újságírónak, amikor körülbelül azt mondta: Bozsik és Puskás fantasztikus képességű játékosok voltak, „a világ legjobbjai közzé tartoztak”, de csak ő utána. Ez ugyan vitatható, de az már tény, hogy Puskáson kívül csupán ő lött gólt a helsinki olimpia és a svájci világbajnokság fináléjában, továbbá az 1961. május 31-ei, szintúgy Bernben rendezett BEK-döntőben a Benficának: a 76. percben a jobb-összekötő helyéről mintegy huszonöt méterről megeresztett elképesztő bombája technikai kivitelezettségében – egy pattanás után, bal külső rúszttal a jobb felső sarokba – a sportág történetének legnagyobb dugói közé tartozik, s szakírók szerint „Rongylábú” minden spontán zsenialitását magába sűríti.)

A fáma szerint az öt focistaként legjobban ismerő s a Wankdorf stadionban szintén jelenlevő Puskás a lelátón fogadásokat kötött, hogy Czibor a meccs vége felé gólt fog rúgni, nem is akármilyent. Erről két dolog is eszembe jut: bár sem Kocsissal, sem Cziborral nem volt jóban, és „Kockával” Spanyolhonban is riválisok voltak, mégis, ha csak tehette, elment fontosabb meccseikre, az öt minde nélkül eltökélten „fúró” Czibort pedig „kimosta” az EMKE-botrányból.²¹ Még az sem zárható ki, sejtette, hogy „Rongylábú” rá van állítva... Mégis akkora volt bennük és közöttük a betyárbecsület, hogy az minden ellenérzést felülírt. Vö-

19 Vö. Kő 1997, 258.

20 Sokan tartják úgy, hogy ez az eset bontotta meg a csapategységet, és mérgezte meg az addig kifogástalan bajtársi szellemet! Vö. 10-10 – Czibor és Kocsis ért fel 1 Puskással? 19 sztori a XIX. világbajnokság előtt, VI. rész. Forrás: https://index.hu/sport/futball/2010/vb/cikkek/10-10_czibor_es_kocsis_ert_fel_1_puskassal/

21 Lásd erről bővebben B-KB 2008. Vö. Bocskai 2007, 170–172.

rös Csaba nemrégiben közzé tett, az ÁVH által lefoglalt Puskás-levelezésből kitűnik, hogy Pancho nagy együttérzéssel figyelte a hétagú Czibor-család szűkös római életkörülményein javítani próbáló balszélső barcelonai csapatkeresési akcióját, amelyet, talán mondani sem kell, ezúttal is Kubala oldott meg, akárcsak Kocsis esetében, s rendszeresen beszámol pesti levelezőpartnereinek otthoni legfőbb vetélytársai fényes katalóniai előmeneteléről.²² Ez az egymás futballtudásának tisztéletén alapuló attitűd, nyilván nem függetlenül a polgári világból öröklött *gentlemenlike* a Kádár-rendszerben felgyorsult megállíthatatlan sorvadásától, már elpárolgott a hatvanas évek sztárjaiból. (Más variáció szerint, ez a Puskás-jóslat egy korábbi mérkőzésen történt, az Inter elleni elődöntőben, amelyet a katalánok 4:3-ra nyertek a magyar szélső az utolsó percekben szerzett góljával.) Mindhiába: a mérkőzést Guttman Béla (1900–1981) csapata, a Benfica nyerte, ugyanúgy 3:2 arányban, ahogy az Aranycsapat is vereséget szenvedett nyolc esztendővel korábban a nyugatnémet nemzeti tizenegytől – ugyanott.

A másik Barça-gólt Kocsis fejelte a meccs első fél idejének 20. perce körül, a jobbszélső pedig, mint pályája legelején a Ganz csapatában, a búcsúra készülő Kubala László volt az akkortájt Európa egyik legjobbjának tekintett ötösfogatban – benne három magyar világklasszissal. Erről egy francia nyelvű cikkben azt olvastam, hogy Kubaláék féltucat kapufát rúgtak (megnéztem: Kocsis legalább kettőt, fejvel is, lábbal is), köztük több olyat is (például azt, amely a mérkőzés utolsó harmadában mindkét kapufáról kifelé pattant!), hogyha nem szögletes, hanem gömbölyűre esztergált a lécső, több góllal nyerik a találkozót. És ha hiszik, ha nem, ezt a dupla kapufát a tizenhatos baloldaláról épp Kubala lőtte, egy pattanás után, szintén bal külsővel. Mondhatnánk, ez is másképpen volt megírva. Ki tudja, nem azért-e, mert – a magyar fátum parányi részelemeként – három magyar is a pályán volt. Így, sovány vigaszként a negyedik, a portugálok edzője, a világfutball törtéájának egyik legkiválóbb tréner, Guttman Béla vehette át a trófeát.

Nota bene: 1958 és 1961 között Czibor helye biztosabb volt a Barça csatársorában, mint másik két Pestről elszármazott extraklasszis társának. Pedig, tudjuk már: Kubalát az évszázad legjobb katalán futballistájává választották, és szobrot emeltek neki a nevét viselő Nou Camp előtt. Egyszerűen megkerülhetetlen volt, még a magyarokat nemigen szerető Helenio Herrera sem merte a kispadra ültetni, mert – Puskás szavaival – „Zoli nagyon jól játszik, őt nem tudja kihagyni, mert megölné a közönség”.²³

Az már egy másik történet, hogy intrikus természete, izgága, zabolázhatatlan, krakéler viselkedése miatt nem újították meg az 1961-es „második berni döntő” után nem sokkal lejáró szerződését. Lényegében azzal a bődületes góllal búcsúzott a futballvilágtól. (Groteszk fintora ismét a sorsnak, hogy

²² V. Cs. FFT, 2018/7.

²³ Uo. 81.

beszervezője és első „tartója” a Horthy-érát közvetlenül megelőző másik el-
lentmondásos korszak névadója: egy „Ferencz József” nevű ÁVH-ás főhad-
nagy volt!)

S ami intellektuális pallérozódása szemszögéből sokkal fontosabb, művész-
körökben forogván, Latabár Kálmán, Agárdy Gábor, Darvas Iván, Homm Pál,
Petress Zsuzsa, Sárdy János, Szentessy Zoltán, Takács Paula, Szabó Sándor stb.
barátjaként műveltsége, tájékozottsága is – Lóránt Gyulát leszámítva – jóval
nagyobb a futballistalétbe beleragadt, esetleg némi botcsinálta politikusi jártas-
ságot szerzett riválisainál. Szabó Sándor az amerikai magyar emigránséletbe
szintén belekóstolt nagyszerű színészünk például, némi elfogultsággal, így jel-
lezte: „Ennek az Aranycsapatnak a legjelentősebb egyénisége, az igazi zse-
nije Czibor volt! Puskás nevétől visszhangzott a világ, Kocsis Sanyi csodálatos
megoldásait csodálták az emberek, de az ész, a legnagyobb művészet Czibor
Zoliban volt. Ha ő égett, égett a csapat, az ő tüze mozgatta a gépezetet. Kedvet-
len is tudott lenni, rossz is, de ha kapott egy feladatot, amit neki kellett megol-
dania, ha érezte a felelősséget: tüzelt, csillogott, ámulatba ejtett [...] Ismertem
az Aranycsapatot – ismétli meg egy sorral lejjebb –, közöttük a pályán és a pá-
lyán kívül is [Czibor] Zoli bizonyult a legnagyobbknak.”²⁴

Czibor engesztelhetetlen sértettségét, megbántottságát Szepesi is megöröki-
tette emlékirataiban, ilyenformán: „mindig magányosnak érezte magát. Sokat
panaszkodott, hogy őt nem értékeli igazán, a magyar Aranycsapatban nem jut
olyan elismerés osztályrészéül, mint amit önfeláldozó, a csapat érdekeit szol-
gáló játéka alapján megérdemelve.” Majd így folytatja 1974-es keltezésű vissza-
emlékezését: „Barcelonában történt. A Vasas játszott a spanyol piros-kékek, a ki-
kötváros világhírű csapata ellen, s a mérkőzést követően a Las Ramblas egyik
elegáns, a századelőt idéző kávéházában ültünk, Illovszky és jómagam ott-
honról, Östreicher Emil, Kubala Laci és Czibor Zoli a barcelonai »különítmény-
ből«. Míg élek, nem felejttem el Zoli két mondatát. Az egyik a magyar futballra
vonatkozott: »Rendtelenség van otthon a labdarúgásban. Nem tudom, hogy
a vezetésben vagy az edzőkben van a hiba, de nekem hiányzik az átgondoltság.
Ha így folytatjuk, nagy baj lesz, lemaradunk Európától.« Illovszky Rudi nem
sértődött meg, sőt igazat adott Zolinak: »Valóban, Marseille után itt volna már
a rendteremtés ideje...«” [Vagyis a további mélyrepülést megalapozó Kutas-
korszak! – B-KB.]

De olvassuk tovább Szepesit: „A másik barcelonai emlékem: arról esett szó,
hogy miért nem látogatnak már végre haza, hiszen mindenki szeretettel várná
őket. S akkor Zoli a következőket válaszolta: »Lehet, hogy nem esne bántódá-
sunk... De ha mégis, akkor csak egy ember lenne köztünk, akiért megmozdul
az egész ország: Puskás Öcsi. Értünk [értsd: Kocsisért és Cziborért] senkinek
nem fájna a szíve.«

24 Bocsák 2007, 192–193.

Czibor mélyről jövő, őszinte szavai, amelyek ismételten bizonyítják kivételes érzékenységet és intelligenciáját, szíven ütötték az Aranycsapat „tizenkettedik tagját”, mert ezt írja:

„Bevallom, fájtak ezek a mondatok. Valami olyasfajta keserűség ülte meg húszévnyi spanyolországi tartózkodás után is Zoli szívét, annyi fájdalom csendült ki szavaiból, ami szomorúsággal töltött el. Mondtam is Zolinak: ennyi év után már meg kellene békülnie. A késő éjszakai órában felcsattant a hangja: »Én is szeretem Öcsit, de Te, Gyuri csak őt láttad a pályán!«”²⁵ Megjegyzés: Jóllehet, ez a passzus valóban Cziborra van kihegyezve, még egy témánk szempontjából fontos dolgot is elárul, amelyről a továbbiakban lesz részletesebben szó: 1947 és 1949 között Östreicher Emil Galamb utcai vendéglőjében életre szóló barátság szövődött Kubala, Illovszky, Szepesi – és természetesen Östreicher között! És szintén összefügg e fejezet témájával, hogy egy újabb adat szerint nemcsak Szusza, Bozsik és Puskás tartozott a borozó törzsvendégei közé, hanem Kocsis, Budai II. és Czibor is...²⁶

(Folytatjuk)

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

Magyar Országos Levéltár (MOL)

nemzetisport.hu online

1956 Erdélyben – 1956 Erdélyben: a forradalom elmaradt, de a megtorlás nem [Beszélgetés S. Bottoni történésszel http://foter.ro/cikk/20151022_1956_erdelyben_a_forradalom_elmaradt_de_a_megtorlas_nem]

Albert 2007 – Albert Flórián: *Életem a Fradi. Titkok az Aranylabda árnyékából*. Budapest, 2007, Ringier Kiadó.

Bocsák 2007 – Bocsák Miklós: *Aranykönyv. Hogyan éltek? És akik elmentek – Hogyan haltak?* Bp., é. n. [2007], M-Sport.

B-KB 2008 – Borsi-Kálmán Béla: Vasárnap Farkas Mihály lesz a balszélső. In Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és a kapitánya. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából*. Budapest, 2008, Kortárs Kiadó, 63–65.

Bottoni 2005 – Bottoni Stefano: Kényszerből stratégia: a román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra (1956–1958). In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs és Fedinec Csilla. Budapest, 2005, Teleki László Alapítvány, 221–254.

Ch. G. A. FFT, 2017/7 – Ch. Gáll András: Emil és a detektívek. Negyedszázada hunyt el minden idők legnagyobb magyar futballmenedzsere. *FourFourTwo*, 2017/szeptember, 84–89 (világháló: <http://blog.hu/user/1246279/tab/data>).

Collingwood – Collingwood, Robin C.: *The Idea of History*. Oxford University Press, 1946; magyar fordítás: Gondolat, 1987.

25 Szepesi 1998, 144–145.

26 Vö. Ch. G. A. FFT, 2017/7.

- Grainville – Grainville, Johanna: Blame the Messenger? Bucharest and Its Bungling Diplomats in 1956; <https://vdocuments.site/blame-the-messenger-bucharest-and-its-bungling-diplomats-in-1956.html>
- Grosics 1 – [Munkatársunktól]: Köd utánam... Grosics és a besúgók: tudja, de nem mondja. *Népszabadság*, 2004. október 26., 24. (R.: „az ötvenes évek világverő együttesének tagjai között is akadt ügynök [...] minimum kettő [...] nem akar az illetők távollétében beszélni [...] mindkét általa ügynöknek tartott sportember meghalt már.”)
- Hámori 1984 – Hámori Tibor: Rendhagyó telefonjelentés Franciaországból. A magyar újságíró-válogatott Európa-bajnok. Tresor is gratulált. Kiss [László] és Hegyi [Iván] küldöndija. Bokodi [Béla] és Várkonyi [Sándor] jubilál. *Népsport*, 1984. július 5., 4.
- Horváth Sándor: *Feljelentés, egy ügynök mindennapjai*. Budapest, 2017, Libri.
- Izing – Izing Róbert: És aztán megjött Czibor Zoltán gépfegyverrel a kezében („<http://player.hu/sport-3/czibor-zoltan-gepfegyverrel-a-kezeben-szidta-a-ruszkikat/>”).
- Koós Levente: Czibor Zoltán kettős élete. *ZÖLD FEHÉR*, 2015/szeptember, 61–63.
- Koós Levente: „Ha majd az ellenségek kibékülnek, otthon találkozni fogunk.” Czibor Zoltán és a belügy. *AETAS*, 2015/4. sz., 67–81.
- Koós 3 – Koós Levente: *Fradi volt, Fradi lesz...* (www.nemzetisport.hu/minden_mas.../fradi-volt-fradi-lesz-2572031).
- Kő 1997 – Kő András: *Szemétből mentett dicsőségünk. Volt egyszer egy aranycsapat...* Budapest, 1997, Magyar Könyvklub.
- Majtényi 2009 – Majtényi György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest, 2009, Nyitott Könyvműhely.
- Novák 2011 – Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája, 1965–1974*. Csíkszereda, 2011, Pro Print.
- Roman 1992 – Roman, Petre: *Le devoir de liberté*. Paris, 1992, Payot, 1 vol., 195. (Megjegyz.: a könyv hemzseg a valótlanágoktól, pl. épületes leírását kapjuk ifj. Roman ortodox keresztény hitben történt megkeresztelésének, ami apja zsidó eredetének, majd elkötelezett rendíthetetlen internacionalizmusának ismeretében igen kevésbé hihető.)
- Szepesi 1998 – Szepesi György: *Búcsú a mikrofontól*. Budapest, 1998, Paginarium Kiadó–Dabas Jegyzet Kft.
- Tabi 2012 – Tabi Norbert: *Futball és politika kapcsolata Magyarországon a II. világháború után. A hazai labdarúgás viszonya a kommunista diktatúrával 1945-től 1969-ig*. Szakdolgozat, kézirat, 2012.
- Takács 2014 – Takács Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban*. Budapest, 2014, Jaffa Kiadó.
- Vári: Vári Attila: *Cselédfarsang* (Regény). Budapest, 2001, Palatinus Kiadó.
- V. Cs. FFT, 2018/7 – Vörös Csaba: Puskás Öcsi lefoglalt levelei. *Four Four Two*, 2018. július, 76–85.
- V. Cs. FFT, 2018/8 – Vörös Csaba: Budai II, Albert és Tichy autót vásárol. *Four Four Two*, 2018. augusztus, 88.

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékával!**

**Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-42**

Luzsicza István

Találkozás

addigra már vagy másfél éve
hogyan elsirattunk
és szűk éve hogy
megörökölt kis kék Suzukidat is elpasszoltuk
pedig tudod: emlékedet mindörökre
de tárgyi emlékeid egyre fogyatkoztak
s csak a szívünk vert sűrűbben
ha az utakon járva-kelve
idegenül ismerős
kis kék Suzukik jöttek szembe
aztán mentünk tovább lenyugvó pulzussal

mígnem a felüljáró enyhe kanyarjában
tudod ott az emkettes fölött
megint jött az ismerős kis kék Suzuki
én meg már nem is gondoltam semmire
szórakozottan pislogtam le a rendszám táblára:
s ott volt egymás mellett az a három betű
és pedáns rendben a háromjegyű szám
én meg azt hittem
vagy inkább nem hittem semmit
s leginkább nem is tudtam mit higgyek
hát csak lassan emeltem fel tekintetem
miközben a vér kiment az agyamból
– és mire arcába néztem volna az érkezőnek
a kis kék Suzuki már tovagurult

én meg haza
tudod mi az a pár száz méter
mégis egy örökkévalósággal ért fel
s mire kiszálltam
– azt mondják: felfehéren –

már kezem-lábam remegett
mondanom kellett volna miért
én meg elmondani se tudtam
mit nem tudok elmondani

s most meg kell írnom
mert te hátha mégis tudod
hogyan nem fogtam fel
hogyan nem hittem el
s még ma sem:
kis kék Suzukijával
ki jött akkor szembe

Fázisok

belejöttél összeférni az összeférhetlennel
eltanultad megszokni a megszokhatatlant
ellessed elviselni az elviselhetetlent
sikerült belegondolni hogy
hiányozna ha nem lenne
s végtére bizton tudni hogy
hiányozni is fog ha már nem lesz

Levitézlett miniszter cikke alá

régóta politikai hullá
hiába szakítja fel a földet friss lendülettel –
a még idejében elparentált gondolat
már messziről szaglik
s a vérfagyasztó zombit
szánakozó mély részvét fogadja:
béke soraira

Progresszió

ha már lábon kihordtuk az agyhalált
csak túléljük a világvégét is
értelmet magyarázunk bele
vadonatúj tartalmat tulajdonítunk neki
és teljesen korrekt elnevezéssel illetjük
– majd felcímkezzük világvégének
egy teljesen inkorrekt régi tartalmat
látványosan elhatárolódunk tőle
és még látványosabban megköpdössük

s ha már egyszer
lábon kihordtuk az agyhalált
majd túléljük a világvégét is
a legvégén körbeálljuk
és zajosan megünnepeljük
mindentől elhatárolódott
teljesen korrektül vadonatúj önmagunkat
ameddig még korrektnek véljük
elhatárolódás nélkül
önmagunknak nevezni
önmagunkat

„Tradíció nélkül nem lehet semmit sem csinálni”¹

„Adva van két ember: Korniss és Vajda. Születtek 1908-ban, 'Nagy'-Magyarországon. Korniss: görögkatolikus, székely. Vajda: zsidó származású magyar, szerb hatásoktól befolyásolva. Korniss: született Székelyföldön, Vajda Göcsejben. [...] Törekvéseink arra irányulnak, hogy egy sajátos kelet-közép-európai új művészetet kialakítsunk – a két nagy európai kultúrcentrum – (francia és orosz) behatásain keresztül.”²

Szinte egy időben tisztelgett a 110 éve született Vajda és Korniss életműve előtt két nagyszabású kiállítás, a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrumban megrendezett „Vajda Lajos – Világok között” és a Magyar Nemzeti Galériában „Csak tiszta forrásból – hagyomány és absztrakció Korniss Dezső művészetében”. Írásomban a két kiállítás koncepciójának bemutatásán túl hangsúlyt kap a hagyományok jelenléte a két művészre emlékező tárlatban, valamint a kiállítási katalógusok elemzése.

Gondolatok a *Világok között* és a *Csak tiszta forrásból* című Vajda Lajos és Korniss Dezső életmű-kiállításokról

Vajda Lajos életművének első monográfiája a művészt személyesen is ismerő Mándy Stefánia volt, aki a több mint 300 Vajda-képet bemutató katalógushoz a teljes életmű elemzésére kiterjedő szöveget, valamint személyes forrásokat: leveleket, visszaemlékezéseket is megjelentetett. Mándy műve fontos kiindulópontja lett valamennyi, a kiadvány megszületése után megrendezett Vajda-kiállításnak, így a legutóbbi, szentendrei Vajda-tárlatnak is hivatkozási tárgya.

Míg valamennyi korábbi kiadvány és kiállítás Vajda életművében a fő hangsúlyt a párizsi tartózkodása utáni, élete végéig tartó hét alkotóévre fekteti, nővoma a Petőcz György és Szabó Noémi által rendezett „Világok között” kiállításnak a húszas években gyermekből felnőtté váló, de már akkor is kimagasló tehetség alkotásainak széles közönség elé tárása. Nem halványul ez által a párizsi évek

KÉPIRÓ ÁGNES (1981) művészettörténész, oktatáskutató, az Emberi Erőforrások Minisztériumának Kállai Ernő-ösztöndíjasa.

1 Részlet Vajda Lajos 1936. augusztus 11-i leveléből. Mándy 1983, 181.

2 Részlet Vajda Lajos 1936. augusztus 11-i leveléből. Mándy 1983, 182.

kevésbé termékeny, majd hazatérése után páratlan intenzitással alkotó Vajdája. A kiállítás az életmű alakulásainak külső és belső okait igyekszik a látogató elé tárni, különös tekintettel az 1922–1930 közötti alkotói periódusra, amelynek produktumai korábban kevésbé voltak ismeretesek. Számos eddig nem látott alkotás szerepel a tárlaton, amelynek rendezési folyamata alatt is előkerült egy korábban másik Vajda-kép hátoldalán megbúvó tájkép. Vajda Lajos 1917-től, 9 éves korától 1940 őszéig, halálos betegsége kezdetéig folyamatosan alkotott. Ez a 23, több mint fél életpályányi alkotóév igen korán kezdődött, és a fiatalon, mindössze 33 évesen elhunyt Vajda életében rendkívül sűrű leírásban zajlott. „Rövid élet, kevés esemény, sok mű”³ – mintha megérezte volna korai elmenetelét.

Vajda Lajos rövid élete folyamán nem vált elismertté a művészkörökben. Két lakáskiállítást leszámítva, melyeknek barátai műteremlakásai adtak otthont, műveit először 1943-as emlékkiállításán láthatta széles publikum. Az 1945-ben az Európai Iskola posztumusz tiszteletbeli tagjává választott Vajdát a hatvanas években újra felfedezték. Első múzeumi keretek között rendezett kiállítására 1969-ben került sor, szűk tíz év múlva első átfogó igényű kiállításának a Magyar Nemzeti Galéria adott otthont. 1986-ban Vajda tiszteletére emlékmúzeum létesült Szentendrén. Születésének 100. évfordulóján nagyszabású, az életmű utolsó éveit hangsúlyozó kiállítással tisztelgett Vajda Lajos művészete előtt a Magyar Nemzeti Galéria.

A fiataalkori, 1920-as években diák és felsőoktatási művészhallgató Vajda Lajos alkotásait nézve nehezen hiszi el a szemlélő, hogy tizenéves iskolás fiú produktumai a bátor vonalvezetésű egyéni formanyelvű alkotások. A Képzőművészeti Főiskolára a 20-as évek végén felvételt nyert Vajda csatlakozott Kassák Munka-köréhez, és elragadta az orosz konstruktivizmus hatása. A Progresszív Fiatalok csoport tagjaként, egy botrányt kiváltó kiállítást követően az egyetemről is eltávolított fiatal Vajda Párizsban töltött négy alkotóévet, ahol az új és modern médium, a film hatása alá kerül – ha anyagi lehetőségei engedték volna, maga is készített volna filmeket. A párizsi éveiből ismert, újságkivágatokból készült, diagonális szerkezetű montázsai kordokumentumok: kora eseményének hatása, az egymás mellé kerülő, ellentétes tartalmú és hatású motívumok szürrealisztikus összefüggéseket mutatnak. Témái a harmadik világ elnyomását, a kiszolgáltatottságot közvetítik, zsúfolásig konstruált motívumhalmazok formájában. Montázsainak motívumrendszere és szerkesztésmódja közel áll a korabeli orosz filmekhez. Vajda egész művészetére jellemző, hogy beépítette a modern film dinamikáját a szűkszavú tömörítések és asszociatív kapcsolódási pontok által. Párizsi évei alatt nem kívánt bekapcsolódni az akkor épp ott divatos művészeti irányzatokba, inkább néprajzi múzeumokat látogatott: a távoli tájak kultúrái és motívumai későbbi életpályájára is erős hatást gyakoroltak.

A „Világok között” kiállításban külön kis egységet kap Vajda könyvtára, legalábbis annak rekonstrukciója azon jegyzék alapján, melyet Vajda az általa ol-

vasott könyvekről készített. Az időrendi haladás egyúttal tematikailag is tagolja a vajdai életművet: kubista szemléletű csendéletei, kezdeti tisztán konstruktív, majd a párizsi évek szürrealista hatására „konstruktív szürrealista”, rajzmontázsai vezetik a szemlélőt a sajátosan vajdai technikával, a „pötyögtetéssel” készült képek, valamint a transzparensmontázsok világába. A transzparensmontázsokkal egy időben készült, letisztult formanyelvű ikonok külön teremben tekinthetők meg. Fennmaradt könyvtára alapján Vajda Lajos tudatosan tanulmányozta a bizánci pravoszláv művészet és az ikonfestészet elméleti és gyakorlati kérdéseit.⁴

A Korniss Dezsővel folytatott közös, etnológiai gyűjtőmunka, a „Szentendrei program” után háttérbe szorult a konstruktív szemlélet, és a szürrealizmus hatása vált dominánssá alkotásain. 1938 körül új motívumok jelentek meg alkotói világában, például a maszk vagy a hold. Hangsúlyt kapnak a kiállításban a maszkok, melyeknek eredete párizsi tartózkodásához köthető, az afrikai és óceániai művészethez különösen vonzódó Vajda a francia főváros néprajzi múzeumaiban találkozhatott először távoli kultúrák maszkjaival. Pataki Gábor rámutatott, hogy maszkjainak forrásai a tájszürrealista fotográfiákban is kereshetők.⁵

A kiállítás záró szakaszában Vajda utolsó, nonfiguratív, örvénylő formavilágú, nagyméretű szénrajzai kapnak helyet. A drámai hatású, mind a saját sorsát, mind a II. világháborús szörnyűségeket előirányzó, csomagolópapírokra sűrített dinamikus rajzokon minden mozog, nyughatatlan. A kiállítás záró termének videó installációja sem oldja azt a drámai feszültséget, melyet az örvénylő szénrajzok terméből átlépve visz tovább a látogató. Vajda rajzainak keveredése, videó montázsa a Vajda remekművének számító, sok szakmai vitát generált Felmutató ikonos önarcképpel átellenben közvetíti a hang aláfestés – rajzolás zöreje és az utca hangjai – által fizikailag is tapasztalható zajt. Azt a belső és külső hanghatást, mely a méltatlanul fiatalon elment Vajda életművének fájdalmas utócsengése.

Kronologikus rendezőelv figyelhető meg az Európai Iskola egyik alapító tagja, Korniss Dezső születésének 110. évfordulójára emlékező „Csak tiszta forrásból” című, a Magyar Nemzeti Galériában bemutatott tárlaton, melyet 2018. december 19. és 2019. április 7. között rendeztek meg, Kolozsváry Marianna kurátori munkájának köszönhetően. Korniss életében egyetlen hivatalos elismerést sem kapott, első életmű-kiállítására idős korában, 1980-ban került sor, szintén a Magyar Nemzeti Galériában. A festőművész születésének centenáriuma, 2008-ban életműkiállítással emlékezett meg a Nemzeti Galéria. A legutóbbi kiállítás az erdélyi születésű alkotó közel 200 művét – címéhez híven – néprajzi vonatkozású tárgyakkal, hang- és videó felvételekkel együtt szerepelteti, jelezve Korniss motívumainak kiinduló inspirációit. Nyomon követhetjük, hogyan lesz az ornamentikából önálló kép, miként zajlott Korniss Dezső alkotói világának motívum-metamorfózisa. Korniss szervezésében kapcsolódott a magyar népművészeti hagyományokhoz, mint Vajda. Másrészt hosszabb életút

4 Pataki 2009, 36.

5 Pataki 2009, 59.

adatott meg neki, fiatal korában gyűjtött motívumait a II. világháborút követő, közel 40 évet felölő alkotói periódusa alatt a teljes absztrahálásig juttatta el. Képeiben a magyar és kelet-európai népzene ölt vizuális nyelvet.⁶ Szentendréhez való vonzalma mind a Vajdával véghezvitt „Szentendrei programban”, mind a II. világháborút követően meghatározta művészi attitűdjét. Második szentendrei periódusában, a II. világháborút követő öt évben munkái stilizáltabbá váltak, eltűnt az addig jellemző pasztell és tempera technikával létrehozott puhaság, helyette olaj és zománcfesték uralja képfelületeit: minden eddiginél élesebb, tisztább formahatásokat képezve ez által. Szentendrét idézik a kiállítótérbe belépve az első alkotások is, a Vajdával töltött közös gyűjtőmunka produktumai, megidézve a pályatársat nem csak a program és falszövegek, hanem néhány alkotása által is. A világegést követő, „második szentendrei korszak”, a kiállítás második nagyobb egysége reprezentálja azt a kort, melyben az első nagy, népművészeti indíttatású munkák születtek.

Az 1947–48 között az Iparművészeti Főiskolán oktató Kornisst 1948-ban pozíciójából eltávolították, majd visszavonultan élt, 1956-ig bábfejek festéséből és kereskedelmi plakátok színezéséből tartotta el magát. Művészetének folyamatosan visszatérő alapotívuma a fej. A 40-es évek végétől párhuzamosan készített szürrealista és félabsztrakt fejkompozíciókat, melynek folyamatai a kiállítóterek végigjárása során is nyomon követhetők, a *Kaputól a Kántálók*on át az unikális *Miska*-fej, vagy az antropomorf bodobácsokon át. Minden motívum közelében megtalálhatóak azon népművészeti alkotások, melyek a művész mindennapjaiba ivódva oly természetesen éltek, mint amilyen természetességben helyet kapnak az alapvetően képzőművészeti indíttatású tárlat tereiben.

Korniss 1956 után éri el a teljes absztrakciót hímzett lepedővégekből kiinduló kalligrafikus alkotásaival. Az önálló magyar nonfigurációt megteremtő Korniss minden képe a valóságból születik, új rendszereket konstruál a meglevő anyagból. A kalligrafikus korszakát követően Korniss elérte azt, ami a két világháború közötti elszigeteltségben élő Vajdának csak vágyálma lehetett: a Pannónia Filmstúdió alkalmazottjaként Kovásznai Györggyel 8 animációs filmet készített. Filmjei kollázsokban megfogalmazott képsorok, melyekkel párhuzamosan kollázsokat készített, az örök alapotívumául szolgáló fej és a kereszt párosításával. Az 1960-as évek végén a szűrök tanulmányozása során keletkezik új szűr-sorozata, melynek valamennyi eleme fejvariáció, valamint ezzel párhuzamos születik meg pajzs-sorozata.

A hetvenes évek elején az idős Korniss visszatért oda, ahonnan pályája indult: a tiszta geometrikus elemekből konstruált, letisztult absztrakcióhoz. A forma-redukció együtt járt a színredukcióval: 1975-ben művészete végső lényegének megfogalmazásával önmagával is számvetést végzett – megkísérelte újrafogalmazni a századelő tiszta konstruktivizmusát, amelyet legtisztábbban a fehér képmezőben kereszt alakot képező horizontális-vertikális metszetek, valamint

6 Körner 1971, 16.

a parallel, alsó sávban, egymástól egyforma távolságban megfestett horizontálisok képviselnek (*Kép horizontális vonalakkal* című alkotás). A kronológiát megbontva, önarcképekkel és a 40-es, majd 60-as években készült Illumináció-sorozat nyomataival zárul a Korniss életművének bemutatása, de a tárlatot záró termekben a mester legjelesebb követőinek – Nádler István, Bak Imre, Keserü Ilona, Csiky Tibor – munkái mintegy felütésként, e hagyományok ma is élő hordozóinak alkotásaival bocsátja útjára a látogatót.

Bartók nyomán

1935 nyarától Vajda és Korniss etnográfiai gyűjtőmunkába kezdett Szentendrén és a szemközti, falusiasabb jeleget őrző Szigetmonostoron. Az ötletgazda Korniss volt, de mindkettőjükben párizsi tartózkodásuk idején erősödött fel a probléma iránti érzékenység: Kornissra nagy hatással volt 1930-ban Párizsban Bartók élő zongorajátéka, míg Vajdára a francia főváros néprajzi múzeumai. Szentendre, a különféle kultúrák találkozóhelye pedig kiváló helyszínnek kínálkozott motívumgyűjtésre. A gyűjtőmunka folyamán formálódott véglegessé Vajda formanyelve, ettől kezdve váltak jellemző motívumaivá házak és a templomok. Kornissnak pedig az ifjúkori álma, hogy bartóki párhuzamot teremtsen a festészetben, itt nyert táptalajt, és forrta ki magát a II. világháborút követő, különböző, de mindig népi motívumokhoz kötődő absztrahálási folyamatokban.

Vajda és Korniss közép-európai léptékben gondolkodtak. A gyűjtőmunkát ki szerették volna szélesíteni, részben hazai művészek (Barcsay Jenő, Hincz Gyula), részben közép-európai alkotók, valamint építészek, írók, zenészek bevonásával, nemzetközi munkaközösség formájában. Bartókkal és Kodálllyal ellentétben Korniss és Vajda nem tudományos alapon kutattak, nem fordult meg bennük semmilyen teoretikus rendszerező igény, így vállalkozásuk nem tekinthető a szigorúan tudományos alapokon nyugvó bartóki népzenevel analógnak. A gyűjtőmunka után szétváltak útjaik. Korniss gyűjtésének jelentős része a II. világháború alatt elveszett.

Karátson Gábor *Hármaskép* című könyvének Vajdáról szóló fejezetében megkérdőjelezi a „Szentendrei program” bartóki hagyományokon alapuló etnológiai gyűjtés képzőművészeti létjogosultságát. „Vajdát ebben az időszakban elsősorban a tiszta forma érdekelt. Ilyen értelemben, szóban és írásban többször kifejtett programját tévesnek kell tartanom. A népművészet önmagába zárt világ, a festészet hagyománya nem lehet. A festészet hagyományát mindenkor a múlt festészetéből reánk maradt, még megoldatlan problémák jelentik.”⁷ Bár a gyűjtés folyamata a két művész, Korniss és Vajda közös barangolásai során zajlott, a program elméleti előkészítésében nem elhanyagolható Szabó Lajos

7 Karátson 1975, 162.

filozófus szerepe, akivel Párizsban kötött életre szóló barátságot Vajda Lajos.⁸ Vajda és Korniss a gyűjtőmunkán túl egyéb kapcsolódási pontokon is kötődik Szentendréhez: Vajda 1935–40, míg Korniss 1945–50 között a kisváros fő művészalakja volt. Bár a „Szentendrei program” után útjaik szétváltak, teljes életművüket tekintve közös jelenség Vajdában és Kornissban a hazai motívumokból szerkesztett, új relációkat kialakító kompozíciós rend, valamint a XX. századi magyar képzőművészet bartóki komplexitású műsorozatának megalkotása. Vajda és Korniss „Szentendrei programjának” népi kontextusban történő vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül az a művészi törekvés, melynek során a két alkotó gyűjtött motívumok művészeti tradicionális formanyelvekkel – például klasszicista építészeti elemekkel – való együttes megjelenítését alkalmazta.

A Vajda- és Korniss-kiállítás katalógusai

A Vajda-kiállítás közel 150 műtárgya, valamint a katalógus 12 kísérőtanulmánya tágabb kontextusban, a legújabb kutatások tükrében értelmezi újra Vajda életművét. A tanulmányok szerzői részben annak a szakmai munkacsoportnak a tagjai, mely a kiállítás létrejöttét megelőzően két évvel alakult (Boros Lili, Passuth Krisztina, Pataki Gábor, Petőcz György, Radák Judit, Szabó Noémi), részben tanulmány írására felkért művészettörténészek (Forgács Éva, Rényi András, Rockenbauer Zoltán, Várkonyi György, Véri Dániel). Mind a tanulmányok, mind a kiállítás szakmai kísérőprogramjai megmutatták, hogy nem egyseges a szakemberek közötti álláspont Vajda életművének periodizációja, illetve művészetének egyéb kérdései, pl. a modernséghez való viszonyát illetően. Az életműben Rényi András szerint a Párizsból való hazatérés utáni időszakban, 1934–35 körül volt a fordulópont, ellentétben Pataki Gábor, Petőcz György és Radák Judit álláspontjával, akik a fordulatot 1937-re teszik.

Nemzetközi kontextusban vizsgálja Vajda életművét Forgács Éva, aki a művész által létrehozott irányzatot egyedül képviselő Vajda korának európai modern avantgárd művészetéhez való kapcsolódásai pontjain keresztül vizsgálódik. Konklúziója szerint az elszigetelten alkotó Vajda Lajos ugyan nem sorolható konkrét avantgárd irányzatba, mégis szorosan illeszkedik az európai művészetbe.⁹ Petőcz György – csakúgy, mint Passuth Krisztinával közösen jegyzett, 2016-ban megjelent, *Ki a katakombából* című tanulmánykötetében – erős párhuzamokat vél felfedezni az amerikai absztrakt expresszionizmus első generációja és Vajda Lajos művészete között.¹⁰

Pataki Gábor tanulmányában Vajda életművének utolsó éveire fókuszál közép-európai kontextusban, a „Szentendrei program” nemzetközi társtalansá-

8 Mándy 1983, 13.

9 Vajda az európai avantgárdban és azon kívül. In Petőcz–Szabó 2018, 215.

10 A tanulmány címe: Az absztrakt expresszionizmus felé. In Petőcz–Szabó 2018, 260–273.

gát, és utópikus mivoltát hangsúlyozva.¹¹ „Ez a nemes ideákon alapuló program ugyan a későbbiekben a közép-európai együttműködés, összefogás példájává, előképévé válhatott, de az adott helyzetben az adott művészeti fázisban nem volt, nem lehetett realitása.”¹²

A motívumok, inspirációk, alkotófolyamatokra vonatkozó tanulmányok közül Passuth Krisztina *Vajda Lajos és a primitivizmus* című tanulmányában a „primitivizmus” mint önálló szellemi irányzat, illetve Vajda olvasmányai felől közelíti meg Vajda művészetének inspirációit. Radák Judit „Megjegyzések Vajda Lajos alkotómódszeréhez” című írásában a szentendrei Vajda Lajos Múzeum tulajdonát képező Vajda-műveken, valamint Vajda levelein keresztül vizsgálja Vajda alkotói mechanizmusait.

Az egyetlen Vajda identitását vizsgáló tanulmány Véri Dániel „Rétegek: Vajda Lajos zsidósága” című írása, primer források és Vajda zsidó vonatkozású motívumainak elemzésén alapul.

Rockenbauer Zoltán írásában Bartók hatását nem kizárólagosan Vajda vagy Korniss etnológiai gyűjtőmunkájára, hanem sokkal inkább a XX. század első felének hazai modern művészeti törekvéseinek egészére, tág kontextusban vizsgálja.¹³ Míg a Nyolcak elsősorban szellemi szövetségesként tekintettek Bartókra, majd az aktivisták számára fontos inspirációs forrás volt a bartóki zene, Vajda és Korniss számára már hivatkozási pont és követendő példa.¹⁴ Rockenbauer tanulmányában Bartók hatásán és a „Szentendrei programon” túl a közös munka eredményeit formailag is összeveti: „Vajda vékonyvonalú ceruzarajzokban megfogalmazott mikrovilága lényegesen elvontabb, intimebb és pszichologizáltabb, mint Korniss színes, dekoratív, „materiálisabb” alkotásai.”¹⁵

Számos bartóki és ez által a magyar népi hagyományokhoz kapcsolódó párhuzam fedezhető fel a Korniss-kiállításához Kolozsváry Marianna szerkesztésében készült, *Csak tiszta forrásból* című kiállítás katalógus szaktanulmányaiban. A több mint 300 oldalas kötet tíz tanulmánya újabb kutatási eredményeket és tanítványai tisztelgő, emlékező sorait tárja az olvasó elé. A kötet tanulmányai – illeszkedve a kiállítás Vajdáénál erősebb népművészeti analógiáira – nagyobb hangsúlyt fektetnek az etnológiai párhuzamokra. A „Szentendrei program” szellemi atyja, Korniss szimbiózisban élt a folklórral, és ars poétikájának vallotta a nemzeti és egyetemes kultúra folytonos kollerációjának szükségességét. Hegyi Loránd Korniss *Dezső és a művészetek folytonosságának koncepciója. Archaikus motívumok a kornissi képstruktúrában* című tanulmányában Korniss művészetének

11 A tanulmány címe: A virtuális mozgalomtól a katasztrofizmusig. Vajda és a közép-európai művészet 1936–1941. In Petőcz–Szabó 2018, 234–241.

12 I. m. 239.

13 A tanulmány címe: Bartók Béla hatása a modern magyar képzőművészetre a XX. század első felében. In Petőcz–Szabó 2018, 200–207.

14 I. m. 205.

15 I. m. 207.

folytonosságát az alkotói periódusokon végig jól követhetően, Bartók, Babits és Fülepp Lajos kultúrafelfogásainak kornissi interpretációiban elemzi, hangsúlyozva, hogy Kornisstól távol állt, sőt elutasította a Horthy-korszak ún. népies táborának politikai elképzeléseit.¹⁶ Keserü Katalin *Korniss Dezső és a népművészet metamorfózisa* című írásában a népművészet egyetemes művészetben való megjelenésétől indítva az alkotói pálya meghatározó művein, az egyes korszakok kiemelkedő alkotásainak elemzésén keresztül vezet el az olvasót Korniss motívumainak absztrahálási folyamataiba. Hangsúlyozza, hogy Vajda és Korniss szentendrei gyűjtőútjai nem a népművészet, hanem a provinciális művészet megismeréséhez vezettek, melyből képi következtetéseket vontak le.¹⁷

Eltér a tanulmányok Korniss-koncepciójától Tasnádi Zsuzsanna, aki „A népművészet forma- és mintakincse nyomában” című tanulmányában a Néprajzi Múzeum rajzgyűjteményének anyagát vizsgálja, művész- és rajztanár növendékek 1900 és 1930 közötti, tehát a „Szentendrei programot” megelőző korszakára vonatkozóan. Írása alapján nem csak a XX. század eleji népi kultúra iránti művészi, esztétikai igényt, egyúttal a nemzeti stílus megalakításának elgondolását követhetjük nyomon, hanem kontroll-kutatási képet kapunk a Vajda-Korniss-programot illetően: milyen törekvések zajlottak a népművészet forrásként történő alkalmazására, valamint a szerző láttatja a népi kultúra művészi felsőoktatásban való hangsúlyos jelenlétét is. Korniss Bartókhoz fűződő viszonyáról a legteljesebb képet Mácsai Pál tárja az olvasó elé „Korniss Dezső és Bartók Béla” című tanulmányában, a két alkotó életének és művészeti törekvéseinek lehetséges metszéspontjai szerint vizsgálódva. Mácsai írásában Bartók és a népzene viszonyának oldaláról közelít a témához, szemléltetve Bartók hatásának kiteljesedését Korniss 1945 utáni munkásságában.

Kolozsváry Marianna a Korniss-Vajda-kontextusban egy sokszor emlegetett harmadik személy, Bálint Endre Kornissal való ellentmondásos viszonyát elemzi személyes hangú írásában, melyet édesapja, Kolozsváry Ernő műgyűjtőnek az említett művészekhez való kapcsolódási pontjain keresztül vezet le.¹⁸ Korniss és Bálint konfliktusa nehezen érthető meg a két művész Vajda Lajoshoz való viszonyának ismerete nélkül, akinek Bálint szerint másolta Korniss a motívumait, míg más szemléletek Bálintot tekintik epigonnak.

Két műközpontú tanulmány is olvasható a Korniss-kiállításához készült albumban. Bellák Gábor „Életöröm csata után. A tücsöklakodalom” című tanulmányában – a katalógus írásai között egyébként sokat emlegetett – 1945 és 1950 közötti alkotói periódus fő művét elemzi, míg Petrányi Zsolt „Korniss Dezső köztéri munkái” című tanulmányában a Kádár-korszak művészetpolitikájának sajátosságain keresztül elemzi és ismerteti azt a néhány köztéri szobrot és

16 Kolozsváry 2018, 13.

17 I. m. 25–26.

18 A tanulmány címe: Oroszlánok között. Korniss Dezső és Bálint Endre ellentmondásos viszonya. In Kolozsváry 2018, 40–53.

muráliát, melyeket Korniss megélhetési okokból vállalt az ötvenes évektől hatvanas évek végéig tartó, művészetét háttérbe szorító politikai légkörben. A katalógus utolsó négy tanulmánya azon képzőművészek által íródott, akik a kiállítási tér utolsó termeiben, mint követők és tanítványok, munkáikkal jelen vannak néhány kisebb egységben. Bak Imre „Hagyomány – aktualitás”, Csiky Tibor „Tanítvány a mesterből”, Keserü Ilona „Jegyzetek Korniss Dezsőről” és Nádler István „Más volt nekem, mint mester” című írásai személyes források, közvetlen hangú visszaemlékezések az alkotóra. A négy művész rövid vallo-másain keresztül nemcsak Kornisst, mint mestert ismeri meg az olvasó, hanem képet kap Korniss szerepéről a visszaemlékező alkotói pályájának alakulását illetően, valamint a szubjektív írások bevezetnek Korniss Dezső műtermébe, megismertetve alkotói folyamatát.

Vajda Lajost és Korniss Dezsőt bár életpályájuk során egyetlen hivatalos elismerés sem érte, megteremtették a hatvanas években pályájukat indító fiatal művészgeneráció számára – a vajdai hagyományok és az akkor még élő Korniss művészetének mentén – a tradíciók aktualizálásának lehetőségét. A „Szentendrei program” néven ismertté vált, napjainkban is szakmai vitákat generáló etnográfiai munkájuk során gyűjtött motívumaik sajátos formanyelvi adaptációja a két művész a későbbi alkotói periódusaiban nyomon követhető. A „Világok között” és a „Csak tiszta forrásból” című legutóbbi Vajda és Korniss életműkiállítások koncepciói érzékeltették a hagyományos képzőművészeti, a népművészeti tradíciók jelenlétét, valamint az alkotói életútra hatást tett egyéb inspirációkat egyaránt.

IRODALOM

Hegy 1982 – Hegyi Loránd: *Korniss Dezső*. Budapest, 1982, Képzőművészeti Kiadó.

Karátson 1975 – Karátson Gábor: *Hármaskép*. Budapest, 1975, Magvető.

Kolozsváry 2018 – *Csak tiszta forrásból. Hagyomány és absztrakció Korniss Dezső művészetében*.

Szerk. Kolozsváry Marianna. Budapest, 2018, Magyar Nemzeti Galéria.

Korniss 1978 – Korniss Dezső: *Illuminációk*. Szerk. Kovács Ákos. Hatvan, 1978, Hatvany Lajos Múzeum.

Korniss 1994 – *Korniss Dezső*. Szerk. Molnár Éva, Budapest, 1994.

Körner 1971 – Körner Éva: *Korniss Dezső*. Budapest, 1971, Képzőművészeti Alap Kiadványalalata.

Mándy 1983 – Mándy Stefánia: *Vajda Lajos*. Budapest, 1983, Corvina.

Passuth–Petőcz 2016 – Passuth Krisztina – Petőcz György: *Ki a katalomból*. Vajda Lajos, a festő másként. Budapest, 2016, Noran Libro.

Pataki 2009 – Pataki Gábor: *Vajda Lajos*. Budapest, 2009, Kossuth Kiadó.

Petőcz–Szabó 2019 – *Vajda Lajos – Világok között*. Kiállítási katalógus. Szentendre, 2019, Ferenczy Múzeumi Centrum.

Szabó 1995 – Szabó György: *Vajda Lajos*. Budapest, 1995, Gondolat.

Vajda 1972 – *Vajda Lajos emlékkönyv*. Szerk. Zsámboki Mária. Budapest, 1972, Magvető Könyvkiadó.

Házi démonokról

A régi házban recsegett a parketta, a gardróbnak erős szaga volt,
és éjszakánként, ha jól figyelt az ember, egerek halk sugárzását érezte
a szomszéd padlásról.

A hideg zajok a semmiből kapartak, nem tudták az alvók, jár-e ott valaki,
vagy álmukban, mikor minden kapu nyitva áll a fejben, a sötét ijesztget,
kacérkodik velük.

Hasonló volt a dolgozó a földszinten, a Petrőczy utcára néző kettévágott
szoba kisebbik fele, ahol Nagymama meghalt, a nagyobbik otthonos lett,
az a nappali.

A kisszobában galérián kellett aludni, és alvás előtt már félálomban mélyülő
lyukat lehetett érezni a mellkas közepén, de egyes vendégek állítólag szelle-
meket is láttak.

Megfigyeltük, hogy aki a családból túl sok időt tölt el a szobában, sorsa
rosszra fordul, nem tud szabadulni az éjjelente átfújó hűvös szellőkéstől.

Unokahúgom öregembert látott ébredéskor, keverék kutyánk pedig szűkölni
kezdett, ha odaparancsoltam a talán nem is gonosz, de végtelen szobába.

Elhagytam a Petrőczy utcát, nem recseg hajópadló az álmaimba, de valahonnan
sugároz, jelt ad a hűvös szag, éjszaka, ha jól figyelsz, hallhatod, egér kapar.

A fiúk otthon maradnak

Akkoriban már rég nem ministráltam, anyám-apám megnyugodott, mert szép lassan végeztem az egyetemet, s mivel érezték rajtam az alkohol szagát, elhitték, más, mint mi vagyunk, de talán gondolkodik.

Apám, a konok tanár úr önként vonult száműzetésbe, éjjel-nappal lusta öt gyereke szennyes edényeit mosta, lehajtott fejjel pénzt adott, hogyha költeni kellett, magának kimérve csokis nápolyit vett a piacon.

Akkor is ott állt a mosogató fölött, jól figyelve a spórolásra lötybölte a vizet rántottás kellékeimre, kedélyesnek tűnt, ahogy szóba hozta, hogy álljon meg a menet, a tékozló bátyja sem volt akárki.

Ahogy mondta, és ahogy nekem mondta, fölényes mosollyal ellenkeztem, mert a tékozló, az egy szent, megjárta a poklot, és Apa figyelj, az Úr az ilyeneket várja, szabályokat betartani korlátolt és túl egyszerű dolog.

Az Úr a rendhagyót várja, hogy meghaladjuk önmagunkat és elsősorban őt, bennünk tökéletesedik a világ és hasonlók, erre apám azt mondta, hogy persze mindezt érti, de aki tiszteletből el sem indul, az is valami.

Milyen kedves ember az apám, milyen bájos, esetlen ez a rendszeretés, emlékszem a szám ízére, a tőle örökölt fájdalomra a derékban, mikor kifordultam a nappaliba, az előszobába, el, hódítani bármit.

Csak legyintek, kedves ministrálás, holtfáradt parancsok, én Rimbaud volnék, Apa. Öreg hitét gúnyolom, és árulom ma is, tangóharmonikás a Moszkva téren „eladó” felirattal a hangszerét.

Hungaro-Polonica et Europa Centralis, avagy hol is vagyunk végtére?

Megjegyzések Waław Felczak tanúságtételéhez

Két könyvre hivatkozom a címben. Mindkettő atyai barátunk munkásságához kapcsolódik. Jelzik történeti és közéleti elkötelezettségének fő irányait. Együtt a kettő: magyar-lengyel és Közép-Európa. Hangsúlyozni kell összetartozásukat. Előadásomban a két könyv rövid bemutatása mellett a fiatal Waław Felczak máig tanulságos geopolitikai szemléletét szeretném bemutatni egy 1945 júniusában papírra vetett elemzése alapján, melyet a londoni emigrációs lengyel kormánynak készített.

A *Hungaro-Polonica* címet adtuk annak a tanulmánykötetnek, amellyel 70. születésnapja alkalmából kívántuk köszönteni. Pillantsunk vissza ennek a különös vállalkozásnak születési körülményeire. 1985-öt írtak, amikor Kovács István barátommal elhatároztuk, hogy közelgő születésnapjára (1986. május 29.) egy tanulmánykötetet állítunk össze a magyar-lengyel kapcsolatok jegyében. Ekkor már valamennyire megenyhült Lengyelországban a „hadiállapot”, idehaza a cenzúra azonban aggódva figyelt minden lengyel témájú írást. 1983-ban például az újságos standokról szedette össze a kommunista rendőrség a *Mozgó Világ* című folyóirat (az igazi, nem a kollaboráns!) márciusi számát egy lengyelországi riport miatt, Kovács Istvánt pedig Balassagyarmaton szállította le a magyar határőrség egy Szlovákiába készülő kirándulóbuszról. (Mai napig nem ismerjük a jogtalan eljárás írásbeli dokumentumait.) Arra gondoltunk, egy tudományos munka alkalmas lehet szolidaritásunk kifejezésére. Szerencsére sikerült a szervezési és cenzurális akadályok között jó érzékkel lavírozni, s elkészült időre a kötet, melyet ünnepélyes körülmények között adhattunk át a címzettnek a Jagelló Egyetemen 1986. június 6-án. Ez a könyv valójában legális körülmények között született ellenzéki vállalkozásnak tekinthető. Szerzői, munkatársai között találhatunk majdani köztársasági elnököt, parlamenti elnököt, minisztert, demokratikus párt elnökét. Történetészeket, irodalomtörténetészeket, írókat, például az akkor publikációs tilalom alatt levő Csoóri Sándort. A 246 oldalas könyv szerény, könyvritkaságnak számító kiadvány. A magyar-lengyel kapcsolatok

KISS GY. CSABA (1945) művelődéstörténész, esszéista. Az MTA doktora, címzetes egyetemi tanár. Utóbbi kötete: *Közép-európai találkozásaim. 18 év – 41 arckép* (Budapest, 2018, Nap Kiadó).

hazai megbecsülésének valóságos szintjét mutatja, hogy 32 év óta nem sikerült méltó módon megjelentetni. Kétségkívül jobbak vagyunk a retorikában, mint a cselekvésben. Krakkóban viszont 1997-ben napvilágot látott lengyelül – kiegészülve Waclaw Felczak lengyel kollégáinak tanulmányaival – *Wegry-Polska w Europie Srodkowej* (Magyarország és Lengyelország Közép-Európában) címmel.

Az előadásom címében említett másik könyv az *Europa Centralis*: egy válogatás Waclaw Felczak tanulmányaiból. Öt évvel ezelőtt jelent meg Krakkóban – Antoni Cetnarowicz és Stanislaw Pijaj gondozásában. Tanulságos volna mindazoknak elolvasniuk, akik mostanában próbálnak kultuszt teremteni a krakkói történész körül. Érdemes idézni Antoni Cetnarowicz bevezető írásának a motóját Felczak tanulmányairól: „magyar szívvel és szláv lélekkel” íródtak. Fontos volna azért is figyelmet fordítani e könyvre, mert nálunk vannak olyanok, akik hajlamosak a magyar-lengyel barátság hagyományát délibábos szemlélettel megközelíteni, mint afféle sajátos küldetéstudatot, amely fölülemeli e két népet a közép-európai együttesen. Waclaw Felczak tanulmányaiból világosan látszik, hogy többről van szó: egyértelműen az egész közép-európai térség összetartozásáról. A Balti-tengertől az Adriáig és a Fekete-tengerig. Erre tanított bennünket – ha tanított – a történelem. A geopolitika. Magyarország és Lengyelország ugyanahhoz a makrorégióhoz tartozott és tartozik. Lényegében a geopolitikai helyzet hozta szövetségbe középkori uralkodóinkat, s ezt az adottságot ismerték föl a XIX. században olyan történelmi személyiségek, mint Adam Jerzy Czartoryski, a lengyel emigráció vezetője Párizsban vagy Kossuth Lajos 1849 után. Milyen sokatmondó, hogy az orosz birodalmi pánszlávizmussal szemben a szláv összefogást kereső lengyel politikai gondolkodók, ahogy Felczak munkáiban olvashatunk róla, bizalmatlansággal tekintettek az 1840-es években azokra a magyarokra, akik úgymond magyarosítani akarták volna a velük élő nem magyarokat. Waclaw Felczak történeti kutatásainak nagy kérdése volt, mik az egymással versengő nacionalizmusok közötti bonyolult viszonyoknak, magyarok és nem magyarok konfliktusainak az okai. Nem véletlen, hogy 1985-ben Marian Zdziechowski két háború közötti munkáját (*Wegry i dookola Węgier* – Magyarország, és ami körülötte van, 1933) elemezve mutatta be a lengyel magyarbarátság és szlávbarátság legfontosabb összetevőit. Történészként folytatta így Adam Jerzy Czartoryski nagy politikai művét, a közép-európai sorsközösség gondolatának megteremtését. Mint tudjuk, a nem létező Lengyelország hatalmas erőfeszítéseket tett ágensein keresztül azért, hogy csökkentsék Közép- és Délkelet-Európában az orosz befolyást. A párizsi Hotel Lambert, mondhatjuk mai távlatból, akár visegrádi emlékezhelynek tekinthető, hiszen 1849 májusában ott tárgyalt a herceg vendégeként a magyar kormány kiküldöttjeként Teleki László a cseh František Riegerrel Közép-Európa jövőjéről.

Rövidre fogva: Waclaw Felczak tizenkét tanulmánya a magyar olvasónak igen tanulságos akkor is, ha az újabb eredmények vagy magyar látószögünk következtében némiképp máshogy értelmezzük is a XIX. századi konfliktusokat. Arra jól emlékszem, hogy utolsó személyes beszélgetésünk alkalmából –

Krakkóban 1992-ben – mekkora tragédiának tartotta Felczak tanár úr a második jugoszláv állam bukását. Mintha Czartoryski víziójához ragaszkodott volna, aki évtizedeken keresztül támogatta egy Szerbia vezetésével létrehozandó délszláv állam gondolatát (ami mögött nyilvánvalóan az orosz befolyás csökkenésének a szándéka húzódott).

Ha Waclaw Felczak helyét keressük a lengyel eszmetörténetben, véleményem szerint Adam Jerzy Czartoryski és Jerzy Giedroyc között lehetne kijelölni, amint ezt néhány éve fölvettem a budapesti Lengyel Tanszék jubileumi tanácskozásán. Persze: toutes proportions gardées, meg nem feledkezvén az arányokról és a különbségekről. Nem volt ő nagy hatású politikus, nem irányította évtizedeken át az emigrációs politikát, történészként viszonylag kevés időt kapott a sorstól kutatásainak elvégzésére. Szörnyű börtönévei után már csak 42 évesen folytathatta egyetemi oktatói és kutatói munkáját. A második világháború kitörése előtt volt egy évig az Eötvös Collegium diákja. A poznani egyetemen készített diplomamunkát a magyar 1848/49 korabeli lengyel visszhangjáról. 1939 őszén már nem folytathatta ösztöndíjas egyetemistaként a munkáját. Más minőségben jött vissza Magyarországra. A földalatti lengyel állam képviselőjeként. Egyike volt azoknak, akik megszervezték Budapesten a futárszolgálatot a megszállt Lengyelország és az emigrációs kormányok között. Életének e szakaszáról és pályájáról egyik tanítványa, Wojciech Frazik készített összefoglaló képet nagyszabású monográfiájában (*Emisariusz Wolnej Polski – A szabad Lengyelország emisszáriusa*, Krakkó, 2013).

Egyébként e munka szerzője néhány egyetemi kollégájával, Felczak szeminaristáival 1985 augusztusában érkezett Magyarországra egy néhány napos kirándulásra. Az Eötvös Collegiumban kaptak szállást Szijártó István igazgató segítségével. A tanulmányút anyagi kereteit jórészt a nemzeti demokrata ellenzék biztosította. Wojciech Frazik (jelenleg a Nemzeti Emlékezet Intézetének krakkói részlegén az egyik osztály vezetője) igen alapos munkát végzett, óriási levéltári anyagot búvárolt végig doktori disszertációja elkészítése közben. Így ismerhettük meg például Felczak tanár úr borzalmas kínzatását a lengyel ÁVO börtönében, perét és nyolc börtönévének krónikáját. 1948 karácsonya előtt tartóztatták le Csehszlovákiában, addig ugyanis még folytatta futárútjait a már szovjetek megszállta hazája és London között.

A monográfia függelékében olvashatók többek között Felczak Budapestről Nyugatra küldött jelentései. Ezek közül különösen érdekes a közép-európai kilátásokról írt 1945. június 10-ei keltezésű elemzése. Megkísérelte ebben röviden összefoglalni a háború befejezése utáni helyzetet, kitérve az egyes országokra és természetesen a várható fejleményekre. Hallatlanul izgalmas anyag mai olvasó szemével is, érezhetően alapos ismeretek és személyes tapasztalatok alapján született. Illúziók nélkül készült, számolván a lesújtó körülményekkel. Érdemes volna mielőbb megjelentetni magyarul. Józan számvetés ez a jelentés – akár évtizedekre előretekintve –, hiszen a szovjet hódítást nem tartja örökkévalónak. A következőkben ebből a szövegből szeretnék idézni. Megjegyzem,

elkészítése idején szerzője éppen hogy betöltötte életének 29. esztendejét. Így hangzik a jelentés első monda: „Közép-Európa sokkal inkább, mint bármikor, a világ neuralgikus pontjává vált.” A történelmi visszatekintésben írja: „Két nagy komplexus terhelte Közép-Európát a modern korban; éspedig a német és az orosz imperializmus. E két tényező törekedett arra, hogy következetesen eltávolítson a Duna-medencéből és a Balkánról minden egyéb befolyást, amely csak hatással lehetett itt a történelem folyamán.” Áttérve az akkori helyzetre, így látja a fejleményeket: „A szovjet áradatot, éppúgy mint a németet, a világunalom szándéka váltotta ki. Ahogy a német Mitteleuropa, úgy a szovjetek által szervezett Közép-Európa is megtesz minden erőfeszítést, kihasználva a munkát, a természeti javakat és emberi erőforrásokat, hogy maradéktalanul biztosítsa idegen célokra és az idegen hatalom számára.” Az új magyar, csehszlovák, jugoszláv, román és lengyel kormányt ugyanolyan bábkormánynak tartja, mint a Hitlert kiszolgáló román Antonescut vagy a horvát Ante Pavelićet, szerinte a Gestapót az NKVD váltotta föl. Majd a távolabbi jövőbe tekintve így fogalmaz: „Majd ha Közép-Európa kivárja az oroszok visszaáramlását, és ezzel véglegesen föl szabadul területe az idegen hatalomtól, akkor fordulhat véres tapasztalatokkal kikovácsolt történetének a szintézise felé, és a közös érdekek alapján teremthet meg egy teljesen független régiót az Adria, a Balti-tenger és a Fekete-tenger háromszögében, de addig még egy fájdalmas próbát kell túlélnie: a szovjet megszállást és ennek a megszállásnak a fölszámolását.” Így látta 1945 koranyarán Lengyelország hivatását: „Lengyelországnak, mely német- és oroszellenes álláspontja következtében mintegy megtestesíti a szétvert közép-európai népek akarát – ki kell jönnie a Kárpátok mögül és az itt élő népekkel együtt kell megszerveznie a jövőendő szabad Közép-Európáját.”

Egyszerre bírálja a magyar politika pánszláv fóbiáját, mivel szerinte ez akadályozza a velük együtt élő szlávokkal az együttműködést, és a kisebb szláv népek Oroszországra tekintő pánszlávizmusát. Pozitívan értékeli azoknak a magyar gondolkodóknak a törekvéseit – név szerint említi Prohászka Lajost, Németh Lászlót, Ferdinandy Mihályt és Szabó Dezsőt –, akik a németektől való elszakadás és a szomszédokkal való együttműködés útjait keresték. „A közép-európai népek története – írja a jelentés további részében – a kölcsönhatások és közös élmények oly hatalmas csomóját jelentik, melynek eredményeképpen a népi kultúrának olyan mozaikokból álló képe született meg, amely különbözik mind a szomszédos nyugati, mind pedig a keleti kultúráktól.” Majd így folytatja: „Lengyelországnak érdekében áll, hogy Közép-Európa mihamarább visszaszeresse kulturális összetartozását, és fölszabadítsa azokat az alkotó erőit, amelyek ott vannak rejtve e népekben, melyek saját értékeiket elfojtva századokon keresztül akaratlanul olyan külső erők áldozatává váltak, amelyek a széthúzás tüzét szították – egészen a végső bukásig.”

Számba veszi ezután – ismétlem, 1945 júniusában keletkezett ez az írás! –, hogy mi adhat reményt az ellenállásra, s országonként elemzi a helyzetet. Magyarországáról azt írja, hogy talán az átélt kataklizma teszi élővé nálunk az ál-

tala idézett gondolkodók Közép-Európa eszményét. És érdemes idézni összefoglaló elemzésének utolsó sorait: „Általában véve Közép-Európában még nincsenek olyan jelentős csoportok, amelyek nyíltan vállalják a harcot a szovjet megszállással szemben, de léteznek az ellenállásnak bizonyos elemei, amelyek a helyzet élesedésétől függően átalakulhatnak általános fegyveres felszabadító mozgalommá. Sajátos kötelességeket ró ez a lengyel politikára, mely a legutóbbi közép-európai fejlemények következtében útkereszteződéshez érkezett; az egyik út közülük a nagysághoz vezethet, a másik a semmibe, és ennek a megállapításnak a pátosza nem a szavakban van... Csak egyszerűen azt kérdezi: mire telik tőlünk?” Írta 1945 júniusában. Amikor még talán lehetett valami remény. Persze megkérdezhetjük azt is, nem várt-e akkor valamilyen megerősítést a központtól, hogy nem veszett volna el még minden. El kell mondanunk, Waclaw Felczak egyáltalán nem volt pesszimista ember. A szenvedések, a börtönévek, a kommunista rendszer több évtizedre húzódó maradása ellenére sem.

Mit üzen nekünk, továbbá az utánunk következő nemzedékeknek alakja és munkássága? Tudni való, hogy ő mindenekelőtt tudós volt, és nagyszerű tanár. A Közép-Európa-gondolat meggyőződéses híve. Két gondolatra hívnám föl a figyelmet. Az egyik, hogy értelmetlen olyan magyar-lengyel barátságról beszélni, amely nem számol a szlovákokkal és a csehekkel, az egész térséggel. A másik: nemzeti ködképeink következetes elutasítása, a kritikus önszemlélet fontossága. Legyenek azok a ködképek magyar délibábok vagy a tehetetlenséget jelképező lengyel szalmabábok tánca (Wyspiański *Menyegzőjéből*). Amikor napi tapasztalatunk a hazai polonisztika és a lengyelországi hungarológia korántsem könnyű helyzete, amikor fájoan hiányzik az utánpótlás, nincsenek fölkészült fiatal szakemberek. Mert elsősorban nem tűzijátékra, parádéra van szükség, hanem módszeres építkezésre – alapozó munkára.

Negyedszázaddal ezelőtt távozott ebből a világból, s egy idő óta működik már Magyarországon a Waclaw Felczak Alapítvány. Támogatásával magyar és lengyel iskolások találkoznak, programokat szerveznek, értelmiségi összejöveleket. Könyvek jelentek meg a neve alatt. De nincs közöttük sem az 1986-os magyar vagy az 1997-es lengyel Felczak-émlékkönyv, sem az életéről szóló Frazik-monográfia. Vajon véletlen, hogy a költő szava csöng vissza a fülünkben: „...fecseg a felszín, hallgat a mély”?

Az irónia pátosza

Tóth László: *Wittgenstein szóvivője*

Gondolat Kiadó, 2018

„Az ember végül homokos, / szomorú, vizes síkra ér, / szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél” – villan eszébe a recenziusnak analógia gyanánt a József Attila-strófa a *Wittgenstein szóvivője* többedik elolvasása után. Mert erről van szó a kötetben. A biccentésről, a biccentés higgadt módzatairól. Nincs ebben elkecsereedés. Rideg tárgyilagosság van. Hiszen már József Attilával is ennek szándéka íratja le ezt a strófát. Persze van ebben jó adag lemondás is, de az inkább csak színezi a mondanót. Szükséges ez mindahoz, hogy a dolgokat, eseményeket kívülről szemlélhesse az ember, aki keserű tapasztalataival együtt öregszik. Tóth László is ez évben tölti be a hetvenedik évét. Elérkezett tehát ideje a fanyar összegzésnek, a szétnéz merengve állapotának.

A *Wittgenstein szóvivőjével* foglalkozva leltem rá Wittgenstein nyelvjáték-elméletében az alábbi mondatokra: „Aki csodálkozik, hogy lehetséges, hogy az ember tudhat valamit, az talán olyan esetre gondol, mint az első. Biztosan nem olyanra, mint a harmadik.” Ez persze egyszerű logika, de aki szinte kizárólag minden esetben a harmadikat tételezi, az a költő (a *szóvivő*), akinek néha egy élet summájára is kell gondolnia, ami nyelvileg közel áll a kifejezhetetlenhez, vagyis: „Két szó közt a lélegzetvétel – / az vagy te” (*Mindent, mit mondani*). Azaz a szóvivő kilép szerepéből, és egy létező harmadikra gondol, aki mintegy véletlenül önmaga: magán-helyzetjelentést közöl, mindjárt a kötet elején.

Világos, hogy a költészet lényegében különbözik a filozófiától. A közös bennük csupán az, hogy a létből merített, a létre visszaható dolog mindkettő. A költészet

viszont személyes, és személyes is marad, bármennyire is eltávolodóban-menekülőben kívánja láttatni magát attól, ami a lényege, hiába fokozza le sajátos feladatát nyelvben megfogalmazott szereppé. Ám még ez a lefokozott, pusztán nyelvi szerep is merőben szubjektív a filozófiához képest. Azaz a líra még akkor is líra marad, és konnotációiban tetten érhető, amikor bármely formáját-színét levetkezni igyekszik.

A költő kitekint (kilép) a versből. Fürkészzi magát a versben. A versen kívül: „Most kihajolok ebből az üres papírból, és megírom ezt a szöveget. / Most kihajolok a szövegből, és megírom ezt a papírt. / Most kihajolok a szövegből, és megírom magamat” (*Permutációk*). Vagyis, ha akarom, ha nem, a költészet és a filozófia találkozásából mindig a személyre szabott irónia kerül ki győztesen.

Ám egyelőre úgy tűnik, hogy a nyelv a posztmodern utáni költő utolsó mentsvára. Régen elmúltak az izmusok, el azok a költői forradalmak, amelyek a megnevezés végtelennek tetsző változataival akartak a hiú valóság előtt tündökölni. Ahogy tudálékos-fellengzősen mondani szokás: ma már más világ van. Esztétikai eszmények hullottak porba egy-két nemzedék szeme láttára. A valóság furcsa visszfényben játszik a szemlélővel, a virtuális valóság pedig nem emberszabású. A költő-Ádám – Tóth László alakmása – végzetes eredménytelenségre ítéltetett, mivel a nyelv által bármit ki lehet fejteni, csupán a ki-mondhatatlannak nincs ezredévek óta nyelvi megfelelője: „Ádám a nyelvben / teremődik s miként egykor az Úron / úgy néz most végig a szintaxisok fonémák / végtelen során nyitja a száját s általa / a nyelv

kezd beszélni magát mondja Ádám / miközben Ádám is magát mondatja vele” (*Ádám visszatér*). Vagyis a járhatónak tűnő utak sehol sem találkoznak, azaz: „Sehova kacsázik minden út” – ahogy egyik versében Nagy László írta. Nemkülönb Tóth László is *A mozgólépcső-kalauz szerelmes lesz* verses szatírájában: „A tünemény mintha egy pillanatra csüggedten széttárta / volna a karját: „Hát nem...” – aztán eltűnt / a mélyben. S a mozgólépcső-kalauz / egy ideig, míg föl nem ért a magasba, / bávatag bámult utána.” Mi lenne, ha...? – tennénk fel gyakorlott, derridai félreolvasóként a kérdést, ám nincsen „ha”, csupán a könyörtelen igazság, a mélység és a magasság kibékíthetetlen ellentéte, miszerint az ember és ember közötti kapcsolatok megbomlása nem ideiglenes, nem kiküszöbölhető, hanem egyszerűen ilyen a természete.

Csüggedten kell belátnunk, hogy a pusztai nyelvi dekonstrukció – bár termékenyítő ereje mára kétségtelenné vált – gondolati kísérletnek ugyan megfelel, ám a dekonstruált életút nem éppen megbízható menekülési lehetőség a költői személyén (*self*) kifejezésére. Ha tetszik, ha nem, a személynek mindenképpen ki kell hajolnia a szövegből, a logika csapdájából, hogy megpillanthassa ironikusra meztelenített önmagát, sorsának leglényegét, amely általános embersors is egyben, amennyiben a vágyott és ideális mindig az ellenkező irányba tart. „Az értelmezés lényegemtől foszt meg” – írja Tóth László a *Kötelenben*

Tóth László gondolkodó költő. A gondolkodás alapja pedig a kételkedés, valamint a lényegkeresés. A *Wittgenstein szóvivője* ebben kapcsolódik össze a virtuális mesterrel. De benne van ebben vastagon és elválaszthatatlanul a József Attila-i: a líra: logika szemlélete nemkülönben. Másképpen ezek nélkül a lírai hős nem láttathatná magát, nem tartózkodhatna éppen másutt, mintegy megfigyelő harmadik személyként, nem hajolhatna ki a szövegből: „Átadja alattad a nő / magát teljesen a kéj-

nek / te a szobában járkálsz közben / leve-szel a polcra / egy könyvet / belelapozol / kitekintve az ablakon / a fényűságot olvasod / majd hátranézel / s látod amint az ágyon vadul ölel...” (*Látod amint téged ölel...*), nem kettőződhetne (sokasodhatna) meg, nem foszthatná meg magát valós cselekvésétől. A szövegből – és az eseményből – való illetén kilépés lehetne akár tragikus gesztus is, valójában a léthelyzetből adódó fanyar ironia. A világtapasztalattal rendelkező bölcsek elegáns, távolságtartó ironiája. Nem lehet másként – mondja a XX. század kulturális romjain nevelkedett költő Marsall Lászlótól Takács Zsuzsán, Petri Györgyön át a méltatlanul (vagy méltón?) elfeledett, sőt valójában föl sem fedezett, a rangsorba sosem besorolt Mező Ferencig, most pedig Tóth Lászlóig bezárólag.

Az imént felsorolt nevekből-életművekből is kitetszik: az eltávolodó, dekonstruált keserűség-ironia egyáltalán nem mondható ritka jelenségnek újabb irodalmunkban. Fel kell tételeznünk, hogy valójában világunk dekonstruálódik. Annyira, hogy már-már a fősodorba tart. Kell lennie egy mindeddig alig tudatosult korszellemnek, amely egyértelműsíti azt a gesztust, amelynek hatására *Az otthon hidege* a lélekbe beléhatol, és elemeire hull, ami eddig megtartó erőként tette a dolgát: „Elfogytak a történeteink, / magunkat se, / egymást se mondhatjuk tovább – / kiürült térben bókászunk lélektelen, / istentől nem kapunk több álmot, / s ő sem álmodik már / velünk.” (*Kiürült térben...*)

A „Mintha kint maradtunk volna abból / Amiben menthetetlenül bent vagyunk” (*Valamit óhatatlanul*) – kifejezetten nemzedéki alapérzés. A kívülrekesztettség, a nem kívánt gyermek (a XX. század nagy nemzedékeinek költőutódja) önmagára mutatasának-eszmélésének feltételezése Tóth László majd egész nemzedékén nyomasztó tudatállapotként vonul végig. Valahol, valamikor valami megszakadt, ami soha többé nem állítható helyre. Hiába érzi kapcsolódásait a mesterekhez (Tözsér Ár-

pád, modern lengyel költők, Mirosław Holub, Henri Michaux), kortársakhoz: „ma a Költészet Napja van – / ebből az alkalomból felolvasod A Költészet Napját, / mindezt a barátság jegyében” (*A Költészet Napja*).

Mindezek ellenére – vagy talán éppen azért! – a *Wittgenstein szövivője* rendkívül dinamikus versek gyűjteménye. Az egyes darabok dinamikáját, magas szintű élvezeti értékét az ellentételezők, a szigorúan betartott logikai szillogizmusok stílusereje tartja fenn, de mégis, van a kötetben valami több, valami ennél kiemeltebb figyelmet érdemlő. Több a költő filozófiai, logikai felkészültségénél. Az elszántan „gondolkodó” költőnél. Ha elmélyülten olvassuk a könyvet, észrevehetjük, hogy Tóth László könyörtelen játékot játszik. Játékszere a végsőig kimunkált, letisztított nyelv, azaz a: „beviszem a nyelvfilozófiába a verset, hadd lássuk, mi történik ott vele” játékgesztusa. Személyes létének lemeztelenítése a nyelv által. A logika játékrendszerébe rejtve az

emberi lét végességének mindennapos tragédiáját.

Persze, hogy igyekszik mindezeket távol tartani magától az életet igenlő, vegytiszta gondolat! Ki kell facsarni a létből, amennyit még lehet. Jól tudjuk azonban, hogy mindez hiábavaló, és a törekvés menthetetlenül groteszkbe hajlik. Ádám, aki megteremtése óta nagy írónak készül: „Ádám el is hitte / hogy egyszer milyen nagyra nő majd / az egész világ a csodájára jár” (*Elnézi az idős asszonyt...*), korunkra a telefonkönyvet alkotja meg (*Kisded értekezés Ádámról, avagy a Kiűzetés valódi története*). Nagyjából ennyit lehetne mondani a *kiontottá várról* (Ady) – ha már nyakig benne ülünk az öniróniában, s annak pátozával jelentéktelenítjük magunkat.

S a nyelv? Mi válik a nyelvből, a nyelv hordozta igazságból, ha minden igyekezetünk ellenére sem tudtuk teljes egészében meghódítani: „az ember utolsó mondatával kezd el / élete első igazi mondatát” (*Wittgenstein szövivője*). „A többi néma csend” – mondhatnánk Hamlettel.

Kemsei István

KEMSEI ISTVÁN (1944) költő, író, tanár. Utóbbi könyve: *40 év – negyven könyv* (2017).

Sorsok és sortűz – Király Farkas regényéről

Király Farkas: *Sortűz*

Magyar Napló, 2018

A múlt kibeszélésének és feldolgozásának terhes feladata, kivált, ha nem ideológiai irányítással történik, klasszikus szépírói feladat. A közelmúlt történeteinek megírása, nem generációs visszaemlékezések, hanem személyesen megélt epizódokból készített vázlatok alapján: olyan elodázhatatlan munka, melyre sem olvasói, sem szerkesztői utasítás nem hat ugyan, mégis érezhetően nyomás alatt vannak az ezzel próbálkozó szerzők. Nincs, mert nem lehet elvárás, mégis az olvasó – ha ki nem mondja is – várja, hogy valakik helyette is megírják, elmondják, összefüggésekben is láttassák azt, amit – kortársként – átélt, átélünk. Épp ezért lehet könnyen és nagyokat hibázni, no, nem a pontosságban, hiszen a narratívák eltérők lehetnek, ez gazdagítja a múlt megismerésének lehetőségeit, sokkal inkább a megfelelő távolság megképzésében. Hiszen a benne szereplés minden irodalmi alkotás szerves része, a dokumentarista irodalom azonban mást is vállal: az adatolt eseményeknek való megfelelést. Ha sikerül mindezt hitelesen és a megfelelő irodalmi eszközökkel megjeleníteni, a mű sikerre van ítélve. Király Farkas *Sortűz* című munkája ilyen. Mind alkotói elképzelésben, mind a megvalósításban bravúros, miközben az ismert – de harminc év távlatából, megkoptott ismerettel kezelt – történetszálla fűz fel mikro történeteket úgy, hogy lélektanilag ad hozzá a nagy egészhez.

1989 őszén és kora télén járunk a sok-nemzetiségű Romániában. A Szovjetunió uralta Kelet-Európa mint birodalmi rész omladozik, a szabadság szele fúj mindenhol, és békés átmenet bontakozik ki szerte a vasfüggönyön innen. Bár máshol is van

esély háborúra (gondoljunk csak a még korábbi lengyel eseményekre), igazán komoly atrocitások a román világban történnek, a világsajtót bejáró képek kitörölhetetlenül hozzátartoznak a kelet-európai rendszerváltás-történetekhez.

A *Sortűz* négy főszereplő történetébe enged beleslátni, a jelenükről olvashatunk, napról napra követve őket pár hetes útjukon. Ahhoz, hogy szinte laboratóriumi körülmények között láthassuk őket, és szavaik, gondolataik és tetteik megítélhetők legyenek, Király egy kézenfekvő szcénát választ: katonákat szerepeltet, azaz a személyiségüket mintegy bezárja egy olyan közegbe, ahol a legélesebb helyzetekben mutatkoznak meg. A katonatörténetek romantikája ma már ritka vendég az irodalmi alkotásokban, a *Sortűz* is inkább párja Garaczi *Arc és hátraarc* című regényének vagy Csabai László *Egerek* című elbeszélésének, ahol a kiszolgáltatottság, a bezártság mindennapos élménye az az alapszituáció, amiben a főhősöket szemlélhetjük. A román hadseregben szolgáló más nemzetiségűek külön terhe az idegenség, és ez ugyanígy vonatkozik arra is, aki kénytelen elviselni a más nyelvűek okozta félelmet is. Ugyanis a *Sortűz*ben nem egy vagy két főszereplőt ismerhetünk meg, hanem egyszerre négyet: Samu, Jovan, Mircea és Hans négy különböző nemzetiségű szépreményű fiatal, kiknek sorsán keresztül majdnem a teljes skála megmutatható. Ezzel tulajdonképpen egy ráadás-feszültséget is generál a regény címevel kapcsolatban: míg a sortűz egy kegyetlen megtorlóeszköz, amely nem ismer egyént, egyéni sorsot, nem tiszteli az életet mint egyedi különlegességet, a regény

szövege, a narratívák együttes megmutatása a maga módján ekképp is hitet tesz az alapvető emberi értékek mellett. Különlegesség, hogy a különböző nemzetiség itt nem értékmérő kategória, a regény talán legnagyobb értéke, hogy miközben nem mossa el a határokat – a kegyetlen katonavilágban alságos is volna megértést, elfogadást keresni és találni-kimutatni –, a négy nemzetiség karakterisztikája nem hordoz egyértelműen sem pozitív, sem negatív jegyeket. (Király inkább ironikusan használja mindezeket, jó példa erre az alakulatát kereső szász Hansit lebalfékező felettes, aki a „pedig a szászok precíz emberek” fordulattal ad hangot értetlenkedésének.) 1989 forró őszén és telén nem a nemzeti-ségi konfliktus, de még csak nem is önmagában a katonaelet ad okot a legnagyobb aggodalomra, hanem a bizonytalanság és a tehetetlenség. Király prózában is épp oly egyenes és szikár, mint lírikusként, a majdhogynem szenttelen leírások teszik igazán drámaivá a szöveget. Ha nem tudnánk is, hogy milyen események felé halad a történet, akkor is észlelhető volna, hogy komoly katalizmák követhetnek. (Magam előzetes tudással rendelkezve kifejezetten vártam a végkifejletet.)

A romániai események és mindaz, ami belőlük akkor reflektálatlanul hírként eljutott a nagyvilágba, évtizedek múltán is joggal okoz a maga módján katarzist. Néhány hónap leforgása alatt Ceaușescu diktatúrája összeomlott, és a tirranikus berendezkedés – tegyük hozzá, hogy csak egy időre – széthullt. Ráadásul mindez már a mediatisált világ figyelmétől övezve, hisz képek és filmfelvételek őrzik azóta is a decemberi eseményeket, kezdve a tüntetésekkel, a katonai beavatkozások képsorain át egészen a Ceaușescu-házaspár kivégzéséig. Erénye a könyvnek, hogy dokumentarista módon, mintegy betétként, közli az országos események krónikáját, benne a diktátort elítélő tárgyalást is, mindez nem zökkenti ki a regényt, sőt inkább megtámogatja.

Azt is tudhatja az olvasó – és nem csak az Erdélyben, illetve a Partiumban élő ma-

gyarok sorsa miatt aggódva –, hogy milyen tragikus gazdasági és szociális körülmények között találta az országot az év vége. A szigorodó határfeltételek ellenére egyre erősebb kapcsolat alakult ki a határon túl élők és az anyaországiak között, mind a magyar, mind a többi nemzetiség (a kötetben a szászok és a szerbek szerepelnek) igyekezett segítséget nyújtani.

A világtörténelmi események és a lokális történetek azonban csak akkor képesek egyszerre megrendítően hatni, ha a szerző elkerüli a patetikusságot és a már ismert közhelyeket. (Igaz, egy-két mondat erejéig megjelenik, mintegy a katonaelet sivárságát ellensúlyozandó a lágyság, de az olyan típusú mondatokat, mint például ez: „Jézus, ha tehetné, ma inkább nem születne meg”, sosem egy konkrét személy mondja, mindig csak valahonnan felhangzik a tömegből, ezzel Király elkerüli azt, hogy giccsessé váljon.)

A *Sortűz*ben úgy fonódik rá a történelmi események szálára a négy fiatal (és környezete sorsa), hogy olvasóként azt éreztem, nem a nagy egészben van elrejtve a mikro történet, hanem a személyes sorok tragikuma teszi hatalmassá, láthatóvá, átélhetővé a történelmet. Azt hiszem, ez a jó regény egyik alapismérve: újratekinti a világot, megkonstruálva azt, amit egyébként már ismerhetnénk, mégis úgy érezhetjük, hogy csak most látunk rá igazán. Ezzel azt is állítom, hogy a *Sortűz*höz nincs szükség előzetes tudásra, tehát aki-nek nincs személyes köze a romániai eseményekhez, az is teljes egészében értheti a regényt.

Haladunk előre az időben, váltakozva találkozunk a szereplőkkel. Nem tudom biztosan, hogy milyen okból, de a négy főhőshöz tartozó oldalak más-más tipográfiai megjelenéssel kerültek a kötetbe. Nyilván az lehetett a szándék, hogy külön elkülönüljenek a szövegek egymástól, ráadásul a négyféle szál egy rövid regényben valóban soknak tűnik. Ezzel együtt engem kifejezetten zavart a különféle szedés, olyannyira, hogy első olvasáskor a kö-

tet közepén tartva a különféle betűtípusok ellenére teljesen egybeolvadt számomra a sokféle történet, másodjára olvasva már tisztán kivehetők voltak az elkülönülések, de ekkor sem éreztem fontosnak a fizikális megkülönböztetést. (Lehet, hogy az egy évvel korábbi kiadás nem így néz ki, én a Magyar Napló-féle magyarországi kiadást olvastam.) Mindenesetre ez az eljárás kézenfekvően mutatja a szöveg egy lehetséges feldolgozási módját: akár mozifilm, akár egy erős sorozat is létrejöhetne a forgatókönyvként is bizonyosan remekül működő szövegből. (Van erre, illetve

inverzére példa, mégpedig erdélyi: Szabó Róbert Csaba *Alakváltók* című remek regénye előbb volt forgatókönyv, illetve hangjáték, s később készült el a regény.)

És ha már vászonra kíváncsiaknak állítottam be a regényt, feltétlenül hozzá kell tenni, hogy mindez készülhetne: román-magyar koprodukcióban. Király Farkas regénye sok szempontból méltó arra, hogy közös origója legyen a XX. század végi román-magyar történelmi múlt feldolgozásának, amiben a sortűzek mellett leginkább a sorsokat lenne érdemes láttatni. Úgy, ahogy ez a regény is teszi.

Nagygéci Kovács József

Vajda Lajos: Fotómontázs Szabó Lajos fényképével (fotómontázs, karton, 30,8×39,9 cm, 1930–1933, magántulajdon)

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF (1977) kritikus, Erdőkertesen él.

„Kis Kidéből el kell menni...”

Fehér Anikó tanulmánykötete a népzene kutató Járdányi Pálról

MMA-MMKI, Fundamenta Profunda-sorozat 9.

Hiánypótló kötet készült. Fehér Anikó *„Kis Kidéből nekem el kell menni...” – Járdányi Pál, a népzene kutató* című könyve lényegesen több mint egy életmű speciális aspektusa. Nemcsak Járdányi népzenei kutatásainak belső mozgatórugóit ismerhetjük meg belőle, de eligazít a XX. század közepének kultúrpolitikai közegében, a népzene kutató aranykorának művelődéstörténeti eseményeiben is.

„Járdányi Pál korai halála akkora űrt hagy hátra, amelyet a magyar zeneélet még sokáig érezni fog. [...] Vetése nem fog elszáradni... Erejének teljében hagyott itt bennünket. Talán gondban amiatt, hogy annyi mindent nem fejezhetett be. De nyugodtan abban a tudatban, hogy ameddig dolgozhatott, egész odaadással és teljes sikerrel tette. [...] Nem vesztette el életét, mert sohasem törődött azzal, hogy megtartsa” – írja Kodály Zoltán 1966-ban Járdányi Pált búcsúztató nekrológjában. Bár Kodály szavai a mai napig érvényesek, hiszen Járdányi hatását lépten-nyomon felfedezhetjük akár a zenepedagógiában, akár a zeneszerzésben, mégis, az embernek olyan érzése támad, mintha nem a helyén értékelné érdemeit a zenei közélet. Éppen ezért is hiánypótló Fehér Anikó kötete, amely a népzene kutató Járdányi Pált mutatja be a maga teljességében, nem elválasztva a zeneszerzőtől és a pedagógustól. Járdányi népzenei gyűjtései jelentősek, a Kolozsvártól nem messze található kidei terepmunkája azonban – amelyet 1943-ban *A kidei magyarság világi zenéje* címmel doktori disszertációjában publikált – meglehetősen kevés publicitást kapott, noha bizonyos értelemben

a későbbi Járdányi-rend előzményének tekintendő.

Járdányi Pál életműve, Kodályhoz hasonlóan és az ő nyomdokain lépkedve nem kezelhető külön skatulyákba helyezve, elsősorban azért nem, mert pályája mindegyik aspektusa kiegészítette, segítette a másikat. Hegedűművész múltja predesztinálta a Sándor Frigyes – Járdányi Pál – Szervánszky Endre-féle *Hegedűiskola* elkészítésében való részvételre, amelyben szerteágazó zenepedagógiai koncepciói, népzene-kutatói gondolkodásmódja és zeneszerzői kvalitásai egymást inspirálva hoztak létre örök értéket, ma is előremutató, példaértékű, kifejezetten a magyar zenei örökségre szabott oktatási modellt. Beszélhetünk szakírói munkásságáról is, amely a magyar zenekritika történetének egyik vezető egyéniségévé emelte, s ezt szintén nem választhatjuk el attól a hatalmas tudástól, amelyet a zenei élet különböző területein szívott magába. Minden életút összetett, ugyanakkor Járdányi enél is továbbment, köszönhetően tanára, Rajeczky Benjamin útmutatásának, nevelésének, aki a XX. század magyar zenetörténetének egyik szintén méltatlanul keveset hivatkozott, de annál nagyobb hatású egyénisége volt, és aki szintén a zenetudomány számos területét hozta közös nevezőre életpályája során. Ez a fajta komplex és szerteágazó tudás és ismeret segítette Rajeczkyt és Járdányit is az elemzések és rendszerek felállítása során, és ennek az eredménye végső soron a Magyar Népzene Tárában is alkalmazott Járdányi-rend, amely közvetlen előzménye Dobszay László és Szendrei Janka Típusrendjének. Fehér Anikó életutat összegző, elemző írá-

sának egyik legnagyobb érdeme, ahogy ezt a széles látókörű személyiséget, az egyes tanulmányok, tapasztalatok és gyakorlatok egymásra hatásában ismerteti. Szintén jelentős, ahogy Fehér Anikó a belső kételyeket is láttatni engedi: nemcsak a korabeli zenei életet foglalkoztató valódi szakmai kérdések, de a kor szakmai viták álruhájába bújtatott ideológiai harcai, gáncsvetései és kisztílt politikai demagógiái is kirajzolódnak, mintegy ellenpontozva azt az idillt, amelyet a Kodály által fémjelzett népzene-kutatói munkamenet sikereiről elsőre gondolnánk. A szakmai kérdések Fehér Anikó által idézett kulcsmondata szintén kodályi: „számára minden tan elfogadható, ha kérdéssel végződik. Vagyis nem hitt az egyszer és mindenkorra érvényes tudományos tételekben, a megfellebbezhetetlen »kijelentő mondatok« örökkévalóságában, a tudományos dogmákban” – emlékezik vissza *Kodály tanulmánya*, „*A magyar népzene*” című írásában Bónis Ferenc.

A könyvből tehát árnyalt képet kapunk nemcsak a korról, de Járdányi munkamódszeréről és gondolkodási struktúrájáról is, amely segít megérteni a Járdányi rend kialakításának belső mozgatórugóit, legfőbb ismérveit, azt a fő elképzelést, amely a későbbi Dobszay-Szendrei-típuselv irányába mutat, s amely lényegében kiállta az idő próbáját. Olvashatunk a számítógépes kutatások népzenei elemzések terén hozott egészen korai, hatvanas évekbeli eredményeiről, amelyeket a Magyarországon rendszerbe állított első számítógép segítségével értek el. Járdányi e téren végzett, korát megelőző kutatásainak korai halála vetett véget, holott egy amerikai út is tervben volt a gépi dallamanalízis kísérletei kapcsán.

A kötet legfőbb témája, a kidei gyűjtés szintén számos érdekességgel szolgál. Nemcsak azért, mert újra szóba hozza a Borsa-völgyi, államilag erőn felül támogatott kutatásokat, és azok komplex összefüggésekben gondolkodó elképzeléseit, hanem azért is, mert a terület honfoglalás

óta lakott települése, Kide mégsem erősítette meg azt az előzetes várákozást, amely sajátos, csak rá jellemző, archaikus népzene remélt. Éppen ellenkezőleg, szinte kizárólag a környékről átvett népdalokat, táncdallamokat találtak a kutatók. „Ha van valami népdal-anyag, az mind importált” – írja némi csalódottsággal Járdányi. Ennek ellenére tetemes mennyiségű anyagot, variánsokkal együtt 963 dallamot rögzít, fonográf híján helyszíni lejegyzéssel, és ezekből 98-at közöl a kötetben. A népdalok közlése, bár még jóval a Járdányi-rend kialakulása előtt járunk, már zeneileg rendszerezve történik, tulajdonképpen megelőlegezve a későbbi rendszerező elv alapvetéseit. Ami a Borsa-völgyi kutatásokat illeti, kevés ehhez fogható nagyságrendű néprajzi gyűjtést finanszírozott az állam. A negyvenes években Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása számos kutatást segített, például a Járdányival is kapcsolatban álló Dincsér Oszkár csíki tanulmányútját, amelyen az ütőgardon eredetének igyekezett utánajárni. Nagyszabású kutatásként mégis a Borsa-völgyi példát fontossá kiemelni, nemcsak Járdányi részvétele miatt, hanem azért is, mert a kor mintakutatása volt mintegy húsz néprajzkutató részvételével, a kiemelten támogatott Erdélyi Tudományos Intézet szervezésében, amelyet maga Teleki Pál miniszterelnök személyes irányítása mellett hoztak létre. Azért is volt érdekes a Borsa-völgyi kutatás, mert a népzene, a népviselet és az egyházi zene mellett olyan területekre is kitértek a gyűjtések, mint a népi orvoslás, a néphit, a gazdálkodás-termelés, a közlekedés, a teherhordás vagy a családi történeti tudat. Röviden a maga komplexitásában igyekeztek teljességre törekedve feltárni a környék monográfiáját, s ez a teljességre törekvés látszik Járdányi későbbi munkásságán is.

Különösen érdekesek a kötet mellékleteként közölt, a hagyatékban megtalált gyűjtések, amelyeket Járdányi Szeghalmon, Kidében, Homoródszentpálon, Túrán és Tömörkényben rögzített. Ezeket

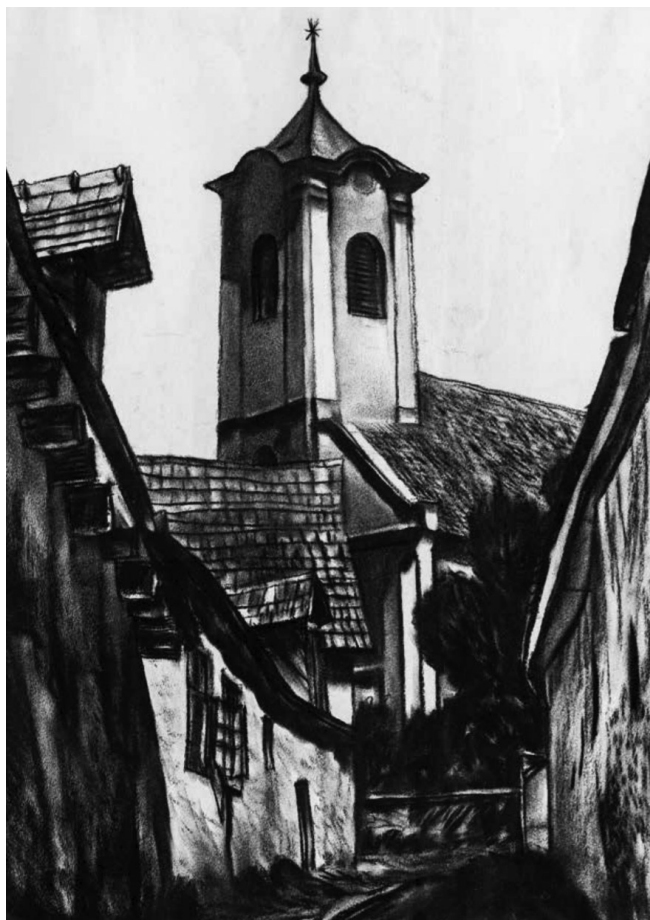
falvanként csoportosítva találjuk, Járdányi monografikus gyűjtési és csoportosítási elvét követve. Érdeemes ezeket a népdalokat megismerni, elénekelni, számos kevésbé közismert versszakot, variánst találunk köztük. Külön érdekességként Járdányi megjegyzéseit is olvashatjuk, természetesen az adatközlők neveivel és életkorával, falvak szerinti csoportosítás-

ban a kadenciákat, a szótagszámot és az ambitust is jelölve.

„Vetése nem fog elszáradni...” – írta róla halálakor a mélyen megrendült Kodály Zoltán, Fehér Anikó kötetéből pedig egyértelművé válik, milyen jelentős volt Járdányi életműve nemcsak a maga idejében, de a későbbi korok népzene kutatásai szempontjából is.

Kiss Eszter Veronika

Vajda Lajos: Szentendrei utcarészlet templommal (szén, papír, 1928 körül, magántulajdon)

KISS ESZTER VERONIKA (1978) zenetörténész, zenekritikus, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem (Zeneakadémia) zenetudományi szakán tanult.

Mórocz Zsolt (1956–2019) halálára

Még nincs három éve, hogy Nagy Gáspár-díja kapcsán méltathattam Mórocz Zsolt írói és emberi erényeit, s most szíven üt lánya, Melinda levele: „Március 22-én éjjel Édesapám, Zsolt, az égi könyvtárszobába költözött. Ragyogó telihold búcsúztatta földi létét, és indította el néhai író-, költő-barátai, példaképei közé.” A végsőig dacosan küzdött a rákkal: „A rák mindenképpen pusztul. A kérdés, hogy én is vele pusztulok-e, vagy sem” – magyarázta családjának.

Illúziók nélkül nézte a valóságot – vagy legalábbis azt a jelenséghalmazt, amit annak vélünk. Tudta, hogy nincs cáfolhatatlanul hiteles történelem, hiszen az csak a múlt modellezése. Számolt a realitások viszonylagosságával. Korunkat úgy szemlélte, mint amelyben már nincsenek tények, csak értelmezések. Láta a régi hitek erodálását. Tisztában volt az igazság antinómiájával, miszerint az magában foglalja saját tagadását. Felmérte a szavak elértéktelenedését, civilizációnk szellemi kiüresedését, a hatalom határtalan manipulálási szándékát. „Az emberek az életet óhajtják élvezni, nem az igazság terhe alatt nyögni” – írta tárgyilagosan. S tőle való a következő idézet is: „A 21. században a harc nem pusztán energiahordozókért, földterületekért, ivóvízért folyik, hanem globális mértékben az emberi tudatért.” Nos, a sajátját soha semmiért nem bocsátotta volna áruba. „Nem a téma, nem a megrendelő igénye, nem az alkalmiság a mérvadó, hanem a tehetség” – emelte ki a művészi minőségről elmélkedve.

Mórocz Zsolt az egyik legsokoldalúbb, legokosabb és legeredetibb esszéírója volt a magyarságnak. Foglalkozott filozófiával, történelemmel, eszmetörténettel, teológiával, irodalomtörténettel és irodalomértelmezéssel, politikával, mítosz- és eredetkutatással, művészettörténettel, elméleti kozmológiával, helytörténettel – ám végső soron író volt: tele ötlettel, humorral, a századok magyar literatúrájának gazdagságát és kifinomultságát saját – egyszerre elméleti, pragmatikus és művészi igényű – nyelvébe fogadó és azt ritka tehetséggel használó, nem ritkán magát is iróniával méregető egyéniség. Saját véleménynyel, értékrenddel bírt. Képes volt arra, hogy saját olvasmányélményeit, felhalmozott tudáskincsét egy irányba terelje, és saját igazsága kimondására hívja segítségül. Asszociációs készsége, a távoli jelentéseket összekapcsoló képessége párját ritkította. A kritikai szellem az európai kultúra legfontosabb összetevője, állította, s ennek a meggyőződésnek a jegyében munkálkodott – megalkuvás nélkül. Madách Imréről írta: „gondolkodása egyetemes, motivációja jellegzetesen magyar”. Ez a jellemzés önbemutatásnak is megfelelő.

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

Mórocz Zsolt a magyar irodalom vonzó, de irgalmatlanul nehéz mítoszát akarta megvalósítani: független alkotó akart lenni, aki csak saját elveinek kíván megfelelni. A szabad gondolkodást akarta gyakorolni, az öntörvény útján járni. Úgy hiszem, sikerült neki. Egzisztenciális helyzetét talán Csoóri Sándor kategóriájával, a „kiküzdött védtelenséggel” lehet leírni. Zsolt olyan író volt, aki felelősséget vállalt önmagáért, s nem várta, hogy bármely – számára merőben profán – hivatalos tekintély óvja, s nem tűrte, hogy bárki gyámkodjon felette. Lenézte a javak és címek utáni kaparást. Ő Kosztolányi Dezső, Weöres Sándor, Németh László, Illyés Gyula, Ottlik Géza szellemiségének magasába figyelt, onnan várt visszajelzést.

„Némán bámulom hát a végtelen kékséget. Hosszan, közömbös derűvel méregetjük egymást. Minden csodálatosan jól van, ahogy van? Nem hinném. Nincs miért hinnem” – olvasható a *Hitel* folyóiratban utoljára publikált nagyesszéjében. Hitetlenség – ez volna az utolsó szó? De van-e nehezebb, elkeseredettebb, ugyanakkor méltóságot adó hit, mint az értelmes és a végső összefüggésekben igazságos emberi életben hinni?! Hiszen mindig nyitott volt a metafizikára és a transzcendenciára. Írni is egy vízió hatására kezdett, s érzékenységről sokat elmond vallomása, mely szerint mély benyomást tettek rá a „vallásos látomások és álmok”, amelyekben „hitetlensége” ellenére része volt. „Képtelenek vagyunk bármilyen tudattól független önmagában létező, az Univerzumot névtelenül átjáró intelligenciát feltételezni” – ez az egyik utolsó üzenete számunkra. Végső bizonyága tehát a sejtelem volt. Egy belső késztetés, melyet szokás szakralitásigénynek vagy teljességváagnak is nevezni. Ezért ragaszkodott a tradícióhoz és a kultúrához, mert az volt a meggyőződése, hogy a személyes szabadság feltételezi a nemzeti érzést, s a magyar sors összekapcsolódik a létben jelenvaló szentséggel. Bizonyára azért ennyire nehéz, vélte.

Kultúránk, szokásaink arra tanítanak bennünket, hogy az embertársainkhoz forduló, odaadó érzelmi viszonyulás a legmagasabb rendű viselkedési mód. Személyiségünk személytelen alaprétegeibe kell hát leereszkednünk. Különösen érvényes ez az elvárás, ez a szeretetigény barátunktól való elköszönésnél. Mórocz Zsolt szívesen hozta példának Hamvas Bélát. Bolond az, aki nem az öröklétre rendelkezik be, hirdette általa.

Zsolt nem volt bolond. Tudta: „a hagyomány azt őrzi meg, aki megőrizte a saját hagyományát”. S tőle olvashattuk azt is, hogy „a valódi költők lehetnek élők vagy holtak, az öröklétben tartózkodnak”. Nála összeért, új minőségbe olvadt az ambivalens realitás és a sugalmazott szakralitás. Mindig őrizte a végtelenbe tekintés lehetőségét. Beavatásban volt részünk művei által: a megnevezhetetlen végső lényeg paradox leírásával, érzékeltetésével felemelte olvasóját az élet elviselésének elfogadó derűjéhez. A régi bölcsék útmutatását követte – de nem kellett volna ennyire sietnie középük.

A *Hitelt* és a magyar szellemi életet fájó veszteség érte korai halálával. Ezzel a ténnyel a mai hivatalos irodalom nincs tisztában. Ők reménytelenek, de majd az utókor! Ha lesz, persze...